

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών
Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών

ΑΝΩΤΑΤΗ ΔΙΑΚΛΑΔΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΕΜΟΥ

**ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Είναι τα ασύμμετρα σοκς, όπως πανδημίες, γεωπολιτικοί
κίνδυνοι, κλπ.
απειλές για τη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση;

του
Σκιάνη Μιλτιάδη

Επιβλέπον Καθηγητής: Δημήτριος Κυρκιλής

Δεκέμβριος 2020

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Μιλτιάδης Σκιάνης

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ	4
1.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός της παγκοσμιοποίησης.....	4
1.2 Διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης	11
1.3 Ιστορική εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης.....	17
1.3.1 Πρώτη περίοδος: Έως το 1800	19
1.3.2 Δεύτερη περίοδος: 1800-1914.....	20
1.3.3 Τρίτη περίοδος: 1914-1995	20
1.3.4 Τέταρτη περίοδος: τέλη 20 ^{ου} αιώνα - 21 ^{ος} αιώνας.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΑΣΥΜΜΕΤΡΩΝ ΣΟΚ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ	28
2.1 Κρίσεις του οικονομικού κύκλου και ευρύτερες επιδράσεις.....	28
2.2 Πανδημίες και ζητήματα παγκόσμιας υγείας.....	30
2.3 Ένοπλες συγκρούσεις.....	35
2.4 Κοινωνικά κινήματα	39
2.5 Κλιματική αλλαγή και μετανάστευση.....	42
2.6 Μετανάστευση	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΣΕΙΣ	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	56
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	61
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	63

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκοσμιοποίηση ως φαινόμενο προσέλκυσε το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημόνων και ιστορικών από τα μέσα της δεκαετίας του 1990 και έπειτα (Ekberg & Lange, 2014, σελ. 103), παρά το γεγονός ότι η εν λόγω διαδικασία είχε ξεκινήσει ήδη αιώνες πριν (James & Steger, 2014, σελ. 417). Η αίσθηση των ανθρώπων για το κοινωνικό σύνολο άλλαξε δραματικά στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα. Οι ισχυρές διεργασίες εκσυγχρονισμού, αποκρατικοποίησης και παγκοσμιοποίησης αναδιαμόρφωσαν τον κόσμο πολύ πριν να υπάρξουν συλλογικές έννοιες για να ονομαστούν αυτές τις διαδικασίες (James & Steger, 2014, σελ. 421). Πιο αναλυτικά, αν και η «παγκοσμιοποίηση» ως όρος δεν είχε εμφανιστεί ακόμα αρκετά στον ακαδημαϊκό και δημόσιο διάλογο στα τέλη της δεκαετίας του 1950, οι έννοιες και οι εικόνες του «παγκόσμιου» και του «κόσμου» είχαν γίνει πολύ δημοφιλείς από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Επί παραδείγματι, ορισμένα στούντιο κινηματογραφικών ταινιών του Hollywood και αεροπορικές εταιρείες χρησιμοποίησαν την παγκόσμια σφαίρα ως μέρος της εταιρικής τους εικόνας και διαφημίσεων ήδη από τη δεκαετία του 1910 και του 1920-1930 αντίστοιχα, ενώ ορισμένες εφημερίδες είχαν τον όρο «παγκόσμιος» στην ονομασία τους. Από τη μία πλευρά, ο επιπολασμός αυτών των εικόνων αποτελεί τεκμήριο για τη δύναμη του «παγκόσμιου» ως λογότυπου ή εικονιδίου πολύ πριν η ιδέα «παγκοσμιοποίηση» αρχίσει να χρησιμοποιείται από δημοσιογράφους και ακαδημαϊκούς. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, αυτή η ορατότητα του παγκόσμιου καθιστά ακόμη πιο περίεργο το γεγονός ότι μεγάλο μέρος μελετητών, επιστημόνων, ακαδημαϊκών και μη δεν είχε ιστορική συνείδηση για οτιδήποτε πριν από την άμεση «επανάσταση των επικοινωνιών» και την ευρύτερη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης πριν από τα τέλη του 20^{ου} αιώνα (James & Steger, 2014, σελ. 422).

Ωστόσο, δεν ήταν μόνο η επανάσταση στον τομέα των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας που οδήγησαν στην αξιοσημείωτη ενασχόληση με τον όρο της παγκοσμιοποίησης. Το ενδιαφέρον για την έννοια και τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης σε θεωρητικό επίπεδο κατά το τέλος του 20^{ου} αιώνα οφείλεται και στο ότι ενσωματώθηκε στον σχηματισμό νοήματος στα εξής τέσσερα επίπεδα (James & Steger, 2014, σελ. 423): α) Ιδέες, που είναι στοιχεία σκέψεων και πεποιθήσεων και αποτελούν το πιο άμεσο και ιδιαίτερο επίπεδο σχηματισμού νοημάτων, β) ιδεολογίες (-isms), που ορίζονται ως διαμορφωμένες ομάδες συνηθισμένων ιδεών και πεποιθήσεων, συμπεριλαμβανομένων συγκεκριμένων αναπαραστάσεων των σχέσεων εξουσίας, γ)

Φανταστικά μοτίβα σκέψεων του κοινωνικού συνόλου, που βοηθούν τα άτομα να φανταστούν πώς συνδέονται με άλλους σε συγκεκριμένες κοινότητες που ανήκουν, κατανοώντας πώς φαντάζονται την κοινωνική τους ύπαρξη, δ) Οντολογίες, που είναι το πιο γενικευμένο επίπεδο σχηματισμού νοημάτων και στην ουσία αποτελούν τρόπους ύπαρξης εντός του χρόνου και του χώρου.

Το αποτέλεσμα ήταν ότι, από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα έχει εκπονηθεί ένας σημαντικός αριθμός μελετών, οι οποίες ωστόσο δείχνουν προς πολλές διαφορετικές κατευθύνσεις όσον αφορά στην εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης, ιδίως σε επίπεδο οικονομικό. Ένα βασικό στοιχείο αυτών των ερευνών είναι πως, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι αναπόφευκτη διαδικασία, αλλά βασίζεται σε διάφορους παράγοντες, όπως είναι οι οργανωτικές, θεσμικές και τεχνολογικές προϋποθέσεις, το κόστος μετακίνησης αγαθών μεταξύ αγορών, η επιχειρηματικότητα, καθώς και η πολιτική βούληση για μια πιο ανοιχτή και ολοκληρωμένη οικονομική κοινωνία (Ekberg & Lange, 2014, σελ. 103).

Στο πλαίσιο αυτό, οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης και της συμπίεσης χώρου-χρόνου που επιταχύνθηκαν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο έχουν αναδιαμορφώσει σημαντικά τον κόσμο τις τελευταίες οκτώ δεκαετίες. Οι σχετικές αποστάσεις μεταξύ των τόπων έχουν μειωθεί σημαντικά, ο ρυθμός της ζωής έχει επιταχυνθεί και η σημασία των χωρικών εμποδίων στις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές σχέσεις έχει μειωθεί σε μεγάλο βαθμό. Δύο σημαντικές δυνάμεις που οδήγησαν σε αυτές τις αλλαγές ήταν η νεοφιλελεύθερη ατζέντα που βασίζεται στο σύστημα Bretton Woods και η ανάδειξη και διάδοση προηγμένων τεχνολογιών μεταφοράς και επικοινωνίας. Η πρώτη εξέλιξη ενίσχυσε τη σταδιακή απόσυρση του κράτους από την οικονομική δραστηριότητα, πυροδότησε την εξάλειψη των εμποδίων στις άμεσες ξένες επενδύσεις και τόνωσε την αυξημένη ελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου. Η δεύτερη ενέτεινε την ανταλλαγή πληροφοριών και γνώσεων και τη διασυνοριακή κυκλοφορία αγαθών και ανθρώπων σε πρωτοφανή επίπεδα. Οι διαδικασίες αποικισμού από τη δεκαετία του 1950 και μετά και η αποσύνθεση του πρώην κομμουνιστικού μπλοκ το 1989 διευκόλυναν περαιτέρω αυτές τις διαδικασίες (Niewiadomski, 2020).

Ως αποτέλεσμα, ο κόσμος έχει καταστεί πιο διασυνδεδεμένος από ποτέ. Στο πλαίσιο αυτό, ωστόσο, τίθεται το ερώτημα κατά πόσο αυτή η διασύνδεση μπορεί να οδηγήσει σε ασύμμετρα σοκ που επηρεάζουν την πορεία της. Η παγκοσμιοποίηση, οι διεθνείς

συμφωνίες και τα άνισα κατανεμημένα οικονομικά οφέλη έχουν επηρεάσει την ανάπτυξη ενός σχετικά σταθερού και ειρηνικού διεθνούς περιβάλλοντος για την πλειονότητα των ανεπτυγμένων χωρών. Τον 21ο αιώνα οι κύριες απειλές για την ασφάλεια δημιουργούνται από εχθρικές πράξεις που δεν οφείλονται σε επιθετικά κράτη, καθώς και από τη βία που διαπράττουν εξτρεμιστές, τρομοκράτες και το οργανωμένο έγκλημα (μη κρατικοί δρώντες) (Brzica, 2018, σελ. 37). Στη βάση αυτή, δανειζόμενοι από τη στρατιωτική ορολογία και το πώς ορίζει την έννοια της ασύμμετρης απειλής (δηλαδή ως απειλή που προσαρμόζεται στις αδυναμίες του αντιπάλου και για την οποία ο αντίπαλος δεν είναι προετοιμασμένος), το ασύμμετρο σοκ μπορεί να οριστεί ως ένα σοκ το οποίο επηρεάζει ένα κράτος με τρόπο τέτοιο που δεν μπορεί να αντιδράσει, καθώς δεν έχει προβλέψει αυτήν την απειλή. Στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο, το σοκ αυτό μπορεί να επηρεάσει άμεσα παραπάνω από ένα κράτη, εξαιτίας της αλληλοσύνδεσης που επικρατεί.

Στη βάση των ανωτέρω, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να εξετάσει κατά πόσο οι διαταραχές που κατά καιρούς εμφανίζονται, όπως η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008-2009, αλλά και οι διάφορες πανδημίες, μπορούν να αμφισβητήσουν ή ακόμα και να αντιστρέψουν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Επομένως, το κύριο ερώτημα το οποίο πραγματεύεται η παρούσα εργασία είναι κατά πόσο τα ασύμμετρα σοκ μπορούν να αποτελέσουν μία απειλή για τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης.

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται συνολικά σε τέσσερα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει αρχικά την έννοια και τις διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζει τα κυριότερα χαρακτηριστικά στις διάφορες χρονικές φάσεις αυτής. Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει το κατά πόσο τα ασύμμετρα σοκ μπορούν να αποτελέσουν απειλή για τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Στο κεφάλαιο αυτό εξετάζονται οι κρίσεις σε επίπεδο οικονομίας, οι πανδημίες και τα ζητήματα παγκόσμιας υγείας, οι ένοπλες συγκρούσεις, τα κοινωνικά κινήματα, ζητήματα περιβάλλοντος και συνακόλουθης μετανάστευσης, και τέλος η μετανάστευση. Το τρίτο κεφάλαιο συνοψίζει τα όσα αναφέρθηκαν στο προηγούμενο, με τις καταληκτικές επισημάνσεις να απαντούν στο κύριο ερώτημα αυτής της εργασίας. Τέλος, το τέταρτο κεφάλαιο καταθέτει προτάσεις πρακτικής εφαρμογής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

1.1 Εννοιολογικός προσδιορισμός της παγκοσμιοποίησης

Εννοιολογικά δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος ορισμός της παγκοσμιοποίησης. Οι ορισμοί που έχουν κατά καιρούς δοθεί μπορεί να είναι ευρείες (π.χ. ανάπτυξη μιας παγκόσμιας συνείδησης) έως λιγότερο ευρείς (π.χ. αυξημένη κινητικότητα κεφαλαίων διασυνοριακά). Επίσης, στην έννοια της παγκοσμιοποίησης ενυπάρχουν έννοιες όπως η ολοκλήρωση, η αλληλεξάρτηση, η σύγκλιση, οι οποίες προσδιορίζουν πτυχές της παγκοσμιοποίησης αλλά δεν μπορούν μεμονωμένα να εξηγήσουν αυτή τη διαδικασία (Conley, 2000, σελ. 88).

Σε παρόμοιο πλαίσιο, ο Amin (1996, σελ. 231) αναφέρει πως η παγκοσμιοποίηση σημαίνει την καθιέρωση μιας παγκόσμιας αγοράς αγαθών και κεφαλαίων, τον καθολικό χαρακτήρα των ανταγωνιστικών τεχνολογιών, την πρόοδο προς ένα παγκόσμιο σύστημα παραγωγής, το πολιτικό βάρος στο οποίο το παγκόσμιο σύστημα φέρει ο ανταγωνισμός για παγκόσμιες ή περιφερειακές ηγεμονίες, ή ακόμα και την πολιτιστική ομοιογένεια. Υπάρχουν επομένως ευρύτεροι ή στενότεροι ορισμοί για την έννοια της παγκοσμιοποίησης. Με την ευρύτερη έννοια, η παγκοσμιοποίηση αναφέρεται στην ύπαρξη σχέσεων μεταξύ των διαφόρων περιοχών του κόσμου και, ως συνέπεια, της αμοιβαίας επιρροής που ασκούν οι κοινωνίες μεταξύ τους (Amin, 1996, σελ. 231). Υπό μία ευρεία έννοια, επίσης, η παγκοσμιοποίηση ορίζεται ως η αυξανόμενη διασύνδεση που αντικατοπτρίζεται στις εκτεταμένες ροές πληροφοριών, τεχνολογίας, κεφαλαίου, αγαθών, υπηρεσιών και ανθρώπων σε όλο τον κόσμο (Modelski & Devezas, 2007, σελ. 309). Σύμφωνα με τον Steger (2015, σελ. 13), ο όρος παγκοσμιοποίηση πρέπει να περιορίζεται σε ένα σύνολο πολύπλοκων, μερικές φορές αντιφατικών, κοινωνικών διαδικασιών που αλλάζουν την τρέχουσα κοινωνική κατάσταση με βάση το σύγχρονο σύστημα ανεξάρτητων εθνών-κρατών.

Για τους Čiarnienė & Kumpikaitė (2008, σελ. 42) η παγκοσμιοποίηση χρησιμοποιείται για τον καθορισμό ενός συνδυασμού παραγόντων: α) μιας ενιαίας αγοράς με αυξανόμενο ελεύθερο εμπόριο μεταξύ των εθνών, β) την αυξανόμενη ροή και ανταλλαγή πληροφοριών, συνδέσεων ή συνδέσμων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο, γ) την ευκαιρία για οργανισμούς και ανθρώπους να καταναλώνουν χωρίς γεωγραφικούς περιορισμούς. Η παγκοσμιοποίηση είναι συνώνυμη με το φαινόμενο της επιτάχυνσης. Όπως επισημαίνουν οι συγγραφείς, τα τελευταία χρόνια οι ραγδαίες αλλαγές έχουν επηρεάσει τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις. Η επιτάχυνση παρατηρείται σε τεράστιες

τεχνολογικές αλλαγές, επανάσταση των μέσων ενημέρωσης, παγκόσμια οικονομική ολοκλήρωση και μαζικές αλλαγές στα συστήματα παραγωγής και στις αγορές εργασίας. Η παγκοσμιοποίηση δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα σύνορα μεταξύ χωρών, ιδίως στο άνοιγμα τους. Η οικονομική παγκοσμιοποίηση ενθαρρύνει τις συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου μεταξύ χωρών, πολυεθνικών εταιρειών και μια ελεύθερη ροή αγαθών σε όλο τον κόσμο (Čiarnienė & Kumpikaitė, 2008, σελ. 42).

Στο ότι το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης είναι συνώνυμο με αυτό της επιτάχυνσης, που βρίσκεται σε τεράστιες τεχνολογικές αλλαγές, παγκόσμια οικονομική ολοκλήρωση, αλλά και στις μαζικές αλλαγές των συστημάτων παραγωγής και των αγορών εργατικού δυναμικού, αναφέρεται και η Bălan (2015, σελ. 27). Η παγκοσμιοποίηση δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο άνοιγμα των συνόρων μεταξύ χωρών, ενθαρρύνει τις συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου μεταξύ χωρών, πολυεθνικών εταιρειών και μια ελεύθερη ροή αγαθών σε ολόκληρο τον κόσμο. Οι τεχνολογικές αλλαγές των τελευταίων δεκαετιών επηρεάζουν τις παραμέτρους εμπορίου και τις ροές προϊόντων μεταξύ των χωρών. Οι βελτιώσεις που πραγματοποιούνται στα δίκτυα μεταφορών και στην τεχνολογία έχουν μειώσει το κόστος μεταφοράς και οι επιδόσεις στον τομέα των τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών έχουν διευκολύνει την πρόσβαση πολλών ατόμων σε μεγαλύτερο όγκο διαθέσιμων πληροφοριών, με πολύ χαμηλό κόστος. Οι εξελίξεις αυτές έχουν σημαντικές επιπτώσεις στη φύση των βιομηχανικών / εμπορικών δραστηριοτήτων, των ροών γνώσεων, αλλά και στην εμπορία των αγαθών (προϊόντων και υπηρεσιών). Έτσι, η παγκοσμιοποίηση ευδοκμεί λόγω των προηγμένων ψηφιακών τεχνολογιών που διευκολύνουν την παγκόσμια επέκταση των εταιρειών, επιτρέποντάς τους να βελτιστοποιήσουν τη λειτουργία τους και τη συγκέντρωσή τους στην παγκόσμια αγορά, ενώ ταυτόχρονα τις βοηθά να εξοικονομούν κόστος (Bălan, 2015, σελ. 27).

Γενικά, η παγκοσμιοποίηση ορίζεται συνήθως ως μία διαδικασία αύξησης της διασύνδεσης και της αλληλεξάρτησης μεταξύ των κοινωνιών, αλλά και ως ένας τύπος αλληλεξάρτησης με δύο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά: συνεπάγεται δίκτυα (και όχι απλή αμφίδρομη κατεύθυνση) και είναι ουσιαστικά παγκόσμια (και όχι περιφερειακή) (Olivie & Gracia, 2020, σελ. 991). Επίσης, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να οριστεί στη βάση τεσσάρων βασικών εννοιών: α) διεθνοποίηση, δηλαδή συναλλαγές πέρα από τα σύνορα της χώρας, (2) απελευθέρωση, σε σχέση με τις πολιτικές ή τις προσπάθειες για παγκοσμιοποίηση, γ) παγκοσμιοποίηση ή δυτικοποίηση, η οποία είναι η διάχυση

εμπειριών και δ) απο-εδαφοποίηση, σε σχέση με διεθνείς συνδέσεις με σημαντική αυτονομία από εδαφικές τοποθεσίες (Olivier & Gracia, 2020, σελ. 993).

Ένα ενδιαφέρον σημείο είναι πως, η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης είναι αμφιλεγόμενη, κυρίως ως προς το κύριο επιχείρημά της: την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης. Οι υποστηρικτές αυτής της διαδικασίας ισχυρίζονται ότι η παγκοσμιοποίηση που υποστηρίζεται από την απελευθέρωση των οικονομικών πολιτικών και από την τεχνολογική διαδικασία δημιουργεί σημαντικά οφέλη, όπως βελτίωση της κατανομής των πόρων, αύξηση της ανταγωνιστικότητας, μεγαλύτερο εύρος επιλογής προϊόντων και υπηρεσιών από μέρους των καταναλωτών, αύξηση των δυνατοτήτων πρόσβασης σε διεθνείς κεφαλαιαγορές και επενδυτικές αγορές, καθώς και πρόσβαση σε ιδέες και τεχνολογίες. Επιπλέον, οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης υποστηρίζουν την ιδέα ότι η απελευθέρωση των εμπορικών αγορών και των κεφαλαίων οδήγησε σε μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στην κατανομή πόρων. Ωστόσο, τα εμπειρικά ευρήματα στο πεδίο αυτό παραμένουν αμφιλεγόμενα (Edwards, 1997; Obstfeld & Taylor, 2003, σελ. 121; Singh, 2010; Soi et al., 2013, σελ. 131; Bălan, 2015, σελ. 28). Πιο συγκεκριμένα, το γεγονός ότι η ελευθέρωση του κεφαλαίου είναι μια πολύ πιο περίπλοκη διαδικασία από την απελευθέρωση των εμπορικών ροών, τονίστηκε από τις εμπειρίες πολλών αναπτυσσόμενων χωρών που αντιμετώπισαν τις οικονομικές κρίσεις των τελευταίων ετών. Ορισμένοι μελετητές θεωρούν την παγκοσμιοποίηση ως μια εξαιρετικά άνηση διαδικασία, στη βάση του ότι η ανάπτυξη του εμπορίου δεν οδηγεί σε πιο δίκαιη κατανομή των πόρων και των συγκριτικών πλεονεκτημάτων. Υπάρχουν επίσης ανισότητες όσον αφορά την είσοδο άμεσων ξένων επενδύσεων και για τη δημιουργία «νέας γνώσης», κάτι που καταδεικνύεται από το ότι σχετικά μικρός αριθμός χωρών εξακολουθούν να κυριαρχούν στην καινοτομία.

Στη βάση αυτή, υποστηρίζεται από τον Conley (2000, σελ. 88) πως η παγκοσμιοποίηση δεν είναι απλώς μία συγκεκριμένη διαδικασία με ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα, αλλά μάλλον μία ευρεία έννοια, ένα ιδεολογικό «κατασκεύασμα» (construct) που χρησιμοποιήθηκε για πολιτικούς σκοπούς και πιο συγκεκριμένα την αιτιολόγηση φιλελεύθερων πολιτικών και τον περιορισμό του κράτους στην αγορά, ένα εργαλείο πειθούς, αλλά και μία διαδικασία ολοκλήρωσης και σύγκλισης των αγορών και του κόσμου συνολικά. Με βάση τα ανωτέρω, ο συγγραφέας διακρίνει διάφορες πτυχές στην έννοια της παγκοσμιοποίησης, όπως περιγράφονται παρακάτω:

Η παγκοσμιοποίηση ως ολοκλήρωση: Η εστίαση στην αυξημένη διαφάνεια των εθνικών οικονομιών και η τάση για ανάπτυξη των παγκόσμιων αγορών συχνά οδηγεί στον όρο «ολοκλήρωση» που χρησιμοποιείται για την έννοια της παγκοσμιοποίησης. Η ολοκλήρωση συνεπάγεται τη σύνδεση ή τη συγκέντρωση προηγουμένως ξεχωριστών οντοτήτων, όπως για παράδειγμα αγορές κεφαλαίου και υπηρεσιών. Η έννοια είναι ότι η αύξηση των χρηματοοικονομικών, επενδυτικών και εμπορικών ροών, με ρυθμό μεγαλύτερο από εκείνο της παγκόσμιας παραγωγής, οδηγεί σε μια ολοκληρωμένη παγκόσμια οικονομία όπου τα εθνικά σύνορα καταλήγουν να μην έχουν νόημα. Η διαδικασία ολοκλήρωσης ωθείται από έναν συνδυασμό κυβερνητικών ενεργειών, βελτιώσεων στις τεχνολογίες μεταφοράς και πληροφοριών και από τη συνεχιζόμενη καπιταλιστική αναζήτηση κερδών (Conley, 2000, σελ. 89). Αυτό που θα πρέπει να αναφερθεί, όμως, είναι ότι δεν ενσωματώνονται ομοίως όλες οι χώρες, ούτε όλες οι περιοχές εντός των χωρών, στην παγκόσμια οικονομία. Αν και σε πολλές περιπτώσεις η ξένη οικονομική διείσδυση (π.χ. μέσω άμεσων ξένων επενδύσεων) επιφέρει επενδύσεις και τεχνολογικές εξελίξεις, φέρνει επίσης αλλαγές στους παραδοσιακούς τρόπους ζωής και την κατάρρευση των τοπικών κοινοτήτων, καθώς και υψηλό βαθμό εξάρτησης από ορισμένα προϊόντα / υπηρεσίες, χωρίς άλλο αναπτυξιακό μοντέλο. Επιπλέον, το αυξημένο εύρος και η ολοκλήρωση των παγκόσμιων χρηματοπιστωτικών αγορών παρέχει πρόσβαση σε κεφάλαια για ανάπτυξη, αλλά παρέχει επίσης πρόσβαση σε βραχυπρόθεσμες και εξαιρετικά κινητές επενδύσεις που μπορούν να οδηγήσουν σε μη βιώσιμο χρέος, αφερεγγυότητα, πολιτική αστάθεια και αποσύνθεση. Ενώ η ολοκλήρωση καταγράφει μια σημαντική πτυχή της παγκοσμιοποίησης, τα διαφορετικά αποτελέσματα και οι αποκλίσεις στην έκταση της ολοκλήρωσης σημαίνουν ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι συνώνυμη με την ολοκλήρωση (Conley, 2000, σελ. 93).

Η παγκοσμιοποίηση ως αλληλεξάρτηση: Η ολοκλήρωση των εθνικών οικονομιών συχνά υποστηρίζεται ότι αυξάνει την αλληλεξάρτηση μεταξύ των χωρών. Η αλληλεξάρτηση αναφέρεται σε καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από αμοιβαίες επιπτώσεις μεταξύ χωρών ή μεταξύ φορέων σε διαφορετικές χώρες, που προκύπτουν συχνά από διεθνείς συναλλαγές. Ωστόσο, εκφράζεται η άποψη ότι αυτή η διασύνδεση δεν είναι ίδια με την αλληλεξάρτηση, υπό το πρίσμα ότι οι επιπτώσεις των συναλλαγών στην αλληλεξάρτηση θα εξαρτηθούν από τους περιορισμούς ή το κόστος που σχετίζονται με αυτές. Οι δεσμοί χρηματοδότησης, παραγωγής και εμπορίου μεταξύ των εθνικών οικονομιών σημαίνουν ότι οι πολιτικές και οι οικονομικές συνθήκες σε μια χώρα επηρεάζουν όλο και περισσότερο τις συνθήκες και

τις πολιτικές αντιδράσεις σε άλλες χώρες και το αντίστροφο. Με αυξημένες διασυνδέσεις, οι οικονομικές κρίσεις μεταδίδονται σε όλο τον κόσμο. Οι σχέσεις μεταξύ χωρών έχουν επίσης παράπλευρες επιπτώσεις και σε άλλες χώρες και στις δομές της παγκόσμιας πολιτικής οικονομίας. Ουσιαστικά, η αλληλεξάρτηση έχει δύο πτυχές. Η πρώτη είναι η ευαισθησία, που περιλαμβάνει τον βαθμό ανταπόκρισης σε ένα πλαίσιο πολιτικής (δηλαδή πόσο γρήγορα οι αλλαγές σε μια χώρα φέρνουν αλλαγές σε μια άλλη και πόσο μεγάλες είναι οι επιπτώσεις). Η δεύτερη είναι η ευπάθεια που αναφέρεται στο κόστος που αναλαμβάνεται σε επίπεδο πολιτικής εξαιτίας διαφόρων εξωτερικών γεγονότων (Conley, 2000, σελ. 94). Παράγοντες όπως η στρατιωτική δύναμη, ο οικονομικός πλούτος και η ποικιλομορφία, η πολιτική σταθερότητα, το εκπαιδευτικό επίπεδο ενός πληθυσμού και οι προηγμένες υποδομές αυξάνουν τις επιλογές που έχουν τα ανεπτυγμένα κράτη να αντιδράσουν στην αλληλεξάρτηση. Κατά συνέπεια, η αλληλεξάρτηση θα πρέπει να εξεταστεί ως προς τη σχετικότητα της εξάρτησης, όχι μόνο μεταξύ κρατών, αλλά μεταξύ κρατών και διαφόρων ενδιαφερομένων μερών (π.χ. εταιρείες, οργανισμοί). Οι αρνητικές συνέπειες της αλληλεξάρτησης μπορεί, εάν δεν αντιμετωπιστούν, να προκαλέσουν προβλήματα στο ρυθμό και τη βιωσιμότητα των διαδικασιών οικονομικής ολοκλήρωσης. Οι συνέπειες της αλληλεξάρτησης είναι ασύμμετρες, κάτι το οποίο καθιστά τη συνεργασία ολοένα και πιο απαραίτητη, αλλά και την επίτευξη λύσεων και στόχων ολοένα και πιο δύσκολη (Conley, 2000, σελ. 95).

Η παγκοσμιοποίηση ως απελευθέρωση: Κατά τη μεταπολεμική περίοδο, η κρατική πολιτική υπήρξε ζωτικής σημασίας για την τόνωση της ανάπτυξης του εμπορίου και των ξένων επενδύσεων. Κατά τη δεκαετία του 1980, κυβερνήσεις τόσο της δεξιάς όσο και της αριστεράς ελευθέρωσαν τους κανονισμούς για τις ξένες επενδύσεις. Το ερώτημα παραμένει, ωστόσο, εάν αυτή η απελευθέρωση των αποφάσεων είναι καθοριστική για τη δημιουργία των παγκόσμιων οικονομικών δυνάμεων κατά πρώτο λόγο ή εάν είναι αναπόφευκτες και μη αναστρέψιμες απαντήσεις στην παγκόσμια οικονομική και τεχνολογική αλλαγή. Στις οικονομικές φιλελεύθερες αντιλήψεις της παγκοσμιοποίησης, οι τεχνολογικές εξελίξεις και οι καινοτόμοι οικονομικοί παράγοντες δεν δεσμεύονται από «τεχνητά» κρατικά ρυθμιστικά όρια, κάτι το οποίο σημαίνει ότι οι περιοριστικοί κανονισμοί θα είναι αναποτελεσματικοί ανεξάρτητα από την αντοχή των υπευθύνων χάραξης πολιτικής. Οι αποφάσεις για απελευθέρωση θεωρούνται απαραίτητη απάντηση στις παγκόσμιες «πραγματικότητες». Τέτοιες αντιλήψεις για την παγκοσμιοποίηση βασίζονται στην έννοια της οικονομικής υπεροχής και της αυτονομίας των πολιτικών

δυνάμεων. Μια εναλλακτική άποψη είναι ότι αντί να αναγκαστούν να απελευθερωθούν, τα κράτη προώθησαν την παγκοσμιοποίηση ή, τουλάχιστον, επέτρεψαν την ανάπτυξή της να παραμείνει ανεμπόδιστη. Δεδομένης της άνισης διαδικασίας απελευθέρωσης και των διαφόρων επιπέδων κρατικής παρέμβασης σε διάφορες χώρες, η έκθεση στην παγκόσμια πολιτική οικονομία περιλαμβάνει όχι μόνο τις επιπτώσεις των παραγόντων της εξωτερικής αγοράς, αλλά και τις ενέργειες άλλων κρατών στον καθορισμό ρυθμιστικών δομών, την υποστήριξη οικονομικών παραγόντων μέσω επιδοτήσεων, την επιβολή κυρώσεων κλπ. Άλλωστε, το επίκεντρο της κρατικής παρέμβασης έχει σε πολλές χώρες μετατοπιστεί προς τις εξαγωγές, την ενίσχυση του ανταγωνισμού και την προσέλκυση ξένων επενδύσεων. Επιπλέον, οι περισσότερες χώρες εξακολουθούν να προστατεύουν πολιτικά ευαίσθητους τομείς των οικονομιών τους. Επομένως διαπιστώνεται το εξής σχήμα: ενώ τα κράτη κινούνται προς μια πιο φιλελεύθερη παγκόσμια οικονομία, ένας πιο εξωστρεφής, ανταγωνιστικός μερκαντιλισμός χαρακτηρίζει τις εξωτερικές και οικονομικές πολιτικές των περισσότερων κυβερνήσεων. Κατά συνέπεια, ο οικονομικός φιλελευθερισμός δεν είναι πάντα η καταλληλότερη στρατηγική πολιτικής για την επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης. Επιπρόσθετα, αυτή η στρατηγική ενδέχεται να οδηγήσει σε οικονομική αστάθεια, υπανάπτυξη και κοινωνική πόλωση (Conley, 2000, σελ. 96-98).

Η παγκοσμιοποίηση ως σύγκλιση: Η σταδιακή στροφή προς την οικονομική απελευθέρωση από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ειδικά από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, συνέβαλε στο εκ νέου ενδιαφέρον για την ιδέα της σύγκλισης στις κοινωνικές επιστήμες. Οι ιδέες για τη σύγκλιση έχουν μετατοπιστεί από τις ερμηνείες του χαρακτήρα των τεχνολογικών εξελίξεων και του εκσυγχρονισμού προς το αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, της ελευθέρωσης και του διεθνούς ανταγωνισμού. Η νέα θέση της σύγκλισης περιστρέφεται γύρω από την ιδέα ότι ο ανταγωνισμός, η μίμηση, η διάχυση των βέλτιστων πρακτικών, το εμπόριο και η κινητικότητα κεφαλαίων λειτουργούν για τη δημιουργία σύγκλισης μεταξύ των εθνών στις δομές της παραγωγής και στις σχέσεις μεταξύ της οικονομίας, της κοινωνίας και του κράτους. Με τον προσανατολισμό στον οικονομικό φιλελευθερισμό, οι χώρες πρέπει να συγκλίνουν όλο και περισσότερο και οι τρέχουσες διαφορές θα μειωθούν σταδιακά καθώς οι αγορές θα καταστούν πιο παγκόσμιες. Ωστόσο, τίθεται ένα σημαντικό ζήτημα σε όρους αποτελέσματος, καθώς αν και σε ορισμένες λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες έχει βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο, αυτό δεν ισχύει για άλλες χώρες. Επίσης, το χάσμα μεταξύ των εθνών σε όρους πλούτου παραμένει. Επομένως, οι συνεχιζόμενες αποκλίσεις στα οικονομικά αποτελέσματα δείχνουν μια

γενική τάση της διαδικασίας παγκοσμιοποίησης προς την ανισότητα και όχι ως προς τη σύγκλιση (Conley, 2000, σελ. 101-102).

Η παγκοσμιοποίηση ως παγκόσμια ευαισθητοποίηση: Η παγκοσμιοποίηση έχει περιγραφεί ως μία διαδικασία συμπίεσης χώρου και χρόνου, κυρίως εξαιτίας των μεταφορών και των τεχνολογιών επικοινωνίας. Ωστόσο, ενώ η παγκόσμια ευαισθητοποίηση για τα ανωτέρω έχει αυξηθεί, η πρόσβαση σε αυτές τις τεχνολογίες και η ικανότητα δημιουργίας πλεονεκτημάτων από την παγκόσμια γνώση είναι άνισα κατανομημένη τόσο μεταξύ των κρατών, όσο και εντός των ιδίων των κρατών. Παράλληλα, ενώ στο πλαίσιο της οικονομικής παγκοσμιοποίησης υπάρχουν στοιχεία πολιτιστικής ομογενοποίησης, διαφαίνονται και τάσεις μη παγκόσμιας κατανόησης και ενότητας, που μπορούν να οδηγήσουν σε εντάσεις και συγκρούσεις μεταξύ και εντός κρατών. Για παράδειγμα, η μετανάστευση και η πολυπολιτισμικότητα βοηθούν την απόκτηση γνώσης, εμπειρίας και κατανόησης άλλων πολιτισμών, αλλά οι συνέπειές τους είναι ασαφείς. Ορισμένες ομάδες του πληθυσμού θεωρούνται υπαίτιες για τα υψηλά επίπεδα ανεργίας. Επιπλέον, ενώ ο τουρισμός και τα επαγγελματικά ταξίδια έχουν αυξηθεί σημαντικά, η μόνιμη κυκλοφορία των ανθρώπων είναι μια πτυχή της παγκοσμιοποίησης που εξακολουθεί να ρυθμίζεται από το εθνικό και το διεθνές δίκαιο. Αν και οι εργαζόμενοι με υψηλό επίπεδο εξειδίκευσης και οι επιχειρηματίες έχουν αυξημένη ικανότητα μετακίνησης, αυτό δεν ισχύει για τους φτωχούς και ανειδίκευτους εργάτες. Οι αυστηροί έλεγχοι μετανάστευσης υποδεικνύουν δύο σημαντικές αντιφατικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης: πρώτον, την ικανότητα των κρατών να περιορίζουν τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης όταν αντιλαμβάνονται ότι είναι αντίθετες προς τα συμφέροντά τους και, δεύτερον την ικανότητα των παραγόντων (π.χ. των παράνομων μεταναστών) να ανατρέψουν τη βούληση των κρατών (Conley, 2000, σελ. 104-106).

Η παγκοσμιοποίηση ως πειθώ: αν και υπάρχουν διάφοροι τρόποι για τον καθορισμό και την κατανόηση της παγκοσμιοποίησης, αρκετοί υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής, οικονομικές ελίτ και αναλυτές πιστεύουν ότι η παγκοσμιοποίηση είναι μια αναπόφευκτη και μη αναστρέψιμη διαδικασία που υποχρεώνει κράτη να υιοθετήσουν οικονομικές φιλελεύθερες πολιτικές. Η παγκοσμιοποίηση έχει χρησιμοποιηθεί από διάφορες πολιτικές και οικονομικές ελίτ για να αιτιολογήσουν συγκεκριμένες δομές οργάνωσης του κράτους και των κοινωνιών υπό το πρίσμα της βιωσιμότητας (π.χ. κράτος πρόνοιας). Ο βαθμός στον οποίο γίνονται δεκτά τα επιχειρήματα σχετικά με τις παγκόσμιες επιταγές επηρεάζει τις

αντιλήψεις σχετικά με την αποτελεσματικότητα της πολιτικής δράσης. Αυτό με τη σειρά του σημαίνει πως, ο οικονομικός φιλελεύθερος λόγος της παγκοσμιοποίησης έχει κρίσιμη επίδραση στην ανάπτυξη της ίδιας της παγκοσμιοποίησης. Τα επιχειρήματα σχετικά με τις παγκόσμιες επιταγές και πραγματικότητες δείχνουν ένα επίπεδο βεβαιότητας που αρνείται τις πολυπλοκότητες, τις αντιφάσεις και την ανισότητα της παγκοσμιοποίησης. Οι ερμηνείες της έννοιας της παγκοσμιοποίησης και τα αποτελέσματά της εξαρτώνται ουσιαστικά από τη θέση εκείνων που επηρεάζονται, αλλά οι κυρίαρχες ερμηνείες από ισχυρούς πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες υπερισχύουν γενικά εναλλακτικών ερμηνειών. Τα επιχειρήματα σχετικά με το εθνικό συμφέρον χρησιμοποιούνται συχνά για να περιθωριοποιήσουν τους ισχυρισμούς σχετικά με τις άνισες επιπτώσεις της οικονομικής φιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης και για να απεικονίσουν τις απόψεις που αντιτίθενται στις αλλαγές πολιτικής ως κεκτημένα συμφέροντα, επιζήμια για υψηλότερους ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης. Ο παγκόσμιος οικονομικός ντετερμινισμός υποβαθμίζει τη σημασία των συλλογικών προτιμήσεων των πολιτών μιας χώρας και των πολιτικών εκπροσώπων τους και αποτελεί μια προσπάθεια να απαλλάξει τους εγχώριους φορείς από την ευθύνη για τις αρνητικές συνέπειες των πολιτικών αποφάσεων. Αλλά ο οικονομικός φιλελευθερισμός δεν είναι η μόνη μορφή προσαρμογής που υπάρχει στα κράτη και τις κοινωνίες, ακόμη και σε μια παγκοσμιοποιημένη παγκόσμια πολιτική οικονομία. Μια στρατηγική παγκοσμιοποίησης που αποφεύγει την πόλωση του οικονομικού φιλελευθερισμού και δημιουργεί ευρύτερα κατανεμημένα οφέλη είναι ακόμα δυνατή. Ακριβώς όπως αμφισβητείται η έννοια της παγκοσμιοποίησης και είναι πολύπλευρη, έτσι και οι επιλογές είναι διαθέσιμες στους πολίτες και τις κυβερνήσεις (Conley, 2000, σελ. 106-110).

1.2 Διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης

Τέλος, αναφορικά με την έννοια της παγκοσμιοποίησης θα πρέπει να αναφερθούν και τέσσερις βασικές διαστάσεις που έχουν αναγνωρισθεί ότι αποτελούν τις βασικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης, σύμφωνα με τους Rennet και Martens (2003) και που είναι ο καπιταλισμός, η τεχνολογία, η πολιτική, καθώς και η κοινωνική και η πολιτιστική ζωή. Οι πτυχές αυτές περιγράφονται αμέσως παρακάτω.

1) Ο καπιταλισμός ως σημείο αναφοράς της παγκοσμιοποίησης: Σε αντίθεση με τις διαφορετικές απόψεις σχετικά με την ιστορική χρονολόγηση της παγκοσμιοποίησης, οι

περισσότερες ιστορικές αναλύσεις της παγκοσμιοποίησης αναγνωρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση καθοδηγείται από οικονομικά κίνητρα και επομένως ο καπιταλισμός είναι η κινητήρια δύναμη της παγκοσμιοποίησης, αλλά και ο παράγοντας εκείνος που σχετίζεται με την παγκοσμιοποίηση όσο κανένας άλλος. Αυτό οφείλεται στην ίδια τη φύση του καπιταλιστικού συστήματος: ο καπιταλισμός σχετίζεται με τη συσσώρευση κεφαλαίου μέσω ενός συστήματος παραγωγής στο οποίο η εργασία προσθέτει υπεραξία στο προϊόν. Ένα άλλο χαρακτηριστικό που διακρίνει τον καπιταλισμό από άλλα οικονομικά συστήματα είναι ότι σχετίζεται με τη μη παραγωγική συσσώρευση μέσω της επανεπένδυσης του κεφαλαίου.

2) Η τεχνολογική καινοτομία ως δύναμη της παγκοσμιοποίησης: Οι τεχνολογικές καινοτομίες - ιδίως οι καινοτομίες στην τεχνολογία μεταφορών και επικοινωνιών - αποτελούν ένα δεύτερο βασικό θεμέλιο της παγκοσμιοποίησης. Άλλωστε, το πρώτο σημείο της παγκοσμιοποίησης μπορεί να χρονολογηθεί στο δεύτερο στάδιο της Βιομηχανικής Επανάστασης, με την εφεύρεση του James Watt της ατμομηχανής το 1765. Γενικά διακρίνονται τρεις φάσεις της τεχνολογικής καινοτομίας που ενίσχυσε τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Η πρώτη φάση χαρακτηρίζεται από την εφαρμογή της ατμομηχανής στις χερσαίες και θαλάσσιες μεταφορές και από την εφεύρεση του ηλεκτρικού τηλεγράφου. Τα ατμόπλοια και οι ατμομηχανές μείωσαν το χρόνο και αύξησαν τον όγκο μεταφοράς εμπορευμάτων. Το ατμόπλοιο εισήχθη το 1807, ενώ η πρώτη επιτυχημένη δοκιμή ατμομηχανής ατμού το 1825. Η κατασκευή σιδηροδρόμων συνέδεε πόλεις, περιοχές, έθνη και ηπείρους μεταξύ τους, επιταχύνοντας τον ρυθμό μεταφοράς. Επιπλέον, αύξησε το πεδίο των βιομηχανικών δραστηριοτήτων, το γεωγραφικό εύρος και την ποσότητα των αγαθών και των μεταφερόμενων ατόμων. Επίσης, κατέστησε τη διάχυση πληροφοριών πιο γρήγορη και ευκολότερη. Η εφεύρεση και η βελτίωση του ηλεκτρικού τηλεγράφου από τους Gauss, Weber και Morse μεταξύ 1830 και 1850 διαχώρισαν για πρώτη φορά την ταχύτητα επικοινωνίας από τη μεταφορά. Αυτό αντιπροσωπεύει ένα ιστορικό σημείο καμπής στην ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης, καθώς οι αποστάσεις στον χώρο και τον χρόνο μειώθηκαν σημαντικά. Το πρώτο διατλαντικό καλώδιο τηλεγραφίας το 1865 επιτάχυνε περαιτέρω τη διεθνή επικοινωνία. Η εφεύρεση του τηλεφώνου και του αυτοκινήτου αύξησε περαιτέρω αυτήν τη διαδικασία με την οποία το έθνος κράτος αύξησε τον έλεγχο του στην επικράτειά του. Αυτή η τεχνολογική ενδυνάμωση του εθνικού κράτους οδήγησε σε ομογενοποίηση μεταξύ διαφόρων περιοχών εντός της επικράτειας του έθνους. Αν και αυτή η φάση είχε τον

βαθύτερο αντίκτυπό της στο έθνος κράτος, διευκόλυνε το διεθνές εμπόριο και τις επαφές. Ως συνέπεια των τεχνολογικών διαδικασιών ομογενοποίησης, τα εθνικά κράτη απελευθέρωσαν το εμπόριο σε μεγαλύτερες γεωγραφικές μονάδες. Επιπλέον, εισήχθησαν διεθνή πρότυπα, όπως το Greenwich Mean Time, τα οποία βελτίωσαν το χρονοδιάγραμμα και την επικοινωνία στις διεθνείς δραστηριότητες.

Η δεύτερη φάση ξεκίνησε κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου όταν Γερμανοί μηχανικοί εφηύραν την πρόωση πυραύλων. Μετά τον πόλεμο, ο έντονος τεχνολογικός ανταγωνισμός μεταξύ της ΕΣΣΔ και των ΗΠΑ οδήγησε σε επιτάχυνση του ρυθμού ανάπτυξης της τεχνολογίας πυραύλων και δορυφόρων. Η τεχνολογική ικανότητα εκτόξευσης πυραύλων στο διάστημα κατέστησε δυνατή την εγκατάσταση δορυφόρων. Ως εκ τούτου θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα παγκόσμιο, αξιόπιστο σύστημα επικοινωνίας. Αν και η διεθνής τηλεφωνική επικοινωνία ήταν δυνατή πριν, οι συνδέσεις ήταν συνήθως κακής ποιότητας και έτσι η ευρεία χρήση του τηλεφώνου είχε περιοριστεί ως επί το πλείστον στα εθνικά σύνορα. Ωστόσο, η εισαγωγή της δορυφορικής επικοινωνίας βελτίωσε τη διεθνή επικοινωνία.

Η τελευταία φάση είναι η εφεύρεση του υπολογιστή. Παρ' όλο που ο πρώτος υπολογιστής είχε εφευρεθεί ήδη από το 1942, οι δυνατότητές του ήταν περιορισμένες. Ωστόσο, η εφεύρεση του μικροτσιπ το 1971 από την Intel αύξησε την ταχύτητα, τον όγκο επεξεργασίας και την αποδοτικότητα των υπολογιστών. Παρόμοια με την εισαγωγή του ηλεκτρικού τηλεγράφου, η εφεύρεση του μικροτσιπ μπορεί να θεωρηθεί ένα σημαντικό σημείο καμπής στην ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης. Το μικροτσιπ αποτελεί τον πυρήνα των σύγχρονων τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών. Η ανάπτυξη των τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών οδήγησε σε μια παρόμοια επανάσταση, μειώνοντας τις αποστάσεις στο χώρο και το χρόνο. Περαιτέρω καινοτομίες και εφαρμογές του μικροτσιπ οδήγησαν στην εμφάνιση και την παγκόσμια χρήση του Διαδικτύου και άλλων συστημάτων επικοινωνίας υπολογιστών και συνολικά τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών. Το πιο σημαντικό είναι πως, η εφεύρεση της τεχνολογίας υπολογιστών και του μικροτσιπ κατέστησε δυνατή την κατασκευή παγκόσμιων δικτύων δεδομένων που λειτουργούν ως βάση της παγκόσμιας αγοράς χρηματοοικονομικών κεφαλαίων. Η τεχνολογική καινοτομία σε επίπεδο πληροφορικής και επικοινωνιών χαρακτηρίζει την παγκοσμιοποίηση τις τελευταίες δεκαετίες.

3) Πολιτικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης: Αν και η αλληλεπίδραση μεταξύ του καπιταλισμού και της τεχνολογικής καινοτομίας αποτέλεσε τα θεμέλια της παγκοσμιοποίησης, οι πολιτικές διαστάσεις δεν μπορούν να αγνοηθούν καθώς διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο. Η παγκοσμιοποίηση είναι και μια πολιτική διαδικασία, καθώς οι κυβερνήσεις μπορούν να διαμορφώσουν ή να περιορίσουν τις δυνατότητες για ιδιωτική επιχειρηματικότητα. Για παράδειγμα, στα μέσα του 19ου αιώνα, η Μεγάλη Βρετανία ήταν η κύρια πολιτική και οικονομική δύναμη που προσχώρησε στην πολιτική του *laissez-faire* και του ελεύθερου εμπορίου. Αυτή η πολιτική στρατηγική οδήγησε σε επέκταση των διεθνών οικονομικών δραστηριοτήτων. Ως αποτέλεσμα, άλλες χώρες στράφηκαν επίσης προς την πολιτική ελεύθερων συναλλαγών. Αυτό οδήγησε σε αύξηση όχι μόνο του εθνικού, αλλά και του παγκόσμιου ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕγχΠ). Επιπλέον, οι διεθνείς αλυσίδες παραγωγής και τα δίκτυα επεκτάθηκαν, οδηγώντας στην ανάδυση μιας παγκόσμιας οικονομίας.

Ωστόσο, μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι περισσότερες εθνικές οικονομίες έπρεπε να ανοικοδομηθούν. Λόγω του πολέμου, οι περισσότερες εθνικές κυβερνήσεις έπρεπε να επικεντρωθούν στη δημιουργία ισχυρών εθνικών οικονομιών και στη μείωση της οικονομικής εξάρτησης. Τα ορυχεία, οι σιδηρόδρομοι και οι σταθμοί ηλεκτροπαραγωγής εθνικοποιήθηκαν, τέθηκαν συγκεκριμένα τιμολόγια για την προστασία της εθνικής οικονομίας, καθώς και διάφοροι περιορισμοί στις χρηματοοικονομικές και τις κερδοσκοπικές συναλλαγές. Συγκεκριμένα, αυτή η διαδικασία οικονομικής εθνικοποίησης πραγματοποιήθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η συμφωνία Bretton Woods έθεσε αρκετούς περιορισμούς στις χρηματοοικονομικές και τις κερδοσκοπικές συναλλαγές, και το ποσό της εθνικής ρευστότητας συνδέθηκε με τα αποθέματα χρυσού που κατέχουν οι εθνικές τράπεζες. Ταυτόχρονα, όμως, πολλές κυβερνήσεις συνειδητοποίησαν ότι η διεθνής συνεργασία ήταν απαραίτητη για την πρόληψη ενός άλλου Παγκοσμίου Πολέμου. Αν και οι διεθνείς οργανισμοί δεν ήταν ένα νέο φαινόμενο (π.χ. η Διεθνής Ένωση Τηλεπικοινωνιών το 1865, η Διεθνής Ένωση Τηλεγράφων και η Universal Postal Union το 1874), πολλοί σημαντικοί διεθνείς και υπερεθνικοί οργανισμοί ιδρύθηκαν λίγο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα Ηνωμένα Έθνη (ΟΗΕ) ιδρύθηκαν το 1945. Λίγο πριν από την ίδρυση του ΟΗΕ, οι περισσότερες βιομηχανικές χώρες είχαν υπογράψει τη συμφωνία του Bretton Woods του 1944. Η συμφωνία αυτή οδήγησε στην εμφάνιση ενός διεθνούς νομισματικού πολιτικού συστήματος. Ωστόσο, δεν πρέπει να υπερεκτιμηθούν οι πολιτικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης. Πλέον, πολλές

εθνικές κυβερνήσεις αναγκάζονται να προσαρμόσουν τις πολιτικές τους στις νεοφιλελεύθερες ιδεολογίες που συγκρούονται με τη δυναμική του παγκόσμιου καπιταλισμού. Τα έθνη-κράτη επηρεάζουν λιγότερο την παγκοσμιοποίηση από ότι οι άλλοι παράγοντες.

4) Κοινωνικές και Πολιτιστικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης: Στα τέλη της δεκαετίας του 1960 παρατηρήθηκαν αξιοσημείωτες κοινωνικοπολιτισμικές αλλαγές. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν διάφορα κινήματα, όπως το ειρηνιστικό κατά του πολέμου στο Βιετνάμ, η σεξουαλική επανάσταση, τα κινήματα για τη χειραφέτηση των γυναικών, των μαύρων, των ομοφυλόφιλων και των μειονοτήτων. Επιπλέον, η εμφάνιση της pop art σηματοδότησε την μεταστροφή σε έναν μεταμοντέρνο πολιτισμό. Η δημοσίευση του βιβλίου του Marshall McLuhan's "The Medium is the Message" το 1967 στο οποίο περιέγραψε τον κόσμο ως ένα «παγκόσμιο χωριό», είναι ένα από τα πρώτα κοινωνικά-πολιτιστικά στοιχεία που επισημαίνουν την ύπαρξη της παγκοσμιοποίησης. Επιπρόσθετα, η αυξημένη επιρροή των μέσων μαζικής ενημέρωσης στην καθημερινή ζωή όχι μόνο άλλαξε τον τρόπο αντίληψης του κόσμου και τα μοτίβα κατανάλωσης, αλλά επηρέασε επίσης τους τοπικούς πολιτισμούς σε σημαντικό βαθμό. Αναφέρεται συχνά, άλλωστε, ότι η Αμερική και ιδίως το Hollywood έχουν καθιερώσει μια παγκόσμια κουλτούρα έναντι των παραδοσιακών. Στον αντίποδα τονίζεται η ελευθερία επιλογής που υποστηρίζει αυτός ο παγκόσμιος πολιτισμός. Σε τοπικό επίπεδο, η παγκοσμιοποίηση δεν οδήγησε μόνο σε μια «αμερικανικοποίηση» ('Americanisation') των παραδοσιακών πολιτισμών, αλλά αύξησε επίσης τις διαπροσωπικές διεθνείς πολιτιστικές ανταλλαγές μέσω της μετανάστευσης, του τουρισμού και της ανταλλαγής φοιτητών. Πολλές ομοιογενείς κοινωνίες έχουν μετατραπεί σε πολυπολιτισμικές κοινότητες. Ωστόσο, η μετάβαση προς μια πολυπολιτισμική κοινωνία οδήγησε και στην εμφάνιση σημαντικών προκλήσεων: αύξηση του εθνικισμού και των ακροδεξιών πολιτικών κομμάτων, διαχωρισμός των πολιτισμών και εθνοτικές ταραχές, απεικονίζουν την προβληματική πλευρά της κοινωνικοπολιτιστικής ολοκλήρωσης σε τοπικό επίπεδο, ιδίως υπό το πρίσμα της μετανάστευσης (π.χ. καθιέρωση νόμων για ελεύθερη και απρόσκοπτη μετακίνηση αγαθών και κεφαλαίου, αλλά αυστηρότερη νομοθεσία για τη μετανάστευση, οδηγώντας σε αυτό που αρκετοί αποκαλούν ως «αποπαγκοσμιοποίηση»). Επομένως, οι κοινωνικοπολιτιστικοί παράγοντες όχι μόνο αλλάζουν ως αποτέλεσμα της παγκοσμιοποίησης, αλλά συνάμα μπορούν να είναι αιτίες, καθώς και εμπόδια στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης.

Ο Muncck (2007) αναφέρεται επίσης στις διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης και πιο συγκεκριμένα αφενός στην αλληλεξάρτηση αυτών και αφετέρου στην ανάδυση αντικρουόμενων απόψεων. Στον πολιτικό τομέα, οι πρώτες συζητήσεις για την παγκοσμιοποίηση επικεντρώθηκαν στην «παρακμή» (ακόμη και στο τέλος) του έθνους-κράτους. Υπήρχε η πεποίθηση ότι η αυξημένη οικονομική διεθνοποίηση θα οδηγούσε σε μείωση της πολιτικής κυριαρχίας. Η νέα παγκόσμια αγορά της καπιταλιστικής ανάπτυξης πράγματι εξασθένησε την επιρροή των εθνών-κρατών στην ανάπτυξη, τόσο σε επίπεδο άσκησης οικονομικής πολιτικής, όσο και συνολικά ελέγχου της εθνικής επικράτειας. Ωστόσο, ακόμη και σε αυτό το πλαίσιο, τα κράτη έχουν τη δυνατότητα να κατευθύνουν την οικονομία μέσω μέτρων από την πλευρά της προσφοράς, όπως τεχνολογικές καινοτομίες και κατάρτιση / εκπαίδευση. Ούτε η «συγκεντρωτική κυριαρχία» όπως της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή διεθνικών οργανισμών (π.χ. NATO ή του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου) εμπόδισε αυτή τη δυνατότητα, στο βαθμό που τα κράτη μπορούν να χρησιμοποιούν τη δύναμή τους με διαφορετικούς τρόπους. Ως αποτέλεσμα, στα μέσα της δεκαετίας του 1990, ωστόσο, αναγνωρίστηκε ευρέως ότι τα κράτη έχουν πολύ περισσότερο περιθώριο ελιγμών στην παγκόσμια πολιτική οικονομία από ότι επιτρέπει η θεωρία της παγκοσμιοποίησης. Αυτό συνέβη κυρίως επειδή η παγκοσμιοποίηση άρχισε να γίνεται κατανοητή από τους επικριτές της (όσο και από τους υποστηρικτές της) ως μια διαδικασία που θα μπορούσε να ενδυναμώσει τα κράτη. Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτική διάσταση της παγκοσμιοποίησης συνδυάστηκε με την οικονομική, μέσα από την εφαρμογή νεοφιλελεύθερων ιδεών, που κυριάρχησαν τη δεκαετία του 1980 (Muncck, 2007, σελ. 7).

Σε κοινωνικό επίπεδο, η παγκοσμιοποίηση παρέχει σε κοινωνικές ομάδες διάφορες μορφές κοινωνικής οργάνωσης από το τοπικό έως το περιφερειακό επίπεδο και από το εθνικό έως το διακρατικό. Αυτό που συνέβη ήταν ότι η παγκοσμιοποίηση ανέδειξε το ζήτημα της υποκειμενικότητας, των θέσεων, και των μορφών συνείδησης μέσα και μέσω των οποίων παράγονται και εφαρμόζονται ταυτότητες, αποφάσεις, επιλογές και παρεμβάσεις, στη βάση του ότι υπάρχει αυξημένη διαφοροποίηση και κατακερματισμός της κοινωνικής υποκειμενικότητας και του σχηματισμού κοινωνικής συνείδησης. Ως εκ τούτου, η παγκοσμιοποίηση παρέχει νέες δυνατότητες κοινωνικής οργάνωσης (Muncck, 2007, σελ. 8).

Όσον αφορά στον πολιτιστικό τομέα, ο «παγκόσμιος πολιτισμός» αποτελεί σημαντικό χαρακτηριστικό της σημερινής εποχής. Η εμπορευματοποίηση του πολιτισμού μαζί με κάθε άλλη πτυχή της ανθρώπινης ζωής, συμπεριλαμβανομένης της ίδιας της ζωής, είναι βασικός μοχλός της επέκτασης της ελεύθερης αγοράς που βρίσκεται στον πυρήνα της παγκοσμιοποίησης. Οι πρώτες συζητήσεις σε αυτόν τον τομέα επικεντρώθηκαν στο κατά πόσο αναδύεται πράγματι μια «παγκόσμια κουλτούρα» και, εάν ναι, αν θα υπονομεύσει τον πολιτισμό ενός έθνους. Ωστόσο, παρά την άνοδο μιας παγκόσμιας καταναλωτικής κουλτούρας και μιας συνολικά παγκόσμιας κουλτούρας, η πολιτιστική ποικιλομορφία υπάρχει στον αντίποδα της «αμερικανικοποίησης». Άλλωστε, έχει διαπιστωθεί η σημασία του πολιτισμού στην οικονομία και την κοινωνία και η αξία της πολιτιστικής ποικιλομορφίας. Επιπρόσθετα, αναδύονται νέες μορφές πολιτιστικής αντίστασης και υπάρχει ακόμη μια επιστροφή στην έννοια του «πολιτισμικού ιμπεριαλισμού» που είχε επικρατήσει κατά την αντιποικιακή επανάσταση και την πολιτιστική εξέγερση της δεκαετίας του 1960 (Munck, 2007, σελ. 9).

1.3 Ιστορική εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης

Ορισμένοι συγγραφείς θέτουν τις απαρχές της παγκοσμιοποίησης στη μετακίνηση ανθρώπων από την Αφρική σε άλλα μέρη του κόσμου, ή από την 3η χιλιετία π.Χ. (όταν εμφανίστηκε το παγκόσμιο σύστημα, ή από τη λεγόμενη Αξονική Εποχή την 1η χιλιετία π.Χ., ή από τις Μεγάλες Γεωγραφικές Ανακαλύψεις, ή τον 19ο αιώνα, ή μετά το έτος 1945, ή από τα τέλη 1980. Οι διαφορετικές αυτές απόψεις που εκφράζονται στη βιβλιογραφία οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ιστορική διάσταση της παγκοσμιοποίησης είναι αρκετά δύσκολη (Grinin & Korotayev, 2013, σελ. 10). Σε μία προσπάθεια κατηγοριοποίησης της ιστορικής διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης, οι Grinin και Korotayev (2013) δημιούργησαν έναν πίνακα, που παρατίθεται παρακάτω, προκειμένου να καταδείξουν την ιστορική πτυχή της ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης και τη συσχέτιση των διαφορετικών χρονικών περιόδων με την εκάστοτε πολιτική οργάνωση και επίπεδο τεχνολογίας.

Πίνακας 1.1 Ιστορική διάσταση της ανάπτυξης της παγκοσμιοποίησης και συσχέτιση με την πολιτική οργάνωση και το επίπεδο της τεχνολογίας

	Τύπος χωρικών συνδέσμων (επίπεδο παγκοσμιοποίησης)						
	Τοπικοί σύνδεσμοι	Περιφερειακοί σύνδεσμοι	Ηπειρωτικοί σύνδεσμοι	Δηπειρωτικοί σύνδεσμοι	Δεσμοί ωκεανών	Παγκόσμιοι σύνδεσμοι	Πλανητικοί σύνδεσμοι
Περίοδος	Μέχρι το δεύτερο μισό της 4ης χιλιετίας π.Χ. (≈ 3500 π.Χ.)	Το δεύτερο μισό της 4ης χιλιετίας π.Χ. - το πρώτο μισό της 1ης χιλιετίας π.Χ. (≈ 3500–490 π.Χ.)	Το δεύτερο μισό της 1ης χιλιετίας π.Χ. - τέλη του 15ου αιώνα μ.Χ. (≈ 490 π.Χ. - 1492 μ.Χ.)	Από το δεύτερο μισό της 1ης χιλιετίας π.Χ. έως τα τέλη του 15ου αιώνα μ.Χ.	Από τα τέλη του 15ου αιώνα έως τις αρχές του 19ου αιώνα	Από τις αρχές του 19ου αιώνα έως τις δεκαετίες του 1960 και του 1970	Από το τελευταίο τρίτο του 20ού αιώνα έως τα μέσα του 21ου αιώνα
Μορφή πολιτικής οργάνωσης	Απλή και μεσαία πολυπλοκότητα	Πρώιμες καταστάσεις, οι πρώτες αυτοκρατορίες	Άνοδος των αυτοκρατοριών και των πρώτων αναπτυγμένων κρατών	Άνοδος των ανεπτυγμένων κρατών, πρώτες ώριμες πολιτείες	Ωριμες καταστάσεις και πρώιμες μορφές υπερεθνικών οντοτήτων	Σχηματισμός υπερεθνικών οντοτήτων χωρίς κρατική κυριαρχία, αναζήτηση νέων τύπων πολιτικών ενώσεων και οντοτήτων, μορφές πλανητικής διακυβέρνησης	

Επίπεδο τεχνολογίας (αρχές παραγωγής και επαναστάσεις)	Αρχή παραγωγής κνηγού-συλλέκτη, αρχή της αγροτικής παραγωγής	Η δεύτερη φάση της αγροτικής επανάστασης. η αγροτική παραγωγή αρχίζει να ωριμάζει	Τελική φάση της αρχής της αγροτικής παραγωγής	Η πρώτη φάση της αρχής της βιομηχανικής παραγωγής και της βιομηχανικής επανάστασης	Η δεύτερη φάση της βιομηχανικής επανάστασης και η τελευταία φάση της βιομηχανικής παραγωγής	Η αρχή και η ανάπτυξη της κυβερνο-επανάστασης (Cybernetic) της οποίας η δεύτερη φάση προβλέπεται για τη δεκαετία του 2030 και του 2040
---	--	---	---	--	---	--

Πηγή: Grinin και Korotayev, 2013, σελ. 12

1.3.1 Πρώτη περίοδος: Έως το 1800

Τον 17^ο αιώνα συντελέστηκε σημαντική επανάσταση στο εμπόριο, κυρίως λόγω μείωσης του κόστους μεταφοράς. Επίσης, την περίοδο έως το 1800 υπάρχει αυξημένο εμπόριο μπαχαρικών και υφασμάτων, μεταξύ Ευρώπης και Ασίας. Ωστόσο, έως τον 19^ο αιώνα δεν υπάρχει σύγκλιση τιμών (Ο' Rourke & Williamson, 2002). Κατά την περίοδο αυτή ξεκίνησε να συντελείται και η Πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση, που συνετέλεσε στη διαμόρφωση της παγκοσμιοποίησης.

Ο Polanyi εντοπίζει τη γέννηση της κοινωνίας της αγοράς στη Βιομηχανική Επανάσταση της Βρετανίας του 19ου αιώνα. Υποστήριζε ότι οι προηγούμενες κοινωνίες είχαν οργανωθεί βάσει αρχών αμοιβαιότητας ή αναδιανομής, αλλά μετά την Πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση η ανταλλαγή θα ήταν η μόνη βάση της κοινωνικής και οικονομικής ολοκλήρωσης. Οι αγορές ήταν προηγουμένως ένα συμπληρωματικό χαρακτηριστικό σε ένα σύστημα που ελέγχεται και ρυθμίζεται από την κοινωνική αρχή. Στο εξής, η αγορά θα κυριαρχούσε στην κοινωνία. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε, μια οικονομία της αγοράς μπορεί να υπάρχει μόνο σε μια κοινωνία της αγοράς. Ο οικονομικός φιλελευθερισμός ήταν η οργανωτική αρχή της νέας κοινωνίας της αγοράς όπου η οικονομία και η πολιτική διαχωρίστηκαν για πρώτη φορά. Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι η άποψή τους ότι «ο δρόμος προς την ελεύθερη αγορά άνοιξε και διατηρήθηκε

ανοιχτός από μια τεράστια αύξηση του συνεχώς κεντρικά οργανωμένου και ελεγχόμενου παρεμβατισμού» (Munck, 2007, σελ. 15).

1.3.2 Δεύτερη περίοδος: 1800-1914

Η περίοδος από το 1870 έως το 1914 ήταν η εποχή του *laissez faire*. Η κυκλοφορία αγαθών, κεφαλαίων και εργασίας πέρα από τα εθνικά σύνορα μπορούσε να διεξαχθεί σχεδόν χωρίς εμπόδια, καθώς η κυβερνητική παρέμβαση στην οικονομική δραστηριότητα ήταν ελάχιστη. Το άνοιγμα των οικονομιών που χαρακτήρισε αυτήν την εποχή συνδέθηκε με μια ταχεία επέκταση στο εμπόριο, τις επενδύσεις και τη χρηματοδότηση διασυνοριακά. Υπήρξε μια ταχεία επέκταση του διεθνούς εμπορίου από το 1870 έως το 1913. Εκτιμάται ότι, κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η αύξηση του παγκόσμιου εμπορίου ανήλθε στο 3,9% ετησίως και ήταν πολύ ταχύτερη από την αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής στο 2,5% ετησίως. Μια άλλη εκτίμηση δείχνει ότι αυτοί οι ρυθμοί ανάπτυξης ήταν 3,5% ετησίως και 2,7% ετησίως, αντίστοιχα. Κατά συνέπεια, το μερίδιο του παγκόσμιου εμπορίου στην παγκόσμια παραγωγή σημείωσε σταθερή αύξηση, αν και με διαφοροποιήσεις μεταξύ των χωρών (Nayyar, 2006, σελ. 138).

Κατά την περίοδο από το 1870 έως το 1914, η οικονομική ολοκλήρωση αυξήθηκε, καθοδηγούμενη από το ατμόπλοιο και άλλες εξελίξεις που επέτρεψαν τη μεταφορά περισσότερων αγαθών μεταξύ των αγορών (Irwin, 2020). Ένας ακόμη λόγος που οδήγησε σε σημαντική αύξηση του εμπορίου ήταν η απελευθέρωσή του (Nayyar, 2006, σελ. 139). Υπήρξε μια παρόμοια επέκταση των διεθνών επενδύσεων από το 1870 έως το 1913. Οι άμεσες ξένες επενδύσεις αυξήθηκαν ραγδαία κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Μια εκτίμηση που έγινε από τα Ηνωμένα Έθνη υποδηλώνει ότι το απόθεμα άμεσων ξένων επενδύσεων στην παγκόσμια οικονομία ήταν το ισοδύναμο του 9% της παγκόσμιας παραγωγής το 1913. Η αύξηση των επενδύσεων χαρτοφυλακίου ήταν ακόμη πιο ταχεία (Nayyar, 2006, σελ. 139).

1.3.3 Τρίτη περίοδος: 1914-1995

Η παγκοσμιοποίηση αντιστράφηκε από το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1914 έως το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου το 1945. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος προκάλεσε παρατεταμένη οικονομική δυσχέρεια και ύφεση, η οποία περιελάμβανε την απόσυρση της Ρωσίας από το παγκόσμιο εμπόριο μετά την κομμουνιστική επανάσταση το

1917, την πανδημία γρίπης της Ισπανίας το 1918, τη νομισματική αστάθεια στις αρχές της δεκαετίας του 1920, νέους περιορισμούς στη μετανάστευση, τη Μεγάλη Ύφεση του 1929 που οδήγησε σε έναν αυστηρό προστατευτισμό στη δεκαετία του 1930. Αυτή η αναταραχή μείωσε την ολοκλήρωση. Η οικονομική ολοκλήρωση ανέκαμψε τις τρεις δεκαετίες μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η αμερικανική ηγεσία βοήθησε στη δημιουργία νέων θεσμών οικονομικής συνεργασίας, όπως η Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT), επιτρέποντας στις χώρες να ανοίξουν και πάλι τις οικονομίες τους στο εμπόριο και τις επενδύσεις. Ωστόσο, το γεωγραφικό εύρος αυτής της φάσης - που περιορίζεται στις Ηνωμένες Πολιτείες, τη Δυτική Ευρώπη, την Ιαπωνία και μερικές άλλες χώρες - κατέδειξε πόσο θα μπορούσε να προχωρήσει η παγκόσμια οικονομική ολοκλήρωση. Το σοβιετικό μπλοκ των κομμουνιστικών κρατών και της Κίνας ήταν οικονομίες της αγοράς που δεν συμμετείχαν για πολιτικούς και οικονομικούς λόγους. Ο αναπτυσσόμενος κόσμος στη Λατινική Αμερική, τη Νότια Ασία και την Αφρική επέλεξε τη δική του πορεία υποκατάστασης εισαγωγών και παρέμεινε σχετικά απομονωμένος (Irwin, 2020).

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1990, το διεθνές εμπόριο μεγάλων μηχανημάτων, εξοπλισμού μεταφοράς και αυτοκινήτων αυξήθηκε σημαντικά. Τα μηχανήματα και ο εξοπλισμός μεταφορών σημείωσαν παρόμοια ανάπτυξη, και μέχρι το 1995 η κατηγορία αυτή είχε καταστεί το μεγαλύτερο είδος εξαγωγής στο παγκόσμιο εμπόριο από άποψη αξίας. Σε όρους όγκου η επέκταση ήταν επίσης σημαντική. Για παράδειγμα, ο συνολικός αριθμός των εξαγόμενων αυτοκινήτων πέρασε τα 2 εκατομμύρια το 1960. Μέχρι το 1995, ο ετήσιος αριθμός αυξήθηκε στα 19 εκατομμύρια και 10 χρόνια αργότερα υπερέβη τα 27 εκατομμύρια. Ο όγκος των μεγάλων μηχανημάτων και εξοπλισμού μεταφοράς που μεταφέρονταν δια θαλάσσιας οδού αυξήθηκε με ίσο ρυθμό. Η ανάπτυξη του εμπορίου αυτοκινήτων και βαρέων μηχανημάτων, που εντατικοποιήθηκε από τη δεκαετία του 1970 και μετά, ήταν μια τυπική αντανάκλαση της επιταχυνόμενης διαδικασίας παγκοσμιοποίησης που χαρακτηρίζει το τελευταίο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα, ή την «εκ νέου παγκοσμιοποίηση» της παγκόσμιας οικονομίας όπως έχει ονομαστεί. Σε αυτό συνέβαλε σημαντικά η ανάπτυξη της ναυπηγικής και της ναυσιπλοΐας (Ekberg & Lange, 2014, σελ. 106).

Την ίδια περίοδο, ένα από τα λίγα προϊόντα που αναπτύχθηκαν με παρόμοιο ρυθμό ήταν τα χημικά. Το 1955, το παγκόσμιο εμπόριο χημικών προϊόντων ήταν μάλλον περιορισμένο. Σε όρους αξίας, το εμπόριο αυτών των προϊόντων ανήλθε σε λιγότερο από 5

δισεκατομμύρια δολάρια, ή λίγο πάνω από το 5% της συνολικής αξίας των παγκόσμιων εξαγωγών εμπορευμάτων. Το 1995, η αξία του εμπορίου των χημικών προϊόντων έφτασε τα 467 δισεκατομμύρια δολάρια και το μερίδιό του στις συνολικές εξαγωγές εμπορευμάτων είχε φτάσει σχεδόν το 10%. Κατά συνέπεια, οι χημικές ουσίες είχαν καταστεί το τρίτο προϊόν με τις περισσότερες συναλλαγές στον κόσμο από άποψη αξίας. Το εμπόριο χημικών περιελάμβανε μια ποικιλία προϊόντων, συμπεριλαμβανομένων οργανικών προϊόντων όπως αιθυλένιο, προπυλένιο, βουταδιένιο (οι ολεφίνες), βενζόλιο, τολουόλιο και ξυλόλιο (τα αρωματικά), ανόργανα προϊόντα όπως φωσφορικό οξύ και καυστική σόδα, φυτικά έλαια και μελάσες. Πολλά από τα προϊόντα που τώρα εισήλθαν στη διεθνή αγορά δεν είχαν ποτέ διαπραγματευτεί στο εξωτερικό. Ένας λόγος ήταν απλώς ότι πολλά από αυτά ήταν νέα. Ένας άλλος λόγος ήταν ότι ήταν δύσκολο να μεταφερθούν αποτελεσματικά σε μεγάλες αποστάσεις. Οι όγκοι που διαπραγματεύτηκαν ήταν συχνά μικροί και τα διάφορα προϊόντα έπρεπε να μεταφερθούν σε ξεχωριστές δεξαμενές. Η αποτελεσματική χύδην μεταφορά τέτοιων προϊόντων απαιτούσε έτσι την ανάπτυξη πλοίων ικανών να μεταφέρουν μια ποικιλία προϊόντων σε χωριστές δεξαμενές χωρίς κίνδυνο μόλυνσης ή διαρροών. Πολλές από τις χημικές ουσίες που εισέρχονται τώρα στη διεθνή αγορά ήταν επίσης τοξικές και θα μπορούσαν να προκαλέσουν σημαντική οικολογική καταστροφή. Επιπλέον, ορισμένα προϊόντα, όπως το φωσφορικό και θειικό οξύ και η καυστική σόδα, είναι διαβρωτικά για τα μέταλλα. Το εμπόριο θαλάσσιων προϊόντων αυτών των προϊόντων απαιτούσε επομένως την κατασκευή εξελιγμένων δεξαμενών που ήταν επικαλυμμένα με χρώματα από καουτσούκ ή από οξύ ή, ακόμη καλύτερα, από ανοξείδωτο ατσάλι. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 πολύ λίγα από αυτά τα προβλήματα είχαν επιλυθεί και επομένως το εμπόριο ήταν περιορισμένο, αλλά έπειτα από τέσσερις δεκαετίες οι χημικές ουσίες αποτελούσαν ένα εκ των μεγαλύτερων προϊόντων στο παγκόσμιο εμπόριο. Σημαντικός παράγοντας που έδωσε ώθηση στο εμπόριο αυτών των προϊόντων ήταν και πάλι οι ναυτιλιακές εταιρείες, σε συνδυασμό με τεχνολογικές, θεσμικές και οργανωτικές καινοτομίες που καθιέρωσαν τις προϋποθέσεις για μια ολοένα και μεγαλύτερη διεθνή αγορά χημικών προϊόντων. Επιπρόσθετα, η αυξανόμενη χρήση πλαστικών, η επέκταση των βιομηχανιών αλουμινίου και λιπασμάτων και η αυξανόμενη αγορά φυτικών ελαίων και μελάσας συνέβαλαν εξίσου στην ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου αυτών των προϊόντων (Ekberg & Lange, 2014, σελ. 109).

Κατά την περίοδο από τη δεκαετία του 1980 έως τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, η οικονομική ολοκλήρωση ανήλθε σε ιστορικά πρωτοφανή επίπεδα. Υπό την ηγεσία της

Κίνας και της Ινδίας, οι αναπτυσσόμενες χώρες άρχισαν να άρουν τα εμπόδια που είχαν θέσει στο εμπόριο. Το σοβιετικό μπλοκ στην Ανατολική Ευρώπη κινήθηκε προς τη δημοκρατία και την οικονομική ελευθέρωση με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου το 1989, ακολουθούμενη από την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991. Αλλαγές στην τεχνολογία - στη ναυτιλία και βελτιώσεις στην τεχνολογία πληροφοριών και επικοινωνιών - τροφοδότησαν επίσης την ολοκλήρωση και οδήγησαν στη δημιουργία παγκόσμιων εφοδιαστικών αλυσίδων. Η παγκόσμια ανάπτυξη ήταν ισχυρή και η παγκόσμια φτώχεια μειώθηκε σημαντικά (Irwin, 2020).

Πιο συγκεκριμένα ακόμα, με την κατάρρευση του κομμουνισμού στην Ανατολική Ευρώπη, οι χαλαρά συνδεδεμένες ελίτ εξουσίας που συγκεντρώθηκαν στον παγκόσμιο Βορρά ενέτειναν τις συνεχείς προσπάθειές τους να προωθήσουν την «παγκοσμιοποίηση» στο ευρύ κοινό, με βάση τις πεποιθήσεις και τις αξίες τους. Για τον λόγο αυτό δημιούργησαν αφηγήσεις και εικόνες που συνέδεαν την έννοια της παγκοσμιοποίησης με ανεξέλεγκτα επεκτεινόμενες «ελεύθερες» αγορές και «καταναλωτικές ταυτότητες». Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990, μεγάλα τμήματα του πληθυσμού τόσο στον Βορρά όσο και στο Νότο είχαν αποδεχθεί τους βασικούς ισχυρισμούς του παγκοσμιοποίησης, εσωτερικεύοντας έτσι μεγάλα τμήματα ενός γενικού κανονιστικού πλαισίου που υποστήριζε την απελευθέρωση των αγορών, την απελευθέρωση του εμπορίου, την ιδιωτικοποίηση επιχειρήσεων του κράτους, τη διάδοση των «αμερικανικών αξιών» και, μετά την 9/11, την υποστήριξη του παγκόσμιου πολέμου κατά της τρομοκρατίας υπό την ηγεσία των ΗΠΑ (Steger, 2005, σελ. 14).

Το δεύτερο μισό του εικοστού αιώνα γνώρισε μια εκπληκτική επέκταση στις διεθνείς εμπορικές ροές. Οι παγκόσμιες εξαγωγές αυξήθηκαν από 61 δισεκατομμύρια δολάρια το 1950 σε 883 δισεκατομμύρια δολάρια το 1975 και 6338 δισεκατομμύρια δολάρια το 2000. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου ήταν σημαντικά υψηλότερη από την αύξηση της παγκόσμιας παραγωγής, αν και το χάσμα μειώθηκε μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1970. Κατά συνέπεια, ένα αυξανόμενο ποσοστό της παγκόσμιας παραγωγής εισήλθε στο παγκόσμιο εμπόριο. Το απόθεμα των άμεσων ξένων επενδύσεων στην παγκόσμια οικονομία επίσης αυξήθηκε από 68 δισεκατομμύρια δολάρια το 1960 σε 636 δισεκατομμύρια δολάρια το 1980 και 6258 δισεκατομμύρια δολάρια το 2000. Οι ροές άμεσων ξένων επενδύσεων στην παγκόσμια οικονομία αυξήθηκαν από 5 δισεκατομμύρια δολάρια το 1960 σε 55 δισεκατομμύρια δολάρια το

1980 σε 1492 δισεκατομμύρια δολάρια το 2000. Το τελευταίο τέταρτο του εικοστού αιώνα γνώρισε επίσης μια σημαντική ανάπτυξη της διεθνούς χρηματοδότησης. Η κίνηση της χρηματοδότησης εκτός των εθνικών συνόρων μάλιστα ξεπερνά τα μεγέθη του εμπορίου και των επενδύσεων. Αυτή η διεθνοποίηση των χρηματοπιστωτικών αγορών έχει τέσσερις διαστάσεις: συνάλλαγμα, τραπεζικό δανεισμό, χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία και κρατικά ομόλογα (Nayyar, 2006, σελ. 141).

Κατά το τέλος του 20^{ου} αιώνα, τα κυρίαρχα στοιχεία της παγκοσμιοποίησης είχαν ως εξής (Amin, 1996, σελ. 216-217):

- Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 το οικονομικό σύστημα βρισκόταν σε μια μακρά περίοδο σχετικής στασιμότητας (σε σύγκριση με τη μεταπολεμική φάση της εξαιρετικής ανάπτυξης). Οι ρυθμοί ανάπτυξης και επενδύσεων στην επέκταση των συστημάτων παραγωγής ήταν χαμηλότεροι από ότι ήταν κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Πλέον δεν αναμένεται η ύπαρξη συνθηκών πλήρους απασχόλησης και αόριστης ανάπτυξης στη Δύση, της ανάπτυξης στο νότο και της επικράτησης του σοσιαλισμού σε ανατολικές χώρες.
- Οι κυρίαρχοι οικονομικοί παράγοντες, δηλαδή οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες, είναι σε θέση να αναπτύξουν δικές τους παγκόσμιες στρατηγικές, οι οποίες σε μεγάλο βαθμό τις απαλλάσσουν από την εποπτεία των εθνικών πολιτικών των κρατών. Ως αποτέλεσμα, το οικονομικό σύστημα έχει γίνει σε μεγάλο βαθμό παγκοσμιοποιημένο.
- Οι οικονομικές ανησυχίες έχουν σταδιακά αποκτήσει μεγαλύτερη σημασία από εκείνες που αφορούν την οικονομική ανάπτυξη ή την επέκταση των συστημάτων παραγωγής. Για ορισμένους, αυτή η «χρηματοδότηση» του κεφαλαίου ενθαρρύνει μία συμπεριφορά με αρνητικές συνέπειες για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Για άλλους, είναι τόσο απαραίτητο όσο και επιθυμητό καθώς προϋποθέτει την αναδιάρθρωση των συστημάτων παραγωγής και οδηγεί σε μια νέα περίοδο ανάπτυξης.
- Σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο, οι θεμελιώδεις έννοιες μιας σοσιαλιστικής εναλλακτικής που βασίζεται σε αποσύνδεση από το παγκόσμιο σύστημα, αμφισβητούνται. Ορισμένοι αποδοκιμάζουν αυτό το γεγονός και απλώς αποδίδουν

αποτυχίες σε σφάλματα κατά την εφαρμογή της θεωρίας, ενώ οι θεωρητικές αρχές παραμένουν υγιείς. Ορισμένοι προχωρούν σε μια πολύ πιο ριζοσπαστική κριτική σε τέτοιες προσπάθειες και θεωρούν ότι η στρατηγική που τις καθόρισε δεν αντιστοιχεί πλέον στις σύγχρονες προκλήσεις. Ορισμένοι, τέλος, θεωρούν την αποτυχία ως μια επιβεβαίωση ότι κάθε προσπάθεια απόρριψης του καπιταλισμού είναι ουτοπική.

1.3.4 Τέταρτη περίοδος: τέλη 20^{ου} αιώνα - 21^{ος} αιώνας

Οι Van Hove και Van Goubergen (2020) επισημαίνουν ότι, από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι τάσεις στο διεθνές εμπόριο ποικίλλουν. Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση σταμάτησε μια περίοδο βαθιάς παγκοσμιοποίησης που χαρακτηριζόταν από υψηλά ποσοστά ανάπτυξης του εμπορίου και αυξανόμενη παγκόσμια ολοκλήρωση. Η περίοδος που ακολούθησε χαρακτηρίστηκε από αργή ανάπτυξη στο διεθνές εμπόριο. Ο εμπορικός προστατευτισμός υπήρχε σε διάφορους βαθμούς. Τα τελευταία χρόνια, τα προστατευτικά μέτρα έχουν αποκτήσει δημοτικότητα. Όχι μόνο εισαγωγικοί δασμοί - π.χ. στον εμπορικό πόλεμο ΗΠΑ-Κίνας - αλλά και πιο κρυφά εμπόδια στο εμπόριο χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο σε ολόκληρο τον κόσμο σε μια προσπάθεια προστασίας των εγχώριων επιχειρήσεων από τον εξωτερικό ανταγωνισμό. Τα μέτρα εμπορικής πολιτικής έχουν επίσης εφαρμοστεί για μη εμπορικούς σκοπούς που σχετίζονται με πολιτικά ζητήματα ή τεχνολογική ηγεσία (π.χ. ΗΠΑ-Κίνα).

Οι Olivini και Gracia (2020, σελ. 996) διακρίνουν τρεις περιόδους στη διαδικασία παγκοσμιοποίησης από το 1990 και εξής. Η πρώτη είναι μία περίοδος 'από-παγκοσμιοποίησης' την περίοδο 1990-1995, που συνάδει με τη γεωπολιτική αναδιάρθρωση της Ευρώπης, όταν η συνολική παγκόσμια παρουσία μειώθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό -0,7%. Η δεύτερη είναι η φάση σταθερής παγκοσμιοποίησης που ξεκίνησε το 1995 και έληξε το 2011, με αύξηση 43% για ολόκληρη την περίοδο (μέσος ετήσιος ρυθμός 2,7%). Η τελευταία είναι η τρέχουσα περίοδος, που ξεκίνησε το 2012, με μέτριες αυξήσεις και μειώσεις και που αποδίδει μέση ετήσια αύξηση κάτω του 1%. Μεταξύ 1990 και 2005, ο κύριος φορέας της παγκοσμιοποίησης ήταν η οικονομική διάσταση. Εν τω μεταξύ, υπήρξε μια ορισμένη απο-παγκοσμιοποίηση του στρατού, με αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης κατά το μεγαλύτερο μέρος της περιόδου. Ωστόσο, αυτές οι τάσεις άλλαξαν στα μέσα της δεκαετίας του 2000, από όταν η 'μαλακή διάσταση' (soft) της παγκοσμιοποίησης

(π.χ. ροή πληροφοριών, ανταλλαγή εμπειριών, διπλωματία) επικράτησε, με μέσους ετήσιους ρυθμούς ανάπτυξης μεταξύ 3,6% και 5%. Η οικονομική διάσταση είναι τώρα πολύ λιγότερο δυναμική, με πολύ χαμηλούς ή αρνητικούς ρυθμούς ανάπτυξης το 2016 και το 2017, και υπάρχει μια ορισμένη ανάκαμψη της στρατιωτικής σφαίρας, με θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης το 2015 και το 2016. Εν ολίγοις, κατά την τρέχουσα περίοδο βραδύτερης παγκοσμιοποίησης η φύση της διαδικασίας άλλαξε επίσης, καθώς η μαλακή διάσταση αντικατέστησε την οικονομική ως βασική κινητήρια δύναμη. Επίσης, η διαρθρωτική αποχώρηση του στρατού από τα παγκόσμια δρώμενα - σε αντίθεση με τις προηγούμενες περιόδους παγκοσμιοποίησης - κατά τις δύο πρώτες δεκαετίες οδήγησε τώρα σε μια μέτρια αλλά σταθερή ανάκαμψη της μαλακής διάστασης.

Η εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης στη βάση αυτών των διαστάσεων μπορεί επίσης να καταδείξει τις διαφορετικές τάσεις μεταξύ των μεταβλητών σε καθεμία από αυτές τις διαστάσεις. Για παράδειγμα, η συνολική δυναμική της οικονομικής διάστασης στην πρώτη περίοδο δεν σημαίνει απαραίτητα ότι το διεθνές εμπόριο και το διεθνές κεφάλαιο συμπεριφέρθηκαν με παρόμοιο τρόπο. Πράγματι, οι συνεισφορές των πέντε μεταβλητών που καθορίζουν την οικονομική διάσταση (εμπόριο ενέργειας, πρωτογενών αγαθών, κατασκευών και υπηρεσιών και αποθέματα ΑΞΕ) είναι σημαντικά διαφορετική. Από την πλευρά της, η μαλακή παγκοσμιοποίηση αυξάνεται. Η ισχυρή ώθηση στην τεχνολογία, η αύξηση των ροών πληροφοριών αλλά και ο πολιτισμός, η επιστήμη, η εκπαίδευση, η αναπτυξιακή συνεργασία και οι διεθνείς ανταλλαγές τουρισμού, ορίζουν πλέον τη διαδικασία παγκοσμιοποίησης (Olivie & Gracia, 2020, σελ. 1004).

Αρκετοί παράγοντες έχουν προσδιοριστεί ως σημαντικοί για την αργή απόδοση του διεθνούς εμπορίου από το 2011 και εξής, σύμφωνα με τους Van Hove και Van Goubergen (2020). Ο πρώτος παράγοντας είναι οι οικονομικές τάσεις. Το ΔΝΤ ανέφερε το 2016 ότι οι γεωγραφικές μεταβολές στην οικονομική δραστηριότητα αποτελούν σημαντική κινητήρια δύναμη των ασθενέστερων τάσεων του διεθνούς εμπορίου. Το ποσοστό των αναδυόμενων οικονομιών στην παγκόσμια δραστηριότητα αυξάνεται την τελευταία δεκαετία, αλλά αυτές οι οικονομίες τείνουν να έχουν χαμηλότερη ένταση εμπορίου από τις προηγούμενες οικονομίες. Σε συνδυασμό με το αυξανόμενο «βάρος» τους στην παγκόσμια οικονομία, αυτό οδηγεί σε βραδύτερη συνολική αύξηση του εμπορίου παγκοσμίως. Η αυξανόμενη σημασία των τομέων υπηρεσιών - που είναι λιγότερο έντασης εμπορίου - συνέβαλε επίσης στην αντιστροφή τάσεων στην ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου στη βάση των προϊόντων

που κυριάρχησε τις προηγούμενες περιόδους. Ο επόμενος παράγοντας είναι οι γενικότερες κοινωνικοοικονομικές τάσεις. Η αυξημένη ευαισθητοποίηση σχετικά με τις περιβαλλοντικές προκλήσεις στις οποίες συμβάλλει το διεθνές εμπόριο και η μεγαλύτερη εστίαση στην τοπική αγορά δρουν ενάντια στη διεθνή εμπορική ανάπτυξη. Οι τεχνολογικές εξελίξεις, όπως η τρισδιάστατη εκτύπωση, μειώνουν επίσης την ανάγκη διεθνών συναλλαγών. Επιπλέον, οι τάσεις στρατηγικής όπως η φθίνουσα ανάπτυξη των παγκόσμιων αλυσίδων αξίας και η μετακίνηση της παραγωγής σε μέρη όπου η ζήτηση είναι υψηλότερη, αναφέρονται ως επιπρόσθετοι λόγοι για την επιβράδυνση της ανάπτυξης του διεθνούς εμπορίου. Όπως συνέβη και για την απότομη αύξηση του εμπορίου πριν από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση, οι οικονομικές και εμπορικές πολιτικές διαδραμάτισαν ρόλο στην πρόσφατη επιβράδυνση της ανάπτυξης του εμπορίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΑΣΥΜΜΕΤΡΩΝ ΣΟΚ ΣΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗ

2.1 Κρίσεις του οικονομικού κύκλου και ευρύτερες επιδράσεις

Η τελευταία οικονομική κρίση του 2008 που ξεκίνησε στις ΗΠΑ αποτελεί ένα σημαντικό ασύμμετρο σοκ στην έννοια της παγκοσμιοποίησης, ιδίως με δεδομένο ότι εξαπλώθηκε ταχύτατα παγκοσμίως, αλλά με διαφορετική σοβαρότητα: χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος επλήγησαν περισσότερο από την οικονομική κρίση και ειδικότερα σε επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και απασχόλησης (Halonen, 2010, σελ. 1). Επρόκειτο για τη μεγαλύτερη οικονομική κρίση από τη Μεγάλη Ύφεση του 1929.

Η κρίση αυτή προέκυψε μετά από μια εγγενώς μη βιώσιμη παγκόσμια ανάπτυξη, καθώς και από διαφορετικές τάσεις στις διάφορες χώρες, κάτι που αντανακλά ενδεχομένως και το διαφορετικό επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης και τη διαφορετικότητα στη σύγκλιση μεταξύ των οικονομιών. Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ αυτό το μοτίβο χαρακτηρίστηκε από την ισχυρή καταναλωτική ζήτηση, χρηματοδοτούμενο από την εύκολη πίστωση στις υποθήκες ακινήτων και τις αυξανόμενες τιμές των κατοικιών. Η εκτεταμένη χρηματοπιστωτική απορρύθμιση διευκόλυνε τη μαζική και απεριόριστη επέκταση νέων χρηματοπιστωτικών μέσων, όπως η τιτλοποιημένη στεγαστική πίστη, τίτλοι που μεταφέρθηκαν σε χρηματοπιστωτικές αγορές παγκοσμίως. Αυτό το μοτίβο ανάπτυξης επέτρεψε την ισχυρή αύξηση των εξαγωγών και την άνοδο των τιμών των βασικών προϊόντων, ωφελώντας πολλές αναπτυσσόμενες χώρες. Τα αυξανόμενα ελλείμματα των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου χρηματοδοτήθηκαν από την αύξηση των εμπορικών πλεονασμάτων στην Κίνα, την Ιαπωνία και άλλες χώρες που συσώρευαν μεγάλα αποθέματα συναλλάγματος και πρόθυμα επένδυσαν σε περιουσιακά στοιχεία σε δολάρια, τροφοδοτώντας τις αυξανόμενες παγκόσμιες χρηματοοικονομικές ανισορροπίες και χρέος χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, επιχειρήσεων και νοικοκυριών. Σε ορισμένες χώρες, τόσο αναπτυγμένες όσο και αναπτυσσόμενες, το εγχώριο χρηματοοικονομικό χρέος αυξήθηκε σε σημαντικό βαθμό. Αυτή η ταχεία έκρηξη του χρέους κατέστη δυνατή χάρη στη μετάβαση από ένα παραδοσιακό τραπεζικό μοντέλο «buy-and-hold» σε ένα δυναμικό εμπορικό μοντέλο «originate-to-sell» (ή αλλιώς «τιτλοποίηση»). Στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης παγκόσμιας οικονομίας χωρίς επαρκείς ρυθμίσεις και δομές παγκόσμιας διακυβέρνησης, αυτό το επικίνδυνο μοτίβο χρηματοοικονομικής επέκτασης υπονοούσε ότι

η κατάρρευση σε ένα μέρος του συστήματος θα οδηγούσε επίσης σε αποτυχία αλλού (Vos, 2010, σελ. 145).

Ωστόσο, η οικονομική κρίση δεν επηρέασε όλες τις χώρες και όλα τα χρηματοοικονομικά προϊόντα. Οι Lee et al. (2013, σελ. 447-448) εξέτασαν εάν οι χρηματοοικονομικές επενδύσεις των χωρών της Ανατολικής Ασίας υπέστησαν αξιοσημείωτες αλλαγές από την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2008. Τα ευρήματα της μελέτης τους καταδεικνύουν ότι η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση είχε μόνο περιορισμένη επίδραση στον βαθμό χρηματοοικονομικής ολοκλήρωσης μεταξύ της των ανατολικών Ασιατικών χωρών. Πιο συγκεκριμένα ακόμα, δεν υπήρξαν στατιστικά σημαντικές αλλαγές στις επενδυτικές θέσεις των οικονομιών της Ανατολικής Ασίας κατά την περίοδο μετά την κρίση σε σχέση με την περίοδο πριν από την κρίση. Γενικά, η ενδο-ασιατική οικονομική ολοκλήρωση δεν έχει αυξηθεί αισθητά από την παγκόσμια κρίση παρά την ασθενέστερη ανάπτυξη και την αυξημένη αστάθεια των προηγμένων χωρών εκτός της περιοχής. Οι χώρες της Ανατολικής Ασίας συνεχίζουν να επενδύουν υπερβολικά σε ορισμένα προηγμένα χρηματοοικονομικά περιουσιακά στοιχεία - για παράδειγμα, μετοχές των ΗΠΑ - μετά την κρίση, και αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως απόδειξη της συνεχιζόμενης οικονομικής εξάρτησης της περιοχής από μεγάλες οικονομίες.

Στο πλαίσιο των οικονομικών κρίσεων αξίζει να αναφερθεί και το ζήτημα της επισιτιστικής ασφάλειας, καθώς ένα τέτοιο ζήτημα προέκυψε το 2008 λόγω της παγκόσμιας ύφεσης. Η Παγκόσμια Οικονομική και Κοινωνική Έρευνα του ΟΗΕ για το 2008 με τίτλο «Η υπέρβαση της οικονομικής ανασφάλειας» ζήτησε μια «Παγκόσμια Νέα Συμφωνία» για την παγκόσμια πολιτική για τα τρόφιμα, εξαιτίας της κρίσης επισιτιστικής ασφάλειας του 2008. Η Τράπεζα πρότεινε ότι οι δυνάμεις της αγοράς μέσω της περαιτέρω απελευθέρωσης του γεωργικού εμπορίου, της πιο αντισταθμιστικής χρηματοδότησης και των ενισχυμένων δικτύων κοινωνικής ασφάλισης πρέπει να επιτύχουν τη σωστή ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων των εισαγωγέων και εξαγωγέων τροφίμων. Ωστόσο, αυτή η πρόταση υποτίμησε ορισμένα από τα βασικά στοιχεία που περιελάμβανε το αρχικό New Deal του Προέδρου Roosevelt ως απάντηση στη Μεγάλη Ύφεση, ιδίως τους μηχανισμούς που δημιουργήθηκαν για την επέκταση και την καλύτερη διαχείριση των αγορών, καθώς και μέτρα αναδιανομής που στοχεύουν στην καλύτερη κατανομή του βάρους του σοκ. Παραμένει, ωστόσο, σημαντικό ζήτημα συζήτησης το κατά πόσο μία νέα ατζέντα

αναδιανομής μπορεί να εξισορροπήσει τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης (Vos, 2010, σελ. 155-156).

Σε παρόμοιο πλαίσιο, οι Sommerville et al. (2014) αναφέρονται στο ότι από το 2007, οι αυξανόμενες τιμές και η έντονη αστάθεια στις διεθνείς αγορές τροφίμων, η σταθερή διάβρωση των αγροοικολογικών συστημάτων και των δικτύων κοινωνικής ασφάλειας, έντονες ανισότητες στα παγκόσμια συστήματα αγροδιατροφικών προϊόντων, αποτελούν προσδιοριστικούς παράγοντες της παγκόσμιας επισιτιστικής κρίσης. Σε φτωχότερες χώρες οι αυξήσεις των τιμών οδήγησαν σε εγχώριες αναταραχές και εκτεταμένες ταραχές στα τρόφιμα, προκαλώντας έκτακτα μέτρα ελέγχου της αγοράς από αρκετές κυβερνήσεις. Η αυξημένη αναταραχή οδήγησαν πολλές κυβερνήσεις να επανεξετάσουν τις γεωργικές και επισιτιστικές πολιτικές τους. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνεται απαραίτητο να ενταχθεί η αγροδιατροφική πολιτική και η «γεωπολιτική των τροφίμων», σε συνδυασμό με εναλλακτικά συστήματα παραγωγής και κατανάλωσης τροφίμων, στην ατζέντα εθνικών κυβερνήσεων, αλλά και της παγκόσμιας κοινότητας.

2.2 Πανδημίες και ζητήματα παγκόσμιας υγείας

Καθώς υπάρχει αρκετές φορές μία σύγχυση όσον αφορά στον όρο ‘πανδημία’, αρχικά κρίνεται σκόπιμο να αποσαφηνιστεί συνοπτικά αυτός ο ρόλος, ούτως ώστε να γίνει περισσότερο κατανοητή η ανάλυση αυτής της υποενότητας. Η πανδημία ορίζεται ως μία επιδημία (ξέσπασμα που εξαπλώνεται σε μια μεγαλύτερη γεωγραφική περιοχή) που εξαπλώνεται παγκοσμίως (Grennan, 2019). Βασικά χαρακτηριστικά της πανδημίας σύμφωνα με τους Morens et al. (2009, σελ. 1019-1020) είναι τα εξής: α) ασθένειες που εκτείνονται σε μεγάλες γεωγραφικές περιοχές, β) μετακίνηση νόσων ή εξάπλωση μέσω μετάδοσης που μπορεί να εντοπιστεί από τόπο σε τόπο, γ) υψηλά ποσοστά επίθεσης αλλά και «εκρηκτική» εξάπλωση, που σημαίνει ότι πολλές περιπτώσεις εμφανίζονται σε σύντομο χρονικό διάστημα, δ) ελάχιστη (ή ακόμα και μηδενική) ανοσία του πληθυσμού, ε) νέες ασθένειες ή παραλλαγές υπαρχόντων ασθενειών / ιών, στ) υψηλός βαθμός μεταδοτικότητας και μολυσματικότητας, ζ) σοβαρές ή θανατηφόρες ασθένειες, αλλά και ασθένειες που παρουσιάζουν εκρηκτική ή εκτεταμένη και επαναλαμβανόμενη γεωγραφική εξάπλωση. Η πιο πρόσφατη περίπτωση πανδημίας ήταν ο Covid-19 (SARS-CoV-2), έπειτα από τους SARS-CoV το 2003 και MERS-CoV το 2012.

Ενώ το ξέσπασμα του COVID-19 στην Κίνα τον Ιανουάριο του 2020 θεωρήθηκε αρχικά ένα τοπικό ζήτημα (αν και οι παγκόσμιες οικονομικές επιπτώσεις του αναγνωρίστηκαν πολύ σύντομα), η εξάπλωση του ιού σε άλλα μέρη του κόσμου τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 2020 ξεκίνησε μια σημαντική παγκόσμια κρίση πρωτοφανούς κλίμακας από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και έπειτα. Καθώς η μετακίνηση ατόμων ήταν από τους βασικούς παράγοντες που διευκόλυναν την εξέλιξη της πανδημίας, αποφασίστηκε από τις εθνικές κυβερνήσεις και τους διεθνείς οργανισμούς (π.χ. Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας) το κλείσιμο των συνόρων, η διακοπή της διασυνοριακής - αλλά και εντός των συνόρων - κυκλοφορίας ανθρώπων, καθώς και η αναστολή των διεθνών μεταφορών. Τα παραπάνω, όμως, αποτελούν σημαντικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης. Επιπρόσθετα, όλα τα προαναφερθέντα μέτρα συνοδεύτηκαν από εγχώριες προσπάθειες που κυμαίνονται από την απαγόρευση μαζικών εκδηλώσεων και την ενθάρρυνση των ανθρώπων να αυτο-απομονωθούν έως το γενικό απαγορευτικό μετακίνησης και εξόδου από τις οικίες. Δεδομένου ότι όλα αυτά τα μέτρα οδήγησαν αναπόφευκτα σε αναστολή πολλών μορφών οικονομικής δραστηριότητας (κυρίως υπηρεσιών), οι εθνικές διοικήσεις αντιμετώπισαν ταυτόχρονα μια πρόκληση διάσωσης των αντίστοιχων οικονομιών τους (Niewiadomski, 2020).

Παρ' όλο που οι προηγμένες τεχνολογίες επικοινωνίας διασυνδέουν ουσιαστικά μέρη και κοινότητες, βοηθώντας έτσι πολλά άτομα να παραμείνουν σε επαφή με τις οικογένειες και τους φίλους τους σε αυτές τις δύσκολες στιγμές, οι περισσότερες από τις άλλες διαδικασίες συμπίεσης χρόνου-χώρου έχουν σταματήσει ή αντιστραφεί εν μέρει. Επιπλέον, η πανδημία COVID-19 έχει επίσης υπονομεύσει σε μεγάλο βαθμό τη νεοφιλελεύθερη ατζέντα: καθώς η αγορά φαίνεται ανίκανη να επιλύσει την κρίση (τουλάχιστον από μόνη της), το ξέσπασμα οδήγησε σε ισχυρότερη αναζωογόνηση της σημασίας του έθνους-κράτους από ό, τι κατά τη διάρκεια της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2008-2009, ακόμη και σε χώρες όπου οι κυβερνήσεις είναι γνωστό ότι ευνοούν έντονα τα ιδανικά της ελεύθερης αγοράς (π.χ. Ηνωμένο Βασίλειο). Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι ο ρόλος που διαδραμάτισαν τα κράτη στη λειτουργία των συστημάτων δημόσιας υγείας (π.χ. επίταξη ιδιωτικών κλινικών), η χρηματοδότηση ιδιωτικών αεροπορικών εταιρειών, αλλά και οι νομοθετικές ρυθμίσεις που επενέβησαν στη λειτουργία της αγοράς εργασίας (Niewiadomski, 2020).

Οι συνέπειες της πρόσφατης πανδημίας Covid-19 στις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης οδήγησαν τον Niewiadowski (2020) στο συμπέρασμα πως πλέον ο κόσμος βιώνει μια προσωρινή απο-παγκοσμιοποίηση. Ωστόσο, ο συγγραφέας σημειώνει πως το σοκ της πανδημίας στην παγκοσμιοποίηση δεν είναι μόνο αρνητικό, καθώς μπορεί να οδηγήσει στον επαναπροσδιορισμό ορισμένων αναπτυξιακών μοντέλων, όπως του τουρισμού. Πιο συγκεκριμένα, το υφιστάμενο μοντέλο τουριστικής ανάπτυξης είχε επικριθεί εξαιτίας των αρνητικών επιπτώσεων του στο περιβάλλον και τις κοινωνίες των τόπων υποδοχής. Υπό αυτό το πρίσμα, το σοκ από την πρόσφατη πανδημία ενέχει σημαντικές ευκαιρίες αναστοχασμού, επανεξέτασης και επαναδιαμόρφωσης ορισμένων πολιτικών που άπτονται του τουρισμού. Επιπρόσθετα, η αναγκαιότητα παρέμβασης των εθνικών κρατών στην αντιμετώπιση των επιπτώσεων της πανδημίας σε όρους συστήματος υγείας, αγοράς εργασίας και στήριξης των επιχειρήσεων έφερε στο προσκήνιο συζητήσεις που άπτονται των ιδιωτικοποιήσεων στον χώρο της υγείας, αλλά και κρατικού παρεμβατισμού, στοιχεία που αφορούν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Στη βάση όλων αυτών, επομένως, διαπιστώνεται πως υπάρχει ένα μεικτό αποτέλεσμα όσον αφορά στο αν και σε ποιο βαθμό ένα σοκ εξαιτίας μίας πανδημίας μπορεί να αποτελέσει απειλή για την παγκοσμιοποίηση.

Με αφορμή την υφιστάμενη πανδημία, οι Gössling et al. (2020, σελ. 15) επισημαίνουν ότι αποτελεί μία ευκαιρία επανεξέτασης ενός μετασχηματισμού του παγκόσμιου τουριστικού συστήματος πιο ευθυγραμμισμένου με τους Στόχους Αειφόρου Ανάπτυξης. Αυτό, όμως, εγείρει αρκετά ερωτήματα, όπως: α) εάν η πανδημία θα υποστηρίξει τον εθνικισμό και τα αυστηρότερα σύνορα, ακόμη και μακροπρόθεσμα, β) ποιος θα είναι ο ρόλος του εσωτερικού τουρισμού στην ανάκαμψη και ο μακροπρόθεσμος μετασχηματισμός σε πιο «ανθεκτικούς προορισμούς», γ) ποια θα είναι η βραχυπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη απόκριση της ζήτησης συμπεριφοράς των τουριστών, συμπεριλαμβανομένων των επαγγελματικών ταξιδιών, των οικονομικών, αλλά και των συζητήσεων για την κλιματική αλλαγή, δ) ποιες θα είναι οι προοπτικές των ιδίων των Στόχων Αειφόρου Ανάπτυξης, δεδομένου ότι η πανδημία θα οδηγήσει σε σημαντικές ανισότητες, είτε θα επιδεινώσει περισσότερο τις υφιστάμενες. Συνεπώς, τίθενται αρκετά ζητήματα που συνδέονται με την παγκοσμιοποίηση, όπως η κλιματική αλλαγή, η συσπείρωση των ατόμων γύρω από το εθνικό κράτος, αλλά και η κινητικότητα των πολιτών.

Στο τέλος του 2019, οι προοπτικές για τις συνθήκες του παγκόσμιου εμπορίου άρχισαν να βελτιώνονται και πάλι καθώς η απειλή για περαιτέρω κλιμάκωση του εμπορικού πολέμου

ΗΠΑ-Κίνας εξασθενεί. Επιπλέον, τόσο το κλίμα όσο και η απόδοση στον βιομηχανικό τομέα έδειξαν κάποια σημάδια πρώιμης ανάκαμψης. Λόγω της ομαλοποίησης του διεθνούς εμπορίου, η παγκόσμια οικονομική ανάπτυξη αναμενόταν να ανακάμψει από την προσωρινή, αλλά σε παγκόσμια κλίμακα επιβράδυνση το 2019. Ωστόσο, το ξέσπασμα της πανδημίας Covid-19 είχε δραματικές οικονομικές συνέπειες. Η αναμενόμενη πτώση της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης είναι άνευ προηγουμένου κατά την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου σε εκτιμήσεις του τον Απρίλιο του 2020 ανέφερε μία αναμενόμενη πτώση του παγκόσμιου εμπορίου από 13% έως 32%. Επομένως, όπως και κατά την περίοδο της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης, το εμπόριο θα επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την υφιστάμενη πανδημία (Van Hove & Van Goubergen, 2020).

Πιο συγκεκριμένα, η πανδημία Covid-19 επηρεάζει το διεθνές εμπόριο με πολλούς τρόπους. Πρώτον, τα μέτρα καραντίνας που εφαρμόστηκαν σε πολλές χώρες προκάλεσαν απότομη πτώση της παγκόσμιας τελικής ζήτησης. Μέρος αυτής της ζήτησης αναμένεται να ανακάμψει μετά την άρση των περιορισμών στην κυκλοφορία, αλλά η ανάκαμψη της τελικής ζήτησης θα είναι εξαιρετικά μειωμένη για συγκεκριμένες υπηρεσίες (π.χ. εστίαση, τουρισμός). Επιπρόσθετα, η ζήτηση για εμπορεύματα και ενδιάμεσα προϊόντα μειώθηκε, ενώ λόγω των εκτεταμένων περιορισμών στα διεθνή ταξίδια, η διεθνής παροχή διαφόρων υπηρεσιών έχει καταστεί αδύνατη, ιδίως όταν απαιτείται φυσική παρουσία ατόμων σε ξένες χώρες. Οι διακοπές στις συνδέσεις μεταφοράς καθιστούν δυσκολότερη ή ακόμη και αδύνατη τη μεταφορά προϊόντων σε όλο τον κόσμο. Ως εκ τούτου, η πανδημία προκαλεί σύνθετο σοκ προσφοράς και ζήτησης στις παγκόσμιες εμπορικές ροές, ενώ αυτές οι διαταραχές στο διεθνές εμπόριο τροφοδοτούν κρίσεις σε πολλές άλλες οικονομικές δραστηριότητες (Van Hove & Van Goubergen, 2020).

Εκτός της πρόσφατης πανδημίας, όμως, ζητήματα προστασίας και ασφάλειας της δημόσιας υγείας και τάξης, ακόμα και σε παγκόσμιο επίπεδο, απορρέουν και από διάφορες μολυσματικές ασθένειες και συμβάντα βιοτρομοκρατίας. Αυτό υποστηρίζεται από τον Heymann (2003, σελ. 191), ο οποίος αναφέρεται στο ότι η περίπτωση των «επιστολών άνθρακα» μετά την επίθεση του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου της 9ης Σεπτεμβρίου 2001 στη Νέα Υόρκη, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα βιοτρομοκρατίας, άλλαξε σημαντικά το προφίλ της απειλής των μολυσματικών ασθενειών. Ακόμα και πριν από αυτό το συμβάν, μολυσματικές ασθένειες όπως ο HIV/AIDS είχε οδηγήσει σε ανησυχίες

σχετικά με την απειλή αυτών των ασθενειών, ως ανασταλτική και αποσταθεροποιητική δύναμη, εγείροντας περαιτέρω προβληματισμούς σχετικά με την εθνική ασφάλεια. Η χρήση της βιοτρομοκρατίας υπό την απειλή των μολυσματικών ασθενειών προσδιόρισε την ανάγκη για ενισχυμένη ικανότητα ανίχνευσης και συγκράτησης φυσικών προκαλούμενων εστιών μόλυνσης, ως τον μόνο ορθολογικό τρόπο υπεράσπισης της παγκόσμιας κοινότητας ενάντια στην απειλή μιας βιοτρομοκρατικής επίθεσης. Αυτό τέθηκε ως βασική αρχή αρκετών κυβερνήσεων υπό το πρίσμα τριών τάσεων: α) η αναζωπύρωση της απειλής των μολυσματικών ασθενειών κατέδειξε την ευπάθεια όλων των εθνών σε εστίες μόλυνσης και επιδημίες, συχνά σε νέες ή ασυνήθιστες ασθένειες, β) ο αντίκτυπος του AIDS στην Υποσαχάρια Αφρική κατέδειξε την ικανότητα που έχει μία αναδυόμενη ασθένεια να αποσταθεροποιεί μια μεγάλη γεωγραφική περιοχή με τρόπους που υπονομεύουν τις ίδιες τις υποδομές που απαιτούνται για τη διακυβέρνησή της, γ) μια επανεξέταση των καθοριστικών παραγόντων της εθνικής ασφάλειας διεύρυνε την αντίληψη για το τι συνιστά απειλή για την ασφάλεια την περίοδο μετά τον Ψυχρό Πόλεμο (Heymann, 2003, σελ. 192).

Στη βάση των παραπάνω, έχει ενδιαφέρον η άποψη του Ingram (2005, σελ. 522) ότι η ασθένεια αποτελεί πλέον ένα γεωπολιτικό ζήτημα, υπό το πρίσμα τεσσάρων βασικών διαστάσεων: αποσταθεροποίηση, κυριαρχία, οργάνωση της υγείας και γεωπολιτική οικονομία. Οι γεωγράφοι έχουν από καιρό ασχοληθεί με ζητήματα υγείας, ασθενειών και πολέμου, αλλά η παγκόσμια υγεία δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών συζητήσεων στην πολιτική γεωγραφία ή τη γεωπολιτική. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί από διάφορους παράγοντες. Ο πρώτος είναι ο υποβιβασμός θεμάτων υγείας στο γεωπολιτικό στερέωμα. Ο δεύτερος είναι ότι, ενώ οι διεθνείς σχέσεις και το διεθνές δίκαιο έχουν αναδείξει τη σημασία της παγκόσμιας υγείας και η δημόσια υγεία έχει αρχίσει να εμπλέκεται με τη διεθνή πολιτική, δεν υπάρχει τόσο μεγάλη έρευνα σε αυτό το πεδίο. Ο τρίτος είναι ότι, η πολιτική γεωγραφία είναι ένα σχετικά μικρό πεδίο. Τέλος, ενώ δεν βρίσκονται στο προσκήνιο, ζητήματα υγείας έχουν αναφερθεί σε κρίσιμες αναλύσεις ως μέρος της περιβαλλοντικής ασφάλειας και της νέας ατζέντας ασφαλείας της δεκαετίας του 1990 και εξής. Ωστόσο, ο συγγραφέας ισχυρίζεται πως το ζήτημα αυτό θα πρέπει να απασχολήσει τόσο τις εθνικές κυβερνήσεις όσο και την παγκόσμια κοινότητα, κυρίως εξαιτίας δύο σημαντικών παραγόντων (Ingram, 2005, σελ. 540): α) η νέα γεωπολιτική της νόσου αντικατοπτρίζει τα μεταβαλλόμενα πρότυπα φτώχειας και ανάπτυξης και μετατοπίσεις στη σχέση μεταξύ του ανθρώπινου και του μικροβιακού κόσμου, β) ο τρόπος με τον οποίο τα

πρότυπα ασθένειας συνδέονται από μια σειρά παραγόντων με τα μεταβαλλόμενα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά πλαίσια που τα διαμορφώνουν, καθιστούν αναγκαία μία νέα γεωπολιτική της νόσου, κάτι που αλληλοσυνδέεται με την έννοια της ίδιας της παγκοσμιοποίησης. Αυτή η νέα γεωπολιτική διαμορφώνει και διαμορφώνεται παράλληλα από τις επικρατούσες δομές της παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας. Επίσης, οι γενικές οικονομικές προοπτικές τείνουν να λειτουργούν εντός των ορίων μιας νεοφιλελεύθερης ορθοδοξίας, της οποίας οι επιπτώσεις στην παγκόσμια υγεία έχουν αμφισβητηθεί σοβαρά

2.3 Ένοπλες συγκρούσεις

Οι επικριτές της ελευθέρωσης του εμπορίου υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση αυξάνει την ευπάθεια των χωρών σε οικονομικά σοκ και ως εκ τούτου αυτό μπορεί να επιδεινώσει την εγχώρια κοινωνική σύγκρουση. Μια τέτοια κοινωνική σύγκρουση μπορεί επίσης να μετατραπεί σε ένοπλη σύγκρουση. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση προωθεί την οικονομική ανάπτυξη και μειώνει τη φτώχεια, γεγονός που οδηγεί σε μείωση του κινδύνου εσωτερικών συγκρούσεων. Αρκετές μελέτες διαπιστώνουν ότι το εμπόριο μειώνει τον κίνδυνο διακρατικών συγκρούσεων. Στη βάση αυτών των αντιτιθέμενων απόψεων, οι Elbadawi και Hegre (2008, σελ. 37) διερεύνησαν τον αντίκτυπο του εμπορίου και των εμπορικών διαταραχών στον κίνδυνο ενδοκρατικών συγκρούσεων. Η ανάλυση των συγγραφέων δεν βρήκε αξιόπιστα στοιχεία για άμεση σχέση μεταξύ του εμπορικού ανοίγματος, των εμπορικών διαταραχών και του κινδύνου ένοπλων συγκρούσεων. Επομένως, συμπεραίνουν ότι η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει έμμεσα τον κίνδυνο ενόπλων συγκρούσεων μέσω της επίδρασής της στη μακροπρόθεσμη και βραχυπρόθεσμη ανάπτυξη. Μακροπρόθεσμα, η ανάπτυξη που προκαλείται από το εμπόριο μειώνει τον κίνδυνο εσωτερικών συγκρούσεων.

Το ζήτημα της επίδρασης της παγκοσμιοποίησης στην κοινωνική τάξη απασχόλησε και τους Flaten και de Soysa (2012, σελ. 622) και εξέτασαν αυτή τη σχέση χρησιμοποιώντας έναν δείκτη παγκοσμιοποίησης που έχει δημιουργηθεί για να καταγράφει την ένταση της συνδεσιμότητας μεταξύ χωρών στην οικονομική, κοινωνική και πολιτική διάσταση της παγκοσμιοποίησης. Τα αποτελέσματα της μελέτης τους καταδεικνύουν ότι η παγκοσμιοποίηση, ιδίως η οικονομική και κοινωνική παγκοσμιοποίηση, προβλέπει χαμηλότερο κίνδυνο εμφύλιου πολέμου και πολιτικής καταστολής, αλλά η οικονομική παγκοσμιοποίηση προβλέπει χαμηλότερη καταστολή. Το αποτέλεσμα της πολιτικής

παγκοσμιοποίησης είναι περισσότερο προβληματικό για τα ανθρώπινα δικαιώματα, γεγονός που υποδηλώνει πολιτική καταστολή. Η παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται γενικά ως πιο σημαντική από το κατά κεφαλήν εισόδημα, μια μεταβλητή που συχνά θεωρείται ότι είναι ένας από τους πιο ισχυρούς καθοριστικούς παράγοντες της πολιτικής βίας. Τα αποτελέσματα αυτά υποστηρίζουν την άποψη ότι η αυξημένη παγκοσμιοποίηση μπορεί να ενισχύσει τις προοπτικές για κοινωνική πρόοδο, αλλά όχι την κοινωνική αντίσταση και την πολιτική βία.

Ωστόσο, ο Nieman (2011, σελ. 263) υποστηρίζει ότι, παρ' όλο που η αυξημένη παγκοσμιοποίηση μπορεί να παρέχει τεράστια οφέλη τόσο στα κράτη όσο και στους πολίτες, τα ξαφνικά «σοκ» μπορούν να μειώσουν την ικανότητα ενός κράτους να αντισταθμίσει τις αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης, με αποτέλεσμα να μειώσουν την ανταπόκρισή του στις ανάγκες των πολιτών. Αυτό με τη σειρά του μπορεί να οδηγήσει σε εμφύλιες συγκρούσεις (π.χ. τα άτομα μπορεί να αισθάνονται ότι αμφισβητείται ο παραδοσιακός τρόπος ζωής τους, ή μπορεί να νιώθουν ότι δεν μπορούν πλέον να ανταγωνίζονται σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο) (Nieman, 2011, σελ. 263). Πιο συγκεκριμένα, η παγκοσμιοποίηση χρησιμεύει στην αύξηση των συνολικών πόρων και της ικανότητας των κρατών. Ωστόσο, ορισμένα κράτη ενδέχεται να μην έχουν την ικανότητα να χρησιμοποιούν μηχανισμούς αντιμετώπισης για να αντισταθμίσουν την αυξανόμενη αναταραχή που προκαλείται από την αναδιάρθρωση της κοινωνίας και τις αρνητικές αντιδράσεις ορισμένων ομάδων πληθυσμού προς έναν ταχέως μεταβαλλόμενο κόσμο. Ενώ τα κράτη επιδιώκουν να επωφεληθούν από τα οφέλη της παγκοσμιοποίησης, αναγκάζονται να αντιμετωπίσουν όσους εναντιώνονται στην παγκοσμιοποίηση, ιδίως όταν εμφανίζονται σοκ παγκοσμιοποίησης. Ένα σοκ παγκοσμιοποίησης είναι μια δραματική αύξηση ή μείωση του επιπέδου αλληλεπιδράσεων που ένα κράτος βιώνει με την παγκόσμια κοινότητα. Ένα τέτοιο σοκ διαταράσσει τις παραδοσιακές σχέσεις σε εγχώριο επίπεδο και επιβαρύνει τις σχέσεις status quo (Nieman, 2011, σελ. 267). Καθώς αυξάνεται το απόλυτο ποσοστό σοκ της παγκοσμιοποίησης, αυξάνεται και ο κίνδυνος εμφύλιων συγκρούσεων. Σε αυτές τις καταστάσεις, οι κρατικές ικανότητες δεν μπορούν να αντισταθμίσουν την αναταραχή που σχετίζεται με αλλαγές στο επίπεδο της παγκοσμιοποίησης (Nieman, 2011, σελ. 263).

Την αμφιλεγόμενη σχέση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και πολεμικών συγκρούσεων εξέτασαν και οι Sandbrook και Romano (2004, σελ. 1007). Οι συγγραφείς τονίζουν ότι η

παγκοσμιοποίηση δημιουργεί σε χώρες χαμηλού εισοδήματος συνθήκες που ευνοούν την εμφάνιση εξτρεμιστικών κινημάτων, αστάθειας και συγκρούσεων. Ωστόσο, η αλληλεπίδραση αυτών με την παγκοσμιοποίηση είχε πολύ διαφορετικές επιπτώσεις σε διαφορετικές χώρες. Σε ορισμένες χώρες υπήρξε στασιμότητα και αναταραχές, ενώ σε άλλες ευημερία, ειρήνη και δημοκρατία. Ο κύριος λόγος αυτής της απόκλισης έγκειται σε θεσμικές και κοινωνικο-ταξικές διαδικασίες.

Σε παρόμοιο πλαίσιο, ο Pollins (2008, σελ. 191) υποστηρίζει ότι, ορισμένες πτυχές της παγκοσμιοποίησης θα έχουν μια ειρηνική επίδραση στην παγκόσμια πολιτική, ενώ άλλες δυνάμεις που ωθούνται από την παγκοσμιοποίηση θα αυξήσουν τις εντάσεις και θα αποσταθεροποιούν τις πολιτικές και κοινωνικές τάξεις. Έτσι, οι μεγαλύτερες πιθανότητες για ένοπλες συγκρούσεις δημιουργούνται επίσης από τις δυνάμεις της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, αλλά η πρόβλεψη του αποτελέσματος αυτών των εξελίξεων είναι δύσκολη. Για παράδειγμα, μία αύξηση των μορφών και των επιπέδων οικονομικής αλληλεξάρτησης, ένα σημαντικό χαρακτηριστικό της παγκοσμιοποίησης, ενδέχεται να αλλάξει τα κίνητρα ορισμένων ομάδων προς την κατεύθυνση της συνεργασίας (π.χ. μέσω εμπορικών συμφωνιών). Από την άλλη πλευρά, επειδή η παγκοσμιοποίηση διασκορπίζει τον έλεγχο του κεφαλαίου, της τεχνολογίας και των αγορών, είναι αμφίβολο αν ένα μόνο κράτος μπορεί να καθιερώσει και να διατηρήσει την κυριαρχία του στο παγκόσμιο σύστημα με βάση στρατιωτική δύναμη μόνο του (Pollins, 2008, σελ. 191). Αυτή η παρατήρηση συνδέεται με το ερώτημα κατά πόσο οι συγκρούσεις μεταξύ των εθνών, στη βάση ηγεμονικών επιδιώξεων, θα μπορέσουν να ανακόψουν την πορεία της παγκοσμιοποίησης.

Ως παράδειγμα αξίζουν να αναφερθούν δύο ερωτήματα που θέτει ο Ferguson (2014, σελ. 152). Το πρώτο είναι εάν η μετάβαση από μια παγκόσμια έμφαση στη στρατιωτική ασφάλεια που φάνηκε να ξεκινά στο τέλος του Ψυχρού Πολέμου θα συνεχιστεί. Η ηγεμονία των Ηνωμένων Πολιτειών είναι πιο αδύναμη, η Ευρώπη αγωνίζεται να αποκτήσει περισσότερο ισχύ σε παγκόσμιο επίπεδο, η Μέση Ανατολή βρίσκεται σε αναταραχή, η άνοδος της Κίνας και άλλων χωρών προκαλούν ανακατατάξεις στους συσχετισμούς ισχύος. Το δεύτερο ερώτημα είναι αν η αυξανόμενη πολυπολική παγκόσμια δύναμη θα είναι πιο επικίνδυνη από τις παρελθοντικές στρατηγικές και την εξισορρόπηση ισχύος. Άλλωστε, η σημερινή παγκόσμια οικονομία αντανακλά την εγγενή πολυπλοκότητα

και το βάθος της παγκοσμιοποίησης, που είναι διαφορετικό από τις προηγούμενες περιόδους.

Σημαντικό ζήτημα στην περίπτωση των ενόπλων συγκρούσεων, εμφυλίων ή μη, αποτελούν οι τροφικές αλυσίδες που συνδέονται με προβλήματα πείνας και φτώχειας. Οι επικριτές της παγκοσμιοποίησης είναι βέβαιοι ότι αυτές ενοποιημένες παγκόσμιες αγορές αποτελούν μεγάλο και αυξανόμενο μέρος του προβλήματος της φτώχειας (Messer & Cohen, 2007, σελ. 298). Η παγκοσμιοποίηση, και ιδίως το διεθνές εμπόριο γεωργικών προϊόντων, επηρεάζει την ασφάλεια των τροφίμων και την εξέλιξη των ένοπλων συγκρούσεων (Messer & Cohen, 2007, σελ. 299). Πιο αναλυτικά, οι πολεμικές συγκρούσεις υπονομεύουν υπονομεύει και τους τρεις πυλώνες της επισιτιστικής ασφάλειας - διαθεσιμότητα τροφίμων, πρόσβαση σε τρόφιμα και χρήση τροφίμων - καθώς και όλους τους κύριους παράγοντες μείωσης του παιδικού υποσιτισμού - αυξημένη διαθεσιμότητα τροφίμων, βελτιώσεις στην υγεία, βελτιώσεις στην εκπαίδευση των γυναικών και βελτίωση της κατάστασης των γυναικών. Επίσης, οι συγκρούσεις οδηγούν σε καταστροφικές απώλειες γεωργικής παραγωγής που υπονομεύουν τα αγροτικά μέσα διαβίωσης, αντισταθμίζουν σημαντικά τα έσοδα και τις επενδύσεις και μειώνουν το εθνικό εισόδημα (Messer & Cohen, 2007, σελ. 300). Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, οι υποθέσεις της «έλλειψης πόρων» ως αιτία βίαιης σύγκρουσης διερευνήθηκαν σε ιστορικές και σύγχρονες περιπτωσιολογικές μελέτες. Έχει βρεθεί σε έρευνες πως, το άνοιγμα στο εμπόριο (δηλαδή οι εξαγωγές και οι εισαγωγές που αποτελούν υψηλό μερίδιο του ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος) και η δημοκρατία συσχετίζονταν ασθενώς με την αποφυγή συγκρούσεων. Υπό αυτό το πρίσμα, τα εμπλεκόμενα μέρη αγωνίζονται για τον έλεγχο των πόρων για να κλιμακώσουν τον πόλεμο και να έχουν οικονομικούς πόρους για τη συνέχισή του, αλλά όχι για να τον δημιουργήσουν. Σε άλλη ομάδα ερευνών έχει βρεθεί ότι οι εμφύλιοι πόλεμοι είναι πιο πιθανό να συμβούν σε περιβάλλοντα που συνδυάζουν χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, οικονομική πτώση και υψηλή ανισότητα, αλλά και εξάρτηση από πρωτογενείς εξαγωγές εμπορευμάτων, οι οποίες είναι απαραίτητες για τη χρηματοδότηση οικονομιών πολέμου. Υπό αυτές τις συνθήκες, το άνοιγμα στο εμπόριο οδηγεί σε περαιτέρω συγκρούσεις αντί να τις αποτρέπει (Messer & Cohen, 2007, σελ. 304-305). Επιπρόσθετα, το λαθρεμπόριο παρέχει σημαντικά έσοδα που συμβάλλουν στην αγορά όπλων, στρατών και ένοπλης βίας. Για παράδειγμα, τα κέρδη από καλλιέργεια ναρκωτικών ουσιών βοηθούν στην πληρωμή ένοπλης βίας στην Κολομβία και το Αφγανιστάν. Οι συνθήκες υπό τις οποίες ευνοούνται αυτές οι λαθραίες καλλιέργειες

έναντι των νόμιμων καλλιεργειών εξαρτώνται από τις παγκόσμιες τιμές και τον ανταγωνισμό σε νόμιμες αγορές βασικών προϊόντων, καθώς και από την εθνική και διεθνή ρύθμιση των όρων παραγωγής και πώλησης (Messer & Cohen, 2007, σελ. 306). Έτσι, οι καλλιέργειες για τη διαβίωση των ατόμων αντικαθίσταται από καλλιέργειες που συμβάλλουν περαιτέρω στην επισιτιστική ανασφάλεια

Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, οι υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης είναι βέβαιοι ότι η πιο αποτελεσματική ένταξη στο σύστημα της παγκόσμιας αγοράς και η διεθνής ανθρωπιστική και αναπτυξιακή βοήθεια προσφέρουν τους καλύτερους τρόπους για τη μείωση της φτώχειας και της πείνας σε χώρες που έχουν πληγεί από ένοπλες συγκρούσεις (Messer & Cohen, 2007, σελ. 298). Πράγματι, εξετάζοντας τη σχέση μεταξύ πολεμικών συγκρούσεων, επισιτιστικής ανασφάλειας (έλλειψη τροφίμων, έλλειψη πρόσβασης σε τρόφιμα, υποσιτισμό ή κάποιο συνδυασμό αυτών των παραγόντων) και παγκοσμιοποίησης, με έμφαση στις εξαγωγικές καλλιέργειες ως πολεμικά προϊόντα για τη χρονική περίοδο 1987-2007, οι Messer και Cohen (2007, σελ. 299) καταδεικνύουν ένα διφορούμενο αποτέλεσμα: περισσότεροι δεσμοί με τις παγκόσμιες αγορές μπορούν είτε να αυξήσουν είτε να μειώσουν την επισιτιστική ανασφάλεια και το δυναμικό σύγκρουσης, ανάλογα με τα εμπορεύματα, τις κοινωνικές σχέσεις παραγωγής, τους όρους του εμπορίου και το πλαίσιο πολιτικής.

2.4 Κοινωνικά κινήματα

Οι ένοπλες συγκρούσεις μπορεί να έχουν και τη μορφή κοινωνικών κινήματων, που διαμορφώνουν νέους τρόπους δομής και λειτουργίας μίας κοινωνίας, εκτός των δυνάμεων της παγκοσμιοποίησης. Ο Watson (2001, σελ. 87) επικεντρώνεται στο πώς τα κοινωνικά κινήματα που αμφισβητούν την παγκοσμιοποίηση αναδιαμορφώνουν και επανεξετάζουν, μέσω των στόχων και των στρατηγικών τους, τις πρακτικές, το νόημα και τον τόπο της κρατικής κυριαρχίας και της «γεω-πολιτικής». Χρησιμοποιώντας διάφορα παραδείγματα, όπως ο στρατός της εθνικής απελευθέρωσης Emiliano Zapata (Zapatista) (EZLN), ο συγγραφέας καταδεικνύει πώς ασχολούνται με νέους τρόπους σκέψης, εκπροσώπησης και κατασκευής πολιτικού χώρου και τη σχέση μεταξύ του τοπικού και του παγκόσμιου, ενώ διαμορφώνουν μία εθνική κοινότητα και υποστηρίζει ότι τέτοια κινήματα μπορούν να παράσχουν τη δυνατότητα εναλλακτικών και πραγματικά δημοκρατικών κοινωνιών χωρίς αποκλεισμούς που υπερβαίνουν την αποκλειστική χαρτογραφία και τους θεσμούς του

νεοφιλελεύθερου κράτους (Watson, 2001, σελ. 87). Η παγκοσμιοποίηση δημιουργεί πιέσεις στην έννοια και την πρακτική της κρατικής κυριαρχίας και επομένως στον πολιτικό χώρο. Τα κοινωνικά κινήματα αναγνωρίζουν τον τρόπο με τον οποίο ο πολιτικός χώρος δημιουργείται και εκπροσωπείται ουσιαστικά από τους θεσμούς και τους μηχανισμούς του κράτους και από την ίδια την πράξη της αντίστασης. Επίσης, προσπαθούν να αμφισβητήσουν τον υλικό αποκλειστικό πολιτικό χώρο που βασίζεται στην εξουσία της κρατικής κυριαρχίας και στις ιδέες και τους θεσμούς της παγκοσμιοποίησης. Επιπλέον, οι στρατηγικές που χρησιμοποιούνται από τα κοινωνικά κινήματα αντιπροσωπεύουν έναν αποτρεπτικό πολιτικό χώρο, ο οποίος προβληματίζει την ιερατική τοπική-εθνική-παγκόσμια χωρική ρύθμιση, όπως ιστορικά και ιδεολογικά δημιουργήθηκε από το κυρίαρχο κρατικό σύστημα. Επομένως, αντιπροσωπεύουν μια νέα μορφή τοπικής και παγκόσμιας πολιτικής αντίστασης. Τέλος, τα κρίσιμα κοινωνικά κινήματα καλλιεργούν μια πολιτική ένταξης αμφισβητώντας τις αποκλειστικές πρακτικές της σύγχρονης κρατικής κυριαρχίας και του νεοφιλελευθερισμού μέσω της διαμόρφωσης μιας πολιτικής εθνικής ταυτότητας (Watson, 2001, σελ. 89).

Εκτός των παραπάνω, υπάρχουν και κινήματα ενάντια στην ίδια τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Στο πλαίσιο της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης και της κρίσης του δημόσιου χρέους, οι Scholl και Freyberg-Inan (2013, σελ. 619) εξετάζουν την ανάπτυξη των κινήματων κατά της παγκοσμιοποίησης τα τελευταία χρόνια. Τα κινήματα κατά της παγκοσμιοποίησης αντιτίθενται γενικά στη νεοφιλελεύθερη θεωρία και στην ατζέντα πολιτικής, υπογραμμίζοντας αντίθετα τις αρχές της πολυμορφίας, (συμμετοχική) δημοκρατική διακυβέρνηση της πολιτικής και της οικονομίας, της οικονομικής κυριαρχίας, του αντι-καταναλωτισμού και της οικολογίας. Βασικά αιτήματα είναι μια πιο δίκαιη ανακατανομή του πλούτου και της εξουσίας, μεγαλύτερη αυτονομία των πολιτών και πιο συμμετοχική δημοκρατία, καλύτερη εκπροσώπηση και περισσότερη επιρροή των απλών πολιτών και των φτωχότερων χωρών σε διεθνικό επίπεδο, όρια στην επιρροή των αγοραίων αξιών και της ιδιωτικής εξουσίας, και προστασία και καλλιέργεια δημόσιων χώρων και κοινών. Οι αξίες της δικαιοσύνης, της αλληλεγγύης, της δημοκρατίας, της αυτοδιάθεσης και της αυτονομίας είναι βασικές αξίες στα κινήματα που διαμορφώνουν μια κανονιστική συναίνεση για την ποικιλομορφία των συμμετεχόντων οργανισμών, ομάδων και ατόμων (Scholl, C., & Freyberg-Inan, 2013, σελ. 620). Το ενδιαφέρον για αυτήν την έρευνα απορρέει από το πώς μπορεί να ερμηνευθεί το γεγονός ότι οι συστημικές αποτυχίες της τρέχουσας τάξης δεν αντιμετωπίζονται μέσω ενός ευρέος ιδεολογικού

σχηματισμού που αποτελεί σοβαρή πρόκληση για τη νεοφιλελεύθερη ηγεμονία στη διεθνή πολιτική και την πολιτική οικονομία. Παράλληλα, η έρευνα αυτή βασίζεται στο ερώτημα γιατί οι μαζικές διαμαρτυρίες σε συνόδους κορυφής και σε «πειράματα» δημοκρατικής διαβούλευσης σε κοινωνικά φόρουμ δεν έχουν προετοιμάσει το έδαφος για έναν τέτοιο ιδεολογικό σχηματισμό. Η απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα είναι πως η αντι-ηγεμονική διαφωνία που διατυπώνεται ευρέως στους δρόμους δεν έχει μεταφραστεί σε αντί-ηγεμονική ικανότητα. Τρεις είναι οι παράγοντες που τονίζονται από τους Scholl και Freyberg-Inan (2013, σελ. 621) για αυτό το φαινόμενο.

Ο πρώτος είναι ότι η ισχύς των αντιπάλων των κινημάτων αυξάνεται από μια γενική μόνωση της εξουσίας από την κριτική, η οποία είναι πιο ορατή σε διεθνές και υπερεθνικό επίπεδο. Διακυβερνητικοί οργανισμοί όπως το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, η G8 και μέχρι στιγμής επίσης η G20 δίνουν τόσο συμβολική όσο και υλική έκφραση στη νεοφιλελεύθερη ηγεμονία στη διεθνή πολιτική και βοήθεια για την αναδημιουργία της. Επομένως, παρά τις δυσκολίες που δημιουργήθηκαν για την καθιέρωση της αντι-ηγεμονίας στη διεθνή πολιτική, οι ηγεμονικές δυνάμεις δεν υφίστανται κριτική. Ο δεύτερος παράγοντας είναι ότι οι ηγεμονικές παγκόσμιες δυνάμεις, σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης, έχουν ενσωματώσει και επιλέξει επιτυχώς τη δύναμη της κριτικής, κάμπτοντάς την σε μια νέα στρατηγική νομιμοποίησής της που οδηγεί σε περαιτέρω νεοφιλελεύθερα μέτρα. Επομένως, η κριτική που ασκείται ουσιαστικά χρησιμοποιείται ως εργαλείο στρατηγικής για τη νομιμοποίηση νέων φιλελεύθερων μέτρων. Ο τελευταίος λόγος είναι ότι η δύναμη των αντιπάλων επιβεβαιώνεται από μια γενική αποπολιτικοποίηση των σχέσεων εξουσίας μέσω των τρεχουσών διεθνών συζητήσεων και πολιτικών ασφαλείας. Συμπεριλαμβάνοντας τη διαφωνία στις κατηγορίες «κίνδυνος», «απειλή», ακόμη και «τρομοκρατία», οι κριτικές που διατυπώνονται από τα κινήματα κατά της παγκοσμιοποίησης απο-πολιτικοποιούνται. Αυτοί οι παράγοντες συνδυαστικά βοηθούν στην εξήγηση του τρόπου με τον οποίο οι νεοφιλελεύθερες δυνάμεις εμποδίζουν επιτυχώς τα κινήματα της αντι-παγκοσμιοποίησης να καταστούν αντι-ηγεμονικά, ακόμη και σε περιόδους νεοφιλελεύθερης κρίσης (Scholl & Freyberg-Inan, 2013, σελ. 621).

Σύμφωνα με τον Munck (2010, σελ. 244), τα αντι-ηγεμονικά κινήματα θα πρέπει να έχουν μια παγκόσμια προοπτική ώστε να είναι βιώσιμα, ακόμη και αν λειτουργούν σε τοπικό, εθνικό ή περιφερειακό επίπεδο. Ωστόσο, αν υιοθετήσει κανείς αυτήν την οπτική, μπορεί να αναρωτηθεί αν σε αυτή τη διαδικασία τα κινήματα αυτά, μέσω του τρόπου λειτουργίας

τους και της στρατηγικής τους υπό αυτήν την παγκόσμια προοπτική, στην ουσία συμβάλουν σε ορισμένες πτυχές της ίδιας της παγκοσμιοποίησης (π.χ. ροή ατόμων, ιδεών και πληροφοριών). Κατά συνέπεια, ενδεχομένως αυτά τα αντι-ηγεμονικά κινήματα να μην αποτελούν αυτά καθ' αυτά απειλή για την παγκοσμιοποίηση, αλλά μέσω της ατζέντας τους να οδηγούν σε έναν μετασχηματισμό αυτής.

2.5 Κλιματική αλλαγή και μετανάστευση

Υπάρχει μια κοινή πεποίθηση ότι η παγκοσμιοποίηση είναι μια ισχυρή δύναμη που υπονομεύει το περιβάλλον και την περιβαλλοντική ρύθμιση καθώς μπορεί να ασκήσει πίεση στα κανονιστικά πρότυπα των χωρών που ανταγωνίζονται διεθνώς στο εμπόριο και τις επενδύσεις. Στη βάση αυτή, αρκετά κινήματα και οργανώσεις έχουν προσπαθήσει να μειώσουν τις αρνητικές επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στο περιβάλλον. Επικριτές αυτών των κινήματων ισχυρίζονται ότι αυτοί οι περιορισμοί θα μειώσουν τις ροές αγαθών και ατόμων. Ωστόσο, η σχέση περιβάλλοντος και παγκοσμιοποίησης είναι μάλλον πιο περίπλοκη, όπως ισχυρίζεται ο Frankel (2003, σελ. 19). Η ποιότητα του περιβάλλοντος είναι ένας στόχος, αλλά όχι ο μοναδικός, καθώς η οικονομική ανάπτυξη, μέσω του εμπορίου για παράδειγμα, αποτελεί έναν εξίσου σημαντικό στόχο κοινωνικών και κρατών. Οι περιβαλλοντικές ανησυχίες μπορούν να αποτελέσουν δικαιολογία για προστατευτισμό, μειώνοντας τις ροές εμπορίου, κάτι που μπορεί να έχει αρνητικό αντίκτυπο στην αύξηση του εισοδήματος και την οικονομική ανάπτυξη. Επιπλέον, περιβαλλοντικές πολιτικές που υιοθετούνται μπορούν να απορρέουν από συνειδητές διακρίσεις έναντι ξένων ανταγωνιστικών εταιρειών σε σχέση με εγχώριες εταιρείες, χωρίς αυτό να σημαίνει πως προστατεύεται το περιβάλλον, ή πως το αίτημα για την προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να αποτελέσει απειλή για τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Ένα τελευταίο σημείο που επισημαίνεται από τον Frankel (2003, σελ. 23) είναι ότι η πεποίθηση πως μεμονωμένες χώρες θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά περιβαλλοντικά ζητήματα, κινείται μάλλον προς λανθασμένη κατεύθυνση, καθώς είναι απαραίτητη η συνεργασία μέσω πολυμερών θεσμών. Η παγκοσμιοποίηση και οι πολυμερείς θεσμοί δεν αποτελούν εμπόδιο στις διεθνείς προσπάθειες για την προστασία του περιβάλλοντος. Αντίθετα, απαιτούνται προκειμένου το αίτημα για περιβαλλοντική προστασία να μην αποτελέσει αιτία για επιβράδυνση της παγκοσμιοποίησης.

Εκτός των παραπάνω, τονίζεται από τους Rennen και Martens (2003) πως η παγκοσμιοποίηση στο σύνολό της δεν έχει εξ ορισμού αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον. Ωστόσο, διάφορες πτυχές που συνθέτουν την παγκοσμιοποίηση, όπως η επέκταση και η εντατικοποίηση της εναέριας κυκλοφορίας, των αυτοκινήτων, των φορτηγών και των θαλάσσιων μεταφορών, των αποβλήτων, της αυξημένης κατανάλωσης νερού και ορυκτής ενέργειας, έχουν σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον. Αυτές οι διαδικασίες επηρεάζουν το περιβάλλον σε διαφορετικό βαθμό, δηλαδή σε τοπικό (π.χ. υποβάθμιση οικοσυστήματος) ή και παγκόσμιο επίπεδο (π.χ. κλιματική αλλαγή). Επίσης, τοπικές αλλαγές (π.χ. αποψίλωση των δασών) έχουν περιφερειακές ή ακόμη και παγκόσμιες επιπτώσεις (π.χ. παγκόσμια κλιματική αλλαγή). Οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στο περιβάλλον έχουν ως αποτέλεσμα ρύπανση των υδάτων και του αέρα, περιβαλλοντικές καταστροφές, που έχουν οδηγήσει σε φτωχοποίηση πληθυσμού και κακές συνθήκες διαβίωσης, οδηγώντας στο φαινόμενο του «περιβαλλοντικού μετανάστη» (Rennen & Martens, 2003).

Ως εκ τούτου, τα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της διεθνούς ατζέντας αρκετών διαπεριφερειακών και διεθνών οργανισμών, επηρεάζοντας με αυτόν τον τρόπο και τις εγχώριες (εθνικές) πολιτικές σε διάφορα επίπεδα (π.χ. οικονομικό). Τα ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος και των επιπτώσεων του υφιστάμενου τρόπου λειτουργίας των κοινωνιών στο οικοσύστημα είναι ακόμα πιο σημαντικά αν αναλογιστεί κανείς την άρρηκτη σχέση οικονομίας και περιβάλλοντος. Για τον λόγο αυτό η (Halonen, 2010, σελ. 1) υπογραμμίζει ότι, οι προσπάθειες για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης δεν πρέπει να οδηγούν σε υστέρηση στις προσπάθειες περιορισμού της κλιματικής αλλαγής και μετριασμού των συνεπειών της. Το γεγονός ότι η ευημερία της ανθρωπότητας συνδέεται με την ευημερία της φύσης πρέπει να καθοδηγεί τις πολιτικές που εφαρμόζονται, υπό το πρίσμα της σύνδεσης της δίκαιης, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά, παγκοσμιοποίησης και της αειφόρου ανάπτυξης.

2.6 Μετανάστευση

Οι ραγδαίες εξελίξεις της διακρατικής ροής κεφαλαίων, εμπορίου και τεχνολογίας έχουν αντίκτυπο και στη διεθνή μετανάστευση, καθώς οδήγησαν σε έναν «παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας» και ανταγωνισμό μεταξύ επιχειρήσεων και / ή κρατών. Η παγκόσμια οικονομική αναδιάρθρωση οδήγησε σε οικονομικές διαταραχές, ειδικότερα σε

λιγότερο αναπτυγμένες ή αναπτυσσόμενες οικονομίες, και ως εκ τούτου υπήρξε παράγοντας ανεργίας, μείωσης των μισθών ή ανασφάλειας θέσεων εργασίας (Čiarnienė & Kumrikaitė, 2008, σελ. 42). Λόγω της παγκοσμιοποίησης, η μετανάστευση έχει επιταχυνθεί. Μεγάλο μέρος αυτής της μετανάστευσης οφείλεται σε οικονομικούς παράγοντες, κυρίως στις μισθολογικές διαφορές μεταξύ των χωρών (Čiarnienė & Kumrikaitė, 2008, σελ. 43). Παράλληλα, ενώ τα οικονομικά κίνητρα είναι σημαντικά για την εσωτερική μετανάστευση, που προκαλείται από τις δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης, δεν θα πρέπει να υποτιμάται η ώθηση που δίνεται από άλλες μορφές κινήτρων, όπως η απόκτηση ανεξαρτησίας. Αυτό είναι το αποτέλεσμα της βελτιωμένης πρόσβασης σε πληροφορίες και των ευκαιριών απασχόλησης εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης (Tacoli & Okali, 2001).

Έτσι, εκτός από τους λόγους που ταξινομούνται ως παράγοντες «ώθησης και έλξης», στη βάση των οικονομικών κινήτρων, η παγκοσμιοποίηση επέβαλε την εφαρμογή ενός τρίτου συνόλου κινήτρων υπό τον ορισμό του «δικτύου», το οποίο περιλαμβάνει την ελεύθερη ροή πληροφοριών, τη βελτίωση της επικοινωνίας σε παγκόσμιο επίπεδο, μαζί με ταχύτερη και φθηνότερη μεταφορά. Αυτοί οι τελευταίοι παράγοντες δεν αποτελούν λόγο άμεσης μετανάστευσης, αλλά στοιχεία που συμβάλλουν στην ευνοϊκή μετανάστευση. Άλλωστε, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση δεν καθορίζεται μόνο από την τεχνολογική πρόοδο, αλλά και από τις πολιτικές και ιδεολογικές αλλαγές (Bălan, 2015, σελ. 25). Επιπλέον, οι Čiarnienė και Kumrikaitė (2008, σελ. 43) προσθέτουν ότι οι διαφορετικές εθνικές πολιτικές είναι εξαιρετικά σημαντικές για την ερμηνεία της ροής και της σύνθεσης των ομάδων μεταναστών.

Η σχέση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και μετανάστευσης μπορεί να γίνει κατανοητή με τέσσερις αλληλένδετους τρόπους, σύμφωνα με την άποψη του Samers (1999, σελ. 169) α) όσον αφορά στην «ευκολία κίνησης» (π.χ. για εργαζομένους, ασθενείς), β) όσον αφορά στη «μορφή» της κινητικότητας (π.χ. μετανάστες εργαζόμενοι, οικογενειακή επανένωση, αιτούντες άσυλο, φοιτητές), γ) όσον αφορά στη διακυβέρνηση ή την κατάργηση της πολιτικής λήψης αποφάσεων (αναφέρεται ως «γεωπολιτική οικονομία» και αφορά στις πολιτικές που ρυθμίζουν τη μετανάστευση), δ) όσον αφορά στη δια-κρατικοποίηση του πολιτισμού και της πολιτικής (π.χ. η ενοποίηση των κοινοτήτων διασποράς στην Ευρώπη από την πιο αυξημένη μετανάστευση στην Ευρώπη στις αρχές της δεκαετίας του 1970

αύξησε την «πολιτική δύναμη» των μεταναστών και ώθησε τα κράτη να ανταποκριθούν στις ανάγκες των εθνοτικών μειονοτήτων).

Αυτό που έχει ενδιαφέρον στη σχέση μεταξύ μετανάστευσης και παγκοσμιοποίησης είναι η συνεισφορά της μετανάστευσης στις χώρες προέλευσης και υποδοχής μεταναστών, οι πιέσεις που ασκούνται στις χώρες υποδοχής, κυρίως ως προς τη συνύπαρξη μεταναστών και γηγενών κατοίκων και ως προς την αντιμετώπιση των μεταναστών, υπό το πρίσμα της εθνικής ταυτότητας. Από τη μία πλευρά οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης (π.χ. ελευθερία κινητικότητας) διευκολύνουν τη μετανάστευση, ενώ από την άλλη πλευρά εθνικιστικές τάσεις ασκού πιέσεις ενάντια σε αυτές τις δυνάμεις. Στο πλαίσιο αυτό, τρεις πτυχές της μετανάστευσης είναι ιδιαίτερα σημαντικές.

Η πρώτη αναφέρεται στους παράγοντες που σχετίζονται με τις παγκόσμιες αλλαγές στην παραγωγή και το εμπόριο, οι οποίοι επηρεάζουν τη μετανάστευση. Η παγκόσμια αναδιοργάνωση των αγορών εργασίας έχει σημαντικό αντίκτυπο στη μετανάστευση. Στο Βορρά, η ζήτηση είναι υψηλή για τους ημι-ειδικευμένους και ανειδίκευτους εργαζόμενους, όπως και για τους εποχιακούς εργαζόμενους στον τομέα της γεωργίας. Αρκετοί μετανάστες όμως, ιδίως οι μη νόμιμοι, εργάζονται στον τομέα της «άτυπης οικονομίας», συχνά μέσω εξωτερικής ανάθεσης. Η εξωτερική ανάθεση αντικατοπτρίζει την ανάγκη για μεγαλύτερη ευελιξία και ελαχιστοποίηση του κόστους, με αποτέλεσμα η παράνομη μετανάστευση να ωφελεί τους εργοδότες περισσότερο από τους ίδιους τους μετανάστες. Αυτό που είναι απαραίτητο είναι η αύξηση της ευελιξίας των αγορών εργασίας διατηρώντας παράλληλα και ενισχύοντας τα δικαιώματα των εργαζομένων και βελτιώνοντας τις συνθήκες εργασίας τους. Με τον τρόπο αυτό η μετανάστευση μπορεί να συμβάλει στη μείωση των αρνητικών επιπτώσεων του φαινομένου της δημογραφικής γήρανσης και του προβλήματος της υπογεννητικότητας, καθώς και τη βιωσιμότητα των συστημάτων υγείας και ασφάλισης (Tacoli & Okali, 2001).

Η δεύτερη αναφέρεται στις ευκαιρίες και στους περιορισμούς που αφορούν συγκεκριμένες ομάδες μεταναστών. Μία σημαντική πτυχή της παγκοσμιοποίησης είναι η μετεγκατάσταση επιχειρήσεων σε χώρες με χαμηλότερο μισθολογικό κόστος. Στις περιοχές αυτές αυξάνεται η εσωτερική μετανάστευση, καθώς τα άτομα έχουν ανάγκη το εισόδημα. Ωστόσο, οι συνθήκες εργασίας δεν είναι καλές, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις καταπατώνται ανθρώπινα δικαιώματα. Αυτό αποτελεί μία σημαντική πρόκληση που θα

πρέπει να επιλυθεί (Tacoli & Okali, 2001). Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η συζήτηση σχετικά με τη γεωγραφία της μετανάστευσης. Η σύγχρονη γεωγραφία της μετανάστευσης εργατικού δυναμικού, αυτή αντικατοπτρίζει την παγκοσμιοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας και των αγορών εργατικού δυναμικού. Πραγματοποιείται μια παγκοσμιοποίηση της διεθνούς μετανάστευσης εργατικού δυναμικού και η αύξηση του αριθμού των χωρών που εμπλέκονται στα συστήματα μετανάστευσης προκαλεί μια αυξανόμενη μεγαλύτερη ποικιλία των ροών. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, οι επιχειρήσεις αυξάνονται και γίνονται πιο διεθνείς και, συχνά, αυτές εξωτερικεύουν την παραγωγή τους σε αναπτυσσόμενες χώρες όπου το κόστος του εργατικού δυναμικού είναι μικρότερο. Αυτή η μετακίνηση θέσεων εργασίας από ανεπτυγμένες χώρες σε αναπτυσσόμενες χώρες εξασθενεί μερικούς από τους οικονομικούς παράγοντες που προκαλούν τη μετανάστευση (Bălan, 2015, σελ. 26), οδηγώντας συχνά στην εσωτερική μετακίνηση πληθυσμών.

Η επόμενη πτυχή αναφέρεται στη συμβολή των μεταναστών στις χώρες καταγωγής τους: τα εμβάσματα των μεταναστών στις χώρες προέλευσής τους, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, μπορεί να οδηγήσουν σε αύξηση της ευημερίας και σε επενδύσεις σε (βασικές) υποδομές. Αυτό, όμως, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το ποσό του εμβάσματος, το οποίο εν συνεχεία εξαρτάται από το εκπαιδευτικό επίπεδο των μεταναστών. Η εκπαίδευση είναι επομένως ένα σημαντικό στοιχείο της επιτυχούς μετανάστευσης (Tacoli & Okali, 2001). Η επιτυχία αυτή δεν αφορά μόνο την εύρεση μίας καλής θέσης εργασίας, αλλά και το πώς αντιμετωπίζονται οι μετανάστες από τις κοινότητες υποδοχής, όπως αναλύεται παρακάτω.

Συνεπώς, η αυξημένη μετανάστευση είναι μια από τις πιο ορατές και σημαντικές πτυχές της παγκοσμιοποίησης: αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων που μετακινούνται εντός χωρών και διασυνοριακών, αναζητώντας καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης και καλύτερο τρόπο ζωής. Αν και η μετανάστευση θεωρείται συνήθως προβληματική, συμβάλλει στη βιώσιμη ανάπτυξη, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Για τις χώρες προέλευσης των μεταναστών τα εμβάσματα βελτιώνουν τη ζωή των κατοίκων, ενώ με την υποστήριξη κατάλληλων πολιτικών, μπορούν να συμβάλουν στην τοπική οικονομική ανάπτυξη. Για τις χώρες υποδοχής μεταναστών, που συνήθως είναι δυτικές οικονομίες σε βιομηχανικές χώρες, οι μετανάστες εργαζόμενοι αποτελούν σημαντική λύση στο πρόβλημα της δημογραφικής γήρανσης (Tacoli & Okali, 2001). Ωστόσο, στη διαδικασία αυτή είναι σημαντικό να

προστατεύονται τα δικαιώματα και οι ανάγκες των μεταναστών, τα οποία πολύ συχνά αγνοούνται, σε μία προσπάθεια περιορισμού της κίνησής τους (Tacoli & Okali, 2001; Samers, 1999, σελ. 189).

Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο ότι μια πολυπολιτισμική κοινωνία μπορεί να αποτελεί απειλή για τους γηγενείς κατοίκους των χωρών υποδοχής. Οι μετανάστες μπορούν να φέρουν μαζί τους νέους πολιτισμούς ή προτιμήσεις, να ανταγωνιστούν για θέσεις εργασίας και να δημιουργήσουν άλλες, ή να διεκδικήσουν δημόσια χρηματοδοτούμενα οφέλη κοινωνικής ασφάλισης. Επίσης, οι γηγενείς κάτοικοι ενδέχεται να δημιουργήσουν μία θετική ή μία αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες, συχνά στη βάση της χώρας υποδοχής, αλλά και άλλων δημογραφικών παραγόντων (π.χ. φύλο, ηλικία, εκπαιδευτικό επίπεδο) ή παραγόντων κουλτούρας (π.χ. θρησκεία) (Kahanec & Zimmermann, 2008, σελ. 2). Τα παραπάνω μπορεί να προκαλέσουν δυσαρέσκεια μεταξύ των πολιτών που μπορεί με τη σειρά της να προκαλέσει κοινωνικές συγκρούσεις. Σε αυτό συμβάλει και το ότι οι πολιτικές μετανάστευσης σε πολλές δυτικές χώρες δεν είναι ολοκληρωμένες. Το αποτέλεσμα αυτών των πολιτικών είναι η περιθωριοποίηση των διακινούμενων εργαζομένων, η οποία λαμβάνει τη μορφή χαμηλού εισοδήματος και ανειδίκευτων θέσεων εργασίας. Παράγοντες όπως άνισες ευκαιρίες, προκαταλήψεις και διακρίσεις μπορεί να εμπλέκονται στη διαδικασία περιθωριοποίησης. Σημαντικό να αναφερθεί είναι και το ότι, οι μετανάστες αντιμετωπίζουν ρατσισμό και περιθωριοποίηση, παρά το γεγονός ότι πολλοί από τους πολίτες των χωρών υποδοχής είναι επίσης μετανάστες ή παιδιά μεταναστών (Čiarnienė & Kumpikaitė, 2008, σελ. 44).

Επομένως, τα οικονομικά κίνητρα που ωθούν στη μετανάστευση έρχονται σε αντίθεση, αν όχι και σε σύγκρουση, με τις έννοιες της κοινωνικής συνοχής και της ασφάλειας. Αυτό είναι ιδιαίτερα αισθητό στην Ευρώπη (π.χ. Γαλλία), όπου οι ευρωπαϊκές κοινότητες αντιμετώπισαν σημαντικές δυσκολίες στις προσπάθειές τους να ενσωματώσουν τις μουσουλμανικές μειονότητες στην κοινωνική επικράτεια, με τη σχέση μεταξύ των μουσουλμανικών κοινοτήτων μεταναστών και του γηγενούς πληθυσμού να χαρακτηρίζεται από σημαντικά προβλήματα (Dokos, 2017, σελ. 112).

Κατά συνέπεια, παρατηρείται το εξής παράδοξο: από τη μία πλευρά μία χώρα υποδοχής εξαρτάται από τους μετανάστες σε επίπεδο ανθρωπίνου δυναμικού, ενώ από την άλλη επιβάλλει περιορισμούς στη μετανάστευση, ή διακατέχεται από ξеноφοβία / ρατσισμό /

προκαταλήψεις. Επομένως, δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης είναι εκείνες που προκαλούν το φαινόμενο της μετανάστευσης, η οποία ωστόσο μπορεί να οδηγήσει σε πολιτικές που περιορίζουν ορισμένες από τις πτυχές της ίδιας της παγκοσμιοποίησης, εν προκειμένω την ελευθερία κίνησης ατόμων. Ενδιαφέρον στο σημείο αυτό έχει να αναφερθεί και μία άλλη άποψη, που εκφράζεται από τον Saw (2018, σελ. 339), βάσει της οποίας οι νέες κοινότητες που διαμορφώνονται από τη μετανάστευση ουσιαστικά μετασχηματίζουν την παγκοσμιοποίηση υπό το πρίσμα της αλληλεξάρτησης κοινοτήτων σε διάφορες χώρες.

Πιο συγκεκριμένα, ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι, τα γεωπολιτικά σύνορα υπάρχουν, αλλά η βιωσιμότητά τους στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο είναι λιγότερο εφικτή λόγω των ροών του παγκόσμιου κεφαλαίου, των ατόμων, της τεχνολογίας, των αγαθών, των ιδεών και της πληροφορίας. Η διασύνδεση των μεταναστευτικών λαών που ζουν σε διάφορους διασποριακούς κόμβους σε διάφορες χώρες υποδοχής έχει καταστήσει τα εθνικά σύνορα θολά. Έτσι, χωρίς αυστηρά εθνικά σύνορα, η απόσταση μεταξύ της πατρίδας και της χώρας υποδοχής μειώνεται. Επιπλέον, η παγκόσμια πολιτική επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, η οποία υποβαθμίζει την παραδοσιακή έννοια του έθνους-κράτους. Υπό αυτό το πρίσμα, η αναμόρφωση του πληθυσμού της διασποράς που εξαπλώνεται αποτελεί ένα διακρατικό ζήτημα. Αυτό μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση αυτού που ο συγγραφέας ονομάζει ως «νεο-διασπορά», το οποίο λειτουργεί περισσότερο σε διεθνικό επίπεδο και όχι σε διεθνές επίπεδο. Η κλασική έννοια του έθνους-κράτους αμφισβητήθηκε λόγω των αυξανόμενων πολιτιστικών και οικονομικών ροών στη σύγχρονη παγκόσμια τάξη που μετατοπίζεται στη βάση των τεχνολογιών επικοινωνίας και πληροφοριών (Saw, 2018, σελ. 340). Λαμβάνοντας υπόψη αυτήν την ανάλυση, μπορεί κανείς να υποστηρίξει, επομένως, πως η μετανάστευση δεν αποτελεί μία απειλή για την παγκοσμιοποίηση, αλλά απλώς δίνει στην έννοια της διασποράς, του έθνους-κράτους, της μετανάστευσης, τη δυνατότητα να διαμορφώσει μία νέα δυναμική στη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης.

Συνολικά, η σχέση παγκοσμιοποίησης και μετανάστευσης αποτελεί ένα αντικείμενο που έχει οδηγήσει όσο λίγα σε συνεχείς διαμάχες και συζητήσεις, καθώς άπτεται αρκετών τομέων: δημογραφία, οικονομία, πολιτική, εθνική ασφάλεια, πολιτισμός και κουλτούρα, θρησκεία. Ακριβώς αυτό το στοιχείο είναι που δυσχεραίνει την εξεύρεση μίας λύσης σε επίπεδο μεταναστευτικής πολιτικής η οποία θα μεγιστοποιούσε τα οφέλη της

μετανάστευσης τόσο για τις χώρες υποδοχής, όσο και για τους μετανάστες και τις χώρες προέλευσής τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΚΑΤΑΛΗΚΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΣΕΙΣ

Η παγκοσμιοποίηση είναι ένα πολύπλοκο φαινόμενο με πολλαπλές διαστάσεις, περίπλοκη δυναμική και μακρά ιστορία. Υπάρχουν τρεις κυρίαρχες απόψεις στις ιστορικές αναλύσεις της παγκοσμιοποίησης, όπως σημειώνουν οι Rennet και Martens (2003, σελ. 137): η σκεπτικιστική προσέγγιση (sceptical approach), η υπερ-παγκόσμια προσέγγιση (hyperglobalist approach) και η μετασχηματιστική προσέγγιση (transformationalist thesis). Όσοι ακολουθούν τη σκεπτικιστική γραμμή υποστηρίζουν ότι η διεθνοποίηση και οι παγκόσμιες συνδέσεις δεν είναι νέα φαινόμενα. Οι σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης τοποθετούν τις πολιτιστικές, οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και τεχνολογικές εξελίξεις σε μια εξελικτική γραμμή, υπονοώντας ότι η παγκοσμιοποίηση υπάρχει εδώ και αιώνες και ότι το άθροισμα των εξελίξεων αλλάζει μόνο την κλίμακα και το πεδίο της παγκοσμιοποίησης, αλλά όχι τα εγγενή χαρακτηριστικά του φαινομένου καθ' εαυτού. Η υπερ-παγκοσμιοποιημένη προσέγγιση, από την άλλη πλευρά, δεν αρνείται τη σημασία των προηγούμενων εξελίξεων, αλλά προσδιορίζει ένα ιστορικό σημείο μετά το οποίο εμφανίστηκε η σύγχρονη παγκοσμιοποίηση. Οι προηγούμενες εποχές περιγράφονται ως προ-παγκοσμιοποίηση ή περίοδοι διεθνοποίησης. Οι οπαδοί της μετασχηματιστικής προσέγγισης υποστηρίζουν ότι η ίδια η παγκοσμιοποίηση είναι η κύρια δύναμη που διέπει τις ταχείες, διαδοσμένες κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές που ανασχηματίζουν και ανασυγκροτούν τις σύγχρονες κοινωνίες και την παγκόσμια τάξη.

Κάθε μία από αυτές τις προαναφερθείσες προοπτικές για την παγκοσμιοποίηση δίνει έμφαση σε διαφορετικούς παράγοντες ως βασικά στοιχεία που ωθούν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Ωστόσο, η υιοθέτηση μίας τέτοιας προσέγγισης θα ήταν μάλλον απλουστευτική, καθώς δεν θα μπορούσε να συλλάβει το εύρος όλων των προσδιοριστικών δυνάμεων της παγκοσμιοποίησης. Ως εκ τούτου, στη συγκεκριμένη εργασία υιοθετήθηκε μία περισσότερο πολυδιάστατη, πλουραλιστική προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης, προκειμένου να μελετηθεί πώς ασύμμετρα σοκ σε επίπεδο οικονομίας, πολιτικής, περιβάλλοντος και κοινωνίας, τα οποία προκαλούνται από την παγκοσμιοποίηση, ενδέχεται ταυτόχρονα να αποτελέσουν απειλή για τη διαδικασία αυτή.

Με βάση την προηγηθείσα ανάλυση μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα πως η πολυπλοκότητα παραγόντων που επηρεάζουν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης ουσιαστικά είναι εκείνο το στοιχείο που καθιστά την ίδια την παγκοσμιοποίηση ευάλωτη

σε ασύμμετρες απειλές. Όπως σημειώνει ο Gills (2010, σελ. 3), παρ' όλο που υπάρχει τα τελευταία χρόνια, με αφορμή την οικονομική κρίση του 2008, μια αρκετά σοβαρή οικονομική «καπιταλιστική κρίση», υπάρχει επίσης έντονη συνειδητοποίηση των πολυδιάστατων πτυχών αυτής της παγκόσμιας «καπιταλιστικής» κρίσης, δηλαδή η κατανόηση ότι αυτή η κρίση υπερβαίνει τα όρια της «παγκόσμιας χρηματοδότησης» και της οικονομικής συρρίκνωσης, και περιλαμβάνει πολλούς τομείς της κοινωνίας, της πολιτικής, του περιβάλλοντος και της παγκόσμιας τάξης. Υπό αυτό το πρίσμα γίνεται λόγος για «πολλαπλές κρίσεις», για «συγκλίνουσες κρίσεις», για μια «παγκόσμια συστημική κρίση», για μια κρίση νεοφιλελεύθερων ιδεών και πρακτικών του «προηγμένου» παγκόσμιου καπιταλισμού, για μια «κρίση της παγκοσμιοποίησης» που προκαλείται από διαδικασίες της ίδιας της παγκοσμιοποίησης, για μια ηθική κρίση του «δυτικού καπιταλισμού», για μια βαθιά «πολιτισμική κρίση» που περιλαμβάνει τις συνδυασμένες αποτυπώσεις του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, της δυτικής ηγεμονίας και του «παγκόσμιου μοντερνισμού».

Υπάρχουν δύο βασικές δυναμικές που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση. Από τη μία πλευρά, υπάρχει εκείνη που περιλαμβάνει τη δημιουργία ρητά παγκόσμιων θεσμών και διαδικασιών (από τον ΠΟΕ έως τον νέο κοσμοπολιτισμό). Από την άλλη, υπάρχει ένα δεύτερο σύνολο διαδικασιών που δεν αυξάνονται απαραίτητα σε παγκόσμιο επίπεδο ως τέτοιο και, ωστόσο, αποτελούν μέρος της παγκοσμιοποίησης. Αυτές είναι ουσιαστικά τοπικές και περιλαμβάνουν διασυννοριακά δίκτυα, όπως για παράδειγμα, ανθρώπινα δικαιώματα και περιβαλλοντικές οργανώσεις (Olivie & Gracia, 2020, σελ. 993). Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα πως τα ασύμμετρα σοκ που εξετάστηκαν ουσιαστικά δεν θα οδηγήσουν στη διακοπή της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης. Αντίθετα, μπορούν να της προσδώσουν μία νέα δυναμική. Για παράδειγμα, προβλήματα που σχετίζονται με την επισιτιστική ασφάλεια, την παροχή διεθνούς ανθρωπιστικής βοήθειας σε περιπτώσεις συγκρούσεων, την κλιματική αλλαγή, θα συνεχίσουν να κινητοποιούν τα άτομα ώστε να διαμορφώνουν διασυννοριακά δίκτυα, σε μία προσπάθεια αντιμετώπισης προβλημάτων που εν μέρει προκαλούνται από την παγκοσμιοποίηση, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

Επομένως, υπάρχει μία αμφίδρομη σχέση μεταξύ των ασύμμετρων σοκ και της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης: από τη μία πλευρά η παγκοσμιοποίηση οδηγεί στην εμφάνιση ασύμμετρων σοκ (π.χ. ο Covid-19 ενδεχομένως να μην εξελισσόταν σε

πανδημία τέτοιας κλίμακας εάν δεν υπήρχε η μετακίνηση ατόμων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης), ενώ από την άλλη πλευρά τα ασύμμετρα σοκ υποκινούν τα άτομα να δράσουν με παγκοσμιοποιημένο τρόπο (π.χ. ανταλλαγή πληροφοριών και εμπειριών και διαμόρφωση διασυνοριακών δικτύων), ώστε να αντιμετωπίσουν αυτά τα σοκ. Υπό αυτό το πρίσμα, ενδεχομένως να υπάρχει μετασχηματισμός ορισμένων διαδικασιών παγκοσμιοποίησης, όπως πιο βιώσιμος τουρισμός και μεταφορές, αλλά όχι διακοπή της. Οι Olivieri και Gracia (2020, σελ. 1004) επίσης τονίζουν πως, δεν υπάρχει διαδικασία απο-παγκοσμιοποίησης: η ταχύτητα της παγκοσμιοποίησης έχει επιβραδυνθεί και η φύση της έχει αλλάξει, με την επικράτηση της ‘μαλακής διάστασης’, όπως διπλωματία μέσω του πολιτισμού και της εκπαίδευσης, αλλά και ανταλλαγή πληροφοριών.

Στον αντίποδα, και με αφορμή την υφιστάμενη πανδημία, αρκετοί αναφέρονται στην έννοια της ‘από-παγκοσμιοποίησης’ (deglobalisation). Μάλιστα, ο Irwin (2020) αναφέρει την έννοια του ‘slowbalisation’. Ο συγγραφέας επισημαίνει πως υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής και ηγέτες μεγάλων επιχειρήσεων αμφισβητούν πλέον εάν οι παγκόσμιες εφοδιαστικές αλυσίδες έχουν αγγίξει - αν όχι και ξεπεράσει - τα όριά τους. Επίσης, σε ένα περιβάλλον όπου οι συμμαχίες είναι αβέβαιες και η διεθνής συνεργασία απουσιάζει, υπάρχει επίσης το ερώτημα εάν θα πρέπει να μειώσουν την οικονομική τους αλληλεξάρτηση. Οι ανησυχίες σχετικά με την εθνική ασφάλεια και τη δημόσια υγεία παρέχουν επιπρόσθετους λόγους για προστατευτισμό, ειδικά για ιατρικά είδη και τρόφιμα, και έμφαση στην εγχώρια προμήθεια. Ο Williamson (2020) επίσης αναφέρει πως, υπάρχουν τάσεις προς τον προστατευτισμό, τον εθνικισμό και την εγκατάλειψη της διεθνούς συνεργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο Irwin (2020) υποστηρίζει ότι η πανδημία απλώς προσθέτει περαιτέρω ώθηση στην τάση της ‘από-παγκοσμιοποίησης’. Η τέταρτη εποχή της παγκοσμιοποίησης φαίνεται να κορυφώθηκε το 2008 και έκτοτε υπάρχει η εποχή του ‘slowbalisation’.

Οι Van Hove και Van Goubergen (2020) επισημαίνουν τις δύο τάσεις που υπάρχουν στην παγκοσμιοποίηση την τρέχουσα περίοδο και αναμένεται να συνεχίσουν να υπάρχουν, τουλάχιστον σε μεσοπρόθεσμο επίπεδο. Το ξέσπασμα της πανδημίας Covid-19 δημιουργεί αναμφίβολα νέες βραχυπρόθεσμες προκλήσεις για το διεθνές εμπόριο μέσω των διαταραχών ζήτησης και προσφοράς. Ωστόσο, θα μπορούσαν να υπάρξουν και μακροπρόθεσμες συνέπειες και στο διεθνές εμπορικό περιβάλλον. Η κρίση μπορεί να προκαλέσει ένα νέο κύμα από-παγκοσμιοποίησης καθώς ο οικονομικός εθνικισμός

αυξάνεται δραματικά και οι εταιρείες αντιμετωπίζουν κίνητρα για να μεταφέρουν τις αλυσίδες παραγωγής τους τοπικά λόγω των διαταραχών της παγκόσμιας αλυσίδας αξίας. Αντίθετα, αυτό μπορεί να θέσει τα θεμέλια για μια ανανεωμένη ανοδική φάση στον κύκλο της παγκοσμιοποίησης περαιτέρω στο μέλλον: η περιφερειοποίηση προωθεί τον ανταγωνισμό σε μια περιοχή και ως εκ τούτου υποστηρίζει τις μικροοικονομικές δυνάμεις που υποστηρίζουν την παγκοσμιοποίηση.

Εκτός από την πανδημία και τη σχέση με την παγκοσμιοποίηση με το εμπόδιο να είναι η διαμεσολαβούμενη μεταβλητή, έμφαση θα πρέπει να δοθεί και στο φαινόμενο της μετανάστευσης. Η μετανάστευση, είτε απορρέει από πολεμικές συγκρούσεις και εμφυλίου πολέμου, είτε από την κλιματική αλλαγή, θα συνεχίζει να προκαλείται και να ωθείται από την παγκοσμιοποίηση, αλλά ταυτόχρονα η διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής και η διαφύλαξη της κουλτούρας των κοινωνικών υποδοχής, σε συνδυασμό με τις οικονομικές πιέσεις στις χώρες υποδοχής και τις πιέσεις για τον μετριασμό της κλιματικής αλλαγής θα αποτελούν σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες των μεταναστευτικών ροών. Όπως σημειώνει ο Dokos (2017, σελ. 112), ο αριθμός, η ένταση και η διαχείριση των συγκρούσεων θα είναι ο βασικός παράγοντας που θα καθορίσει το μέγεθος των προσφύγων, ενώ οι μεταναστευτικές τάσεις θα επηρεαστούν όχι μόνο από την παγκοσμιοποίηση, αλλά και από την κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας και τους παράγοντες έλξης στις χώρες προορισμού.

Σε παρόμοιο πλαίσιο κινείται και η άποψη της Bălan (2015, σελ. 25), η οποία αναφέρεται χαρακτηριστικά σε αυτές τις αντιτιθέμενες τάσεις παγκοσμιοποίησης και μετανάστευσης. Η παγκοσμιοποίηση αύξησε τη διασύνδεση των κρατών, επιταχύνοντας τις ροές αγαθών, υπηρεσιών, ιδεών και ανθρώπων πέρα από τα εθνικά σύνορα. Οι διεθνικές ροές αγαθών και κεφαλαίων κατέστησαν δυνατές χάρη στη σταδιακή μείωση των εμποδίων στο εμπόριο και τις επενδύσεις ιδίως κατά τις τελευταίες δεκαετίες, επιτρέποντας με τον τρόπο αυτό την επέκταση της παγκόσμιας οικονομίας. Ωστόσο, σύμφωνα με έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας, ενώ οι χώρες επιδίωξαν να προωθήσουν ολοκληρωμένες αγορές ελευθερώνοντας το εμπόριο και τις επενδύσεις, παράλληλα εφάρμοσαν πολιτικές που ήταν, σε μεγάλο βαθμό, αντίθετες με την απελευθέρωση της κινητικότητας ατόμων (π.χ. πολιτικές για τη μετανάστευση). Η αύξηση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών δεσμών μεταξύ των χωρών διευκόλυνε τη μετανάστευση για έναν ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό ατόμων και τη διαφοροποίηση αυτού του φαινομένου σχετικά με τη δομή αυτών

των μεταναστευτικών πληθυσμών όχι μόνο στη βάση των χωρών καταγωγής, αλλά και στη βάση των τύπων μετανάστευσης: εργασία / εκπαίδευση / επανένωση οικογένειας, προσωρινή / μόνιμη μετανάστευση, παράνομη / νόμιμη μετανάστευση.

Επομένως, αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία για την ανάλυση αυτής της εργασίας είναι πως αυτές οι κρίσεις, ή αλλιώς τα ασύμμετρα σοκ όπως αναφέρονται στη μελέτη αυτή, δεν αποτελούν στην ουσία τίποτα άλλο παρά μετασχηματισμούς σε διάφορα επίπεδα (π.χ. οικονομικό, κοινωνικό). Τα διδάγματα από τις πρόσφατες κρίσεις σε επίπεδο οικονομίας και υγείας, οι προκλήσεις στο περιβάλλον και στην εφοδιαστική αλυσίδα τροφίμων, οι προκλήσεις από τις εμφύλιες / πολεμικές συγκρούσεις και τις μεταναστευτικές ροές σε συνδυασμό με τρομοκρατικές επιθέσεις, οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα. Αυτήν την άποψη την ανέλυσε αρκετά χαρακτηριστικά και εύστοχα ο Gills (2010α, σελ. 284). Σύμφωνα με τον Gills (2010α, σελ. 184), μια μεγάλη ιστορική κρίση, μια πολιτισμική και παγκόσμια συστημική κρίση, είναι επίσης, μια αποδυνάμωση των παλαιών ιδεών, των παλαιών βεβαιοτήτων και των παλαιών παραδειγμάτων. Υπό αυτό το πρίσμα, μια κρίση δεν είναι απλώς ένας κίνδυνος, αλλά μια ευκαιρία για κοινωνική αλλαγή που είναι αναπόφευκτη σε μια μεγάλη κρίση. Αυτή η αλλαγή προέρχεται εκ των έσω και εκφράζει τις αυξανόμενες και πολυεπίπεδες κοινωνικές εντάσεις και αντιφάσεις του ίδιου του συστήματος, οι οποίες δεν είναι πλέον συγκρίσιμες ή επιλύσιμες εντός των κανόνων ή μορφών της παλιάς δομής του συστήματος. Η αλλαγή προέρχεται επίσης από τις αλληλεπιδράσεις των ανταγωνιστικών δυνάμεων του παγκόσμιου συστήματος, και τα προβλήματα που ανακύπτουν επιλύονται με μια ριζική αναδιάταξη της προϋπάρχουσας τάξης, και συχνά του συνόλου των υποκείμενων αξιών, μορφών, θεσμών και «πολιτικών» που ακολουθούνται εντός μίας συγκεκριμένης παγκόσμιας τάξης. Οι μετασχηματισμοί που συντελούνται είναι εκείνοι που θα συμβάλουν στο να αντιμετωπιστούν τα βασικά αίτια των ασύμμετρων σοκ. Στο πλαίσιο αυτό, η εμφάνιση νέων και ριζοσπαστικών μορφών παγκόσμιας πολιτικής με τη συνειδητή πρόθεση του μετασχηματισμού της παγκόσμιας διακυβέρνησης και του υπάρχοντος παγκόσμιου οικονομικού συστήματος σε ριζικά δημοκρατική βάση αποτελεί μία αναγκαιότητα.

Σε παρόμοιο πλαίσιο, ο Munck (2010, σελ. 242) έθεσε το ερώτημα αν κοινωνικοί μετασχηματισμοί που βρίσκονται σε εξέλιξη μετά από μία κρίση καθοδηγούν ή μπορούν να καθοδηγήσουν προς την κατεύθυνση μίας εναλλακτικής παγκοσμιοποίησης, πέρα από τη θεωρία του 'TINA' (There Is No Alternative), που εκφράστηκε τον 19^ο αιώνα από τον

φιλόσοφο Herbert Spencer και εκ νέου τη δεκαετία του 1980 όταν έγινε slogan της Βρετανίδας Πρωθυπουργού Margaret Thatcher στο πλαίσιο εφαρμογής νεοφιλελεύθερων ιδεολογιών. Ενάντια στις αξίες που καθορίζονται από την αγορά, μια πληθώρα κοινωνικών αντι-κινήσεων που δημιουργούνται από τη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση φέρνει στο προσκήνιο τις κοινωνικές αξίες και την υπεροχή της προστασίας των κοινωνικών δεσμών. Άλλωστε, αυτά τα κινήματα δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο των κοινωνικών συμφερόντων που επηρεάστηκαν από τους μηχανισμούς της παγκοσμιοποιημένης αγοράς. Αυτό που καθιστά σαφές ο Munck (2010, σελ. 242) είναι πως αυτή η εναλλακτική παγκοσμιοποίηση δε διαμορφώνεται μόνο (ή κυρίως) από οργανισμούς όπως το Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ που είναι ρητά προσανατολισμένο προς αυτήν την κατεύθυνση. Αντίθετα, όπως προέβλεπε ο θεωρητικός του καπιταλισμού και φιλόσοφος Polanyi, η αντίσταση και τα αντι-ηγεμονικά κινήματα λαμβάνουν χώρα σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, από το τοπικό στο παγκόσμιο, και λαμβάνουν πολλές πολιτικές μορφές, μερικές τόσο αντιδραστικές που εστιάζουν σε μια εποχή πριν από την παγκοσμιοποίηση. Σε μια κατάσταση που χαρακτηρίζεται από μεγάλη αβεβαιότητα και αυξανόμενη πολυπλοκότητα, επομένως, υπάρχει η ανάγκη για τη διερεύνηση νέων οικονομικών, γεωπολιτικών, κοινωνικών και πολιτικών τάσεων, που αμφισβητούν τις υφιστάμενες, ώστε να ανταποκριθούν στις προκλήσεις που θέτει η ίδια η παγκοσμιοποίηση και που την επηρεάζουν άμεσα.

Συνολικά, επομένως, εξάγεται το συμπέρασμα πως ασύμμετρα σοκ μπορούν να επηρεάσουν τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, επιταχύνοντας ίσως βραχυπρόθεσμα τους ρυθμούς της, αλλά κυρίως μετασχηματίζοντας αυτή τη διαδικασία. Προκλήσεις και ευκαιρίες που απορρέουν από την παγκοσμιοποίηση οδηγούν στη δημιουργία ασύμμετρων σοκ, που με τη σειρά τους δημιουργούν νέες προκλήσεις και ευκαιρίες. Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικό είναι να βρεθούν τρόποι αντιμετώπισης αυτών των προκλήσεων, ούτως ώστε να αξιοποιηθούν οι ευκαιρίες που παρουσιάζονται σε αυτά τα ασύμμετρα σοκ. Αυτό το ζήτημα εξετάζεται στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ

Κατά καιρούς αρκετοί μελετητές και επιστήμονες αρκετών τομέων, ειδικότερα από τον τομέα της οικονομικής επιστήμης, έχουν προβεί στην κατάθεση προτάσεων, προκειμένου να μπορέσουν τα ασύμμετρα σοκ να μην αποτελέσουν απειλές για την παγκοσμιοποίηση, ή τουλάχιστον για να μετριαστεί ο αρνητικός αντίκτυπος αυτών στην εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης. Στο πλαίσιο αυτό, ακούγεται συχνά η πρόταση για την παροχή ενός ελάχιστου καθολικού εισοδήματος (Universal Basic Income - UBI) με τη μορφή επιχορήγησης σε μετρητά σε όλα τα νοικοκυριά (Arthur, 2016; Vos, 2010, σελ. 156). Το ελάχιστο καθολικό εισόδημα αποτελεί το πιο ριζοσπαστικό σύστημα κοινωνικής προστασίας: μια άνευ όρων μεταφορά μετρητών σε όλους τους πολίτες / κατοίκους μιας χώρας. Ήδη από τον 16^ο αιώνα είχε εκφραστεί η άποψη πως κάποιο είδος ελάχιστου καθολικού εισοδήματος μπορεί να συμβάλει στη μείωση των κοινωνικών προβλημάτων και της διασφάλισης της κοινωνικής δικαιοσύνης (Ortiz et al., 2018, σελ. 1).

Πλέον εκφράζονται διάφορες απόψεις για το συγκεκριμένο μέτρο. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι θα μπορούσε να αντικαταστήσει τα τρέχοντα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης. Αυτή η αρκετά νεοφιλελεύθερη σκέψη προτείνει ότι το εισόδημα αυτό θα μπορούσε να λάβει τη μορφή αρνητικού φόρου εισοδήματος ή αναδιανομής οικονομικών πόρων ως τρόπος εξορθολογισμού και περιορισμού κυβερνητικών προγραμμάτων και δαπανών, υπό το πρίσμα της πολυπλοκότητας των σύγχρονων κρατών πρόνοιας και των μεγάλων δημοσίων τομέων σε αρκετά κράτη. Επίσης, ορισμένοι υποστηρίζουν ότι παρέχει ένα κανονικό και προβλέψιμο εισόδημα ως καθολικό και άνευ όρων δικαίωμα, μειώνοντας έτσι τη φτώχεια και την ανισότητα με αποτελεσματικό τρόπο, αλλά και ότι θα μπορούσε να αποτελέσει λύση για την ανεργία και την ανασφάλεια εισοδήματος από την εργασία. Αυτός ο τελευταίος ισχυρισμός συνδέεται με τις μεταβαλλόμενες μορφές εργασίας στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και τον μετασχηματισμό των αγορών εργασίας (π.χ. πιθανές απώλειες θέσεων εργασίας μετά την ψηφιοποίηση και τον αυτοματισμό από την τέταρτη βιομηχανική επανάσταση). Επίσης, θα προωθούσε την αξιοπρέπεια και τα ανθρώπινα δικαιώματα των ατόμων, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να λαμβάνουν εισόδημα στην περίπτωση που απασχολούνται σε θέσεις εργασίας που δεν ανταμείβονται από την αγορά, όπως η οικιακή εργασία και ο εθελοντισμός. Ορισμένοι δηλώνουν επίσης ότι ένα αξιοπρεπές επίπεδο καθολικού βασικού εισοδήματος μπορεί να ενισχύσει τη

διαπραγματευτική δύναμη των εργαζομένων παρέχοντας μια επιλογή εξόδου από την αγορά εργασίας (Arthur, 2016; Ortiz et al., 2018, σελ. 1).

Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, υπάρχουν και τα όσα ισχυρίζονται οι επικριτές αυτού του μέτρου. Αρχικά, αμφισβητείται η οικονομική, πολιτική και κοινωνική σκοπιμότητα ενός τέτοιου μέτρου και η ικανότητά του να μειώσει τη φτώχεια και τις ανισότητες. Οι επικριτές τονίζουν επίσης ότι είναι υπερβολικά δαπανηρό να παρέχεται σε όλους, και συνεπώς αμφισβητούν την επάρκεια των επιπέδων παροχών. Επιπλέον, η παροχή μίας σταθερής ροής εισοδήματος ίσως να είναι λιγότερο αποτελεσματική όσον αφορά στη μακροοικονομική σταθεροποίηση από την ασφάλιση ανεργίας, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να εισάγει και αντικίνητρα εργασίας, αποσυνδέοντας το εισόδημα από τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας. Τα συνδικάτα έχουν επίσης εκφράσει την ανησυχία ότι το εν λόγω μέτρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να μειώσει ακόμα περισσότερα τα δικαιώματα των εργαζομένων στα συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, να μειώσει την ανάγκη των εργοδοτών να παρέχουν μισθούς που να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των εργαζομένων και των οικογενειών τους. Επιπλέον, εκφράστηκαν ανησυχίες ότι το ελάχιστο καθολικό εισόδημα μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την αναστολή των κρατών πρόνοιας, την ιδιωτικοποίηση της κοινωνικής ασφάλισης και των δημόσιων υπηρεσιών, λαμβάνοντας υπόψη ότι δεν μπορεί να ανταποκριθεί επαρκώς σε ανάγκες συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού, όπως άτομα με αναπηρία και τα ηλικιωμένα άτομα (Ortiz et al., 2018, σελ. 2). Επίσης, εκφράζονται και ανησυχίες σχετικά με την πολιτική σταθερότητα. Καθώς το κράτος πρόνοιας εξαρτάται από ένα συγκεκριμένο κοινωνικό συμβόλαιο, η έλλειψη αμοιβαιότητας που προωθείται μέσω του ελάχιστου καθολικού εισοδήματος θα αποδυναμώσει τη δέσμευση των ανθρώπων για κοινωνικές υποχρεώσεις και αυτό με τη σειρά του θα εξασθενήσει τη δέσμευση προς το κράτος πρόνοιας. Συγκεκριμένα, η αντίληψη ότι πολλοί άνθρωποι απολαμβάνουν μια ζωή αδράνειας με κυβερνητικά έξοδα θα μπορούσε να υπονομεύσει την προθυμία άλλων ατόμων να εργαστούν και να πληρώσουν φόρους (Arthur, 2016).

Η πρόταση για την παροχή ενός ελάχιστου βασικού εισοδήματος επεκτείνει την ιδέα μιας βασικής σύνταξης που προτάθηκε ήδη το 2007 από τα Ηνωμένα Έθνη, κυρίως ως απάντηση στην πρόκληση της γήρανσης του πληθυσμού παγκοσμίως. Επίσης, αυτή η ιδέα έχει προωθηθεί περαιτέρω ως απάντηση στην κρίση από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας στην πρότασή της το 2009 για ένα «Παγκόσμιο Σύμφωνο για την Απασχόληση», σύμφωνα

με το οποίο μια βιώσιμη και δίκαιη ανάκαμψη απαιτεί την επιδίωξη στόχων πλήρους απασχόλησης και καθολικής κοινωνικής προστασίας. Παρομοίως, ο ΟΗΕ πρότεινε μια Παγκόσμια Πράσινη Νέα Συμφωνία το 2009 με στόχο την ώθηση της παγκόσμιας οικονομίας σε μια πράσινη, και συνεπώς πιο βιώσιμη, αναπτυξιακή πορεία. Εκτός από τα νέα κίνητρα της αγοράς για τα νοικοκυριά και τις επιχειρήσεις παγκοσμίως να διαθέσουν πολύ περισσότερους πόρους για την ενεργειακή απόδοση, τις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και τα πράσινα προϊόντα, η εν λόγω πρόταση απαιτεί μαζικές δημόσιες επενδύσεις για να διευκολύνει τη μετάβαση προς μια οικονομική ανάπτυξη χωρίς άνθρακα. Ιδιαίτερα επιβαρύνονται οι αναπτυσσόμενες χώρες, καθώς θα χρειαστούν μεταφορές πόρων μεγάλης κλίμακας και πρόσβαση σε σχετικές τεχνολογίες ώστε να μπορούν να επιτύχουν την οικολογική ανάπτυξη της παγκόσμιας ανάπτυξης και να διατηρήσουν επαρκώς υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης για να ανταποκριθούν στην πρόκληση της φτώχειας (Vos, 2010, σελ. 156).

Τα ανωτέρω οδηγούν σε δύο συμπεράσματα. Το πρώτο συμπέρασμα είναι πως διάφοροι οργανισμοί έχουν κατά καιρούς προβεί σε διάφορες προτάσεις, υπό το πρίσμα του τομέα στον οποίον εντάσσονται. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι πως οι αναπτυσσόμενες χώρες επιβαρύνονται δυσανάλογα κατά την εφαρμογή αρκετών εξ αυτών των πολιτικών, καθώς δε διαθέτουν επάρκεια ανθρώπινων, οικονομικών και τεχνολογικών πόρων, ενώ ταυτόχρονα έχουν να αντιμετωπίσουν και προκλήσεις που σε άλλες χώρες ενδεχομένως δεν υπάρχουν, ή τουλάχιστον δεν υπάρχουν σε μεγάλη κλίμακα και βαθμό. Αυτές οι διαπιστώσεις οδηγούν σε μία βασική πρόταση που είναι πως μάλλον υπάρχει η ανάγκη για τον συνδυασμό των διαφόρων προτάσεων και σχεδίων από τους διεθνείς οργανισμούς, στη βάση ενός ολοκληρωμένου και συνεκτικού σχεδίου. Η αποσπασματική κατάθεση προτάσεων δε βοηθά σε μεγάλο βαθμό την ανταπόκριση των εθνικών κυβερνήσεων και της παγκόσμιας κοινότητας στα ασύμμετρα σοκ. Αντίθετα, θα πρέπει να υπάρξει ένα ενιαίο σχέδιο ανταπόκρισης στις προκλήσεις που εξετάστηκαν σε αυτήν την εργασία, ενώ παράλληλα θα πρέπει να υπάρξει και πρόβλεψη για την αβεβαιότητα που επικρατεί στο παγκόσμιο περιβάλλον και που πιθανόν να οδηγήσει στην εμφάνιση μίας νέας απειλής, ή να διογκώσει το πρόβλημα που υπάρχει από μία υφιστάμενη. Παράλληλα, είναι πολύ σημαντικό το σχέδιο αυτό να λαμβάνει υπόψη του τις ανισότητες που υπάρχουν μεταξύ και εντός των χωρών, και που επηρεάζουν την ικανότητα ανταπόκρισης μίας χώρας στους στόχους που τίθενται σε αυτά τα σχέδια.

Επιπλέον, ένα πιο ισορροπημένο πρότυπο της εγχώριας ζήτησης θα επιτευχθεί μόνο όταν η αύξηση των μισθών (σύμφωνα με τα κέρδη παραγωγικότητας) - παρά τα αυξημένα επίπεδα χρέους - παρέχουν μια σταθερή βάση για την επέκταση της ζήτησης στην εγχώρια αγορά (Vos, 2010, σελ. 159). Παράλληλα, έχει αναγνωρισθεί η ανάγκη μεταρρύθμισης του διεθνούς χρηματοοικονομικού κανονισμού και ανάπτυξης ορθής εταιρικής διακυβέρνησης (Halonen, 2010, σελ. 1).

Εκτός των παραπάνω, οι μελλοντικές προκλήσεις θα απαιτήσουν επίσης από τις οικονομίες να αυξάνουν συνεχώς τις δεξιότητες και τη βάση γνώσεων τους προκειμένου να ενσωματωθούν επιτυχώς στην παγκόσμια παραγωγική διαδικασία και να διασφαλιστεί μία αξιοπρεπή και παραγωγική εργασία για όλους. Οι ενεργητικές πολιτικές για την αγορά εργασίας (με έμφαση στην ανάπτυξη δεξιοτήτων) πρέπει να ενισχυθούν για την καλύτερη προετοιμασία των εργαζομένων για τη μελλοντική αγορά εργασίας. Όταν δεν μπορεί να αποφευχθεί η προσωρινή μετακίνηση των εργαζομένων, μπορούν να ληφθούν κατάλληλα μέτρα κοινωνικής προστασίας για την παροχή ασφάλειας στους εργαζομένους. Σε όλες τις περιπτώσεις, τα οφέλη που μπορεί να αποφέρει η παγκόσμια παραγωγή πρέπει να σταθμίζονται σωστά έναντι του κόστους και αυτά τα κόστη μπορούν να ελαχιστοποιηθούν μόνο μέσω της ενεργού συμμετοχής και της αξιοποίησης του ανθρωπίνου κεφαλαίου (Vos, 2010, σελ. 159). Άλλωστε, η Διακήρυξη της ΔΟΕ για την Κοινωνική Δικαιοσύνη για μια Δίκαιη Παγκοσμιοποίηση το 2008 είναι συνέχεια των προσπαθειών για να καταστεί η αξιοπρεπής εργασία πραγματικότητα για όλους τους ανθρώπους (Halonen, 2010, σελ. 2).

Ο García Arenas (2020) αναφέρει τρεις σημαντικές προκλήσεις για την παγκοσμιοποίηση και καταθέτει σχετικές προτάσεις. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η πρώτη πρόκληση είναι η ενίσχυση των μεγάλων παγκόσμιων θεσμών (το ΔΝΤ, η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου), που δημιουργήθηκαν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και υποστήριξαν ιδιαίτερα εκείνη την περίοδο της παγκοσμιοποίησης. Το ΔΝΤ, για παράδειγμα, θα πρέπει να εκσυγχρονίσει τους μηχανισμούς εταιρικής διακυβέρνησής του για να δώσει μεγαλύτερο βάρος στις αναδυόμενες οικονομίες, οι οποίες έχουν αυξηθεί ακριβώς χάρη στην παγκοσμιοποίηση. Επίσης, η μεγαλύτερη διασύνδεση του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού κύκλου υποδηλώνει ότι η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών και άλλοι χρηματοοικονομικοί φορείς θα πρέπει να διαδραματίσουν πιο ενεργό ρόλο, με σκοπό τη διευκόλυνση του μεγαλύτερου συντονισμού στη νομισματική και μακροοικονομική πολιτική. Τέλος, ο Παγκόσμιος

Οργανισμός Εμπορίου θα πρέπει να διαδραματίσει σημαντικότερο ρόλο στην παροχή βοήθειας σε ορισμένα κράτη για πιο αρμονική ένταξη στο παγκόσμιο εμπόριο.

Η δεύτερη πρόκληση που αναφέρει ο García Arenas (2020) είναι να επιτευχθεί καλύτερη κατανομή των συνολικών οφελών. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η παγκοσμιοποίηση των τελευταίων δεκαετιών είχε συνολικά θετική επίδραση: βοήθησε εκατομμύρια ανθρώπους ενάντια στη φτώχεια στις αναδύομενες χώρες, ενώ στις προηγμένες οικονομίες έχει σημειώσει σημαντικά οφέλη στην ευημερία του πληθυσμού, καθώς οι καταναλωτές έχουν καταφέρει να απολαύσουν μια ευρύτερη ποικιλία καταναλωτικών αγαθών και σε πιο προσιτές τιμές. Ωστόσο, παρά αυτά τα οφέλη, η παγκοσμιοποίηση είχε αρνητικό αντίκτυπο σε ορισμένους συγκεκριμένους τομείς, όπως απώλεια μεταποιητικών θέσεων εργασίας εξαιτίας εμπορικών ανταγωνισμών. Όταν η έκθεση μιας οικονομίας στην παγκοσμιοποίηση είναι περιορισμένη, το όφελος της μεγαλύτερης ολοκλήρωσης είναι υψηλό, δεδομένου ότι υπάρχει σημαντική αύξηση του συνολικού πραγματικού εισοδήματος της οικονομίας. Ωστόσο, όταν η παγκοσμιοποίηση έχει ήδη φτάσει σε πιο προχωρημένο στάδιο, υπάρχει μικρότερο περιθώριο αύξησης, ενώ το σχετικό μέγεθος των απωλειών που υπέστησαν οι τομείς που επηρεάζονται δυσμενώς αυξάνεται. Αυτός είναι ο λόγος για την αυξανόμενη σημασία της προώθησης μέτρων όπως οι ενεργές πολιτικές για την αγορά εργασίας ή οι πολιτικές προστασίας του εισοδήματος κατά την περίοδο της ανεργίας που υπέστησαν εκείνοι που επηρεάζονται δυσμενώς από τη διαδικασία αλλαγής.

Τέλος, μια τρίτη πρόκληση που τίθεται από τον García Arenas (2020) είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την υιοθέτηση μηχανισμών που βοηθούν τη διαδικασία της τεχνολογικής αλλαγής χωρίς αποκλεισμούς. Η ψηφιακή επανάσταση οδήγησε στην ανάγκη αναθεώρησης της τρέχουσας διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης και θα οδηγήσει σε διαφορετικές δυνάμεις προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Από τη μία πλευρά, η άνοδος της χρήσης ρομπότ θα μπορούσε να μειώσει δραματικά το ποσοστό offshoring εργασίας, αλλά από την άλλη πλευρά, η αυξημένη επεκτασιμότητα της παραγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο θα μπορούσε να οδηγήσει στην εμφάνιση παγκόσμιων εταιρικών επιχειρήσεων, οι οποίοι θα μπορούσαν ενδεχομένως να βλάψουν τον ανταγωνισμό και τον ρυθμό της καινοτομίας. Επομένως, είναι αναγκαία η εξεύρεση μίας εξισορρόπησης αυτών των αντιθετικών δυνάμεων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στον σημερινό κόσμο της αυξημένης οικονομικής και πολιτικής αλληλεξάρτησης, η επίτευξη μιας ευρείας, ταχείας και διαρκούς αύξησης των εισοδημάτων και της απασχόλησης συνεπάγεται ακόμη πιο περίπλοκες πολιτικές προκλήσεις από ότι στο παρελθόν. Οι πολυπλοκότητες της παγκόσμιας αλληλεξάρτησης στο εμπόριο και τη χρηματοδότηση αποτελούν μία διάσταση αυτών των προκλήσεων. Δημογραφικές μεταβολές και ιδίως το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού (σε συνδυασμό με τις αλλαγές στα πρότυπα γεννήσεων εξαιτίας της πανδημίας που μένουν να επιβεβαιωθούν τα επόμενα έτη), η περιβαλλοντική υποβάθμιση και η απειλή της κλιματικής αλλαγής, η συνεχιζόμενη εκτεταμένη φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός, η απειλή των μολυσματικών ασθενειών που επιμένουν σε συγκεκριμένες χώρες σε συνδυασμό με την εμφάνιση πανδημιών, καθώς και οι εμφύλιες συγκρούσεις και πόλεμοι, αποτελούν ορισμένες ακόμη προκλήσεις. Με βάση τα όσα προαναφέρθηκαν στα δύο προηγούμενα κεφάλαια, όμως, οδηγείται κανείς στο συμπέρασμα ότι δεν μπορούν να βρεθούν λύσεις που θα στηρίζονται αποκλειστικά στις δυνάμεις της αγοράς, δεδομένου ότι οι δυνάμεις αυτές κατέδειξαν μία έλλειψη δυναμικής ως προς την ανταπόκρισή τους σε διάφορες κρίσεις, όπως της οικονομικής του 2008 και της πανδημίας Covid-19 το 2020. Ωστόσο, οι δυνάμεις της αγοράς θα μπορούσαν να συμβάλουν στην εξεύρεση λύσεων.

Με αφορμή την υφιστάμενη πανδημία, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως θα είναι επιθυμητή μία αποκλειστική έμφαση στο αόρατο χέρι της αγοράς. Αντίθετα, απαιτείται μάλλον το αόρατο αυτό χέρι της αγοράς να συμπράξει με το κράτος πρόνοιας και τις εθνικές κυβερνήσεις. Η οικονομική και κοινωνική ασφάλεια και συνοχή θα πρέπει να αποτελούν τη βάση ώστε να μπορέσουν οι δυνάμεις της αγοράς να λειτουργήσουν. Αυτό απαιτεί καταρχήν τη δέσμευση, τη συνεργασία και τον συντονισμό όλων των ενδιαφερομένων μερών, όπως των εθνικών κυβερνήσεων, δημοσίων και ιδιωτικών φορέων, φυσικών και νομικών προσώπων, της κοινωνίας των πολιτών. Η βασική πρόκληση που τίθεται είναι η εξεύρεση ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου, ή κατά τα Ηνωμένα Έθνη ενός ‘Global New Deal’, το οποίο θα επιτύχει μία ισορροπία μεταξύ της επίτευξης μεγαλύτερης ανάπτυξης της παγκόσμιας κοινότητας της υφιστάμενης γενιάς και της διασφάλισης της βιωσιμότητας για τις επόμενες γενιές.

Στο πλαίσιο αυτό, ενδεχομένως η παγκοσμιοποίηση, όπως εξελίχθηκε έως το 2000 ή τουλάχιστον έως το 2008, να μην είναι το κατάλληλο πρότυπο ανάπτυξης. Άλλωστε, έλαβε χώρα ταυτόχρονα με αρκετές απειλές, ενώ παράλληλα δεν κατάφερε να οδηγήσει σε ομοιόμορφη ανάπτυξη, με σημαντικές αποκλίσεις μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Η πρόσφατη πανδημία, μετά από την κρίση του 2008 και λαμβάνοντας υπόψη και τις απειλές σε διάφορους τομείς, παρέχει τη δυνατότητα αναθεώρησης του υφιστάμενου τρόπου ανάπτυξης, του υφιστάμενου τρόπου δόμησης και λειτουργίας των εθνικών κρατών και της παγκόσμιας οικονομίας. Ως εκ τούτου, ενδεχομένως να πρέπει να επανασχεδιαστούν κοινωνικές και οικονομικές πολιτικές, πολιτικές για την κλιματική αλλαγή, πολιτικές που στοχεύουν στη διασφάλιση της ευημερίας και της ανάπτυξης ισότητας, με απώτερο στόχο μία βιώσιμη τοπική και συνάμα παγκόσμια ανάπτυξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amin, S. (1996). The challenge of globalization. *Review of International Political Economy*, 3(2), 216-259.
- Arthur, D. (2016). Basic income: a radical idea enters the mainstream. Ανακτήθηκε από: https://www.aph.gov.au/About_Parliament/Parliamentary_Departments/Parliamentary_Library/pubs/rp/rp1617/BasicIncome#_Toc467232180
- Bălan, M. (2015). Migration and Globalization: Challenges and Perspectives. Ανακτήθηκε από: <http://rais.education/wp-content/uploads/2017/05/Migration-and-Globalization-Challenges-and-Perspectives.pdf>
- Brzica, N. (2018). Understanding Contemporary Asymmetric Threats. *Croatian International Relations Review*, XXIV(83), 34-51.
- Čiarnienė, R., & Kumpikaitė, V. (2008). The Impact of Globalization on Migration Processes. *Socialiniai tyrimai / Social Research*, 3(13), 42-48.
- Conley, T. (2000). Defining and Understanding Economic Globalisation. *Policy, Organisation and Society*, 19(1), 87-115.
- Dokos, T. (2017). Migration and Globalization – Forms, Patterns and Effects. Ανακτήθηκε από: https://www.bertelsmann-stiftung.de/fileadmin/files/Faktencheck/Leaders_Dialogues/Salzburger_Trilog_2017/7_Migration_and_Globalization.pdf
- Edwards, S. (1997). Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know?. Ανακτήθηκε από: <https://www.nber.org/papers/w5978>.
- Ekberg, E., & Lange, E. (2014). Business history and economic globalization. *Business History*, 56(1), 101-115.
- Elbadawi, I., & Hegre, H. (2008). Globalization, economic shocks, and internal armed conflict. *Defence and Peace Economics*, 19(1), 37-60.
- Ferguson, Y. H. (2014). The History and Dynamics of Globalisation. *Diplomacy & Statecraft*, 25(1), 135-155.

- Flaten, R. D., & de Soysa, I. (2012). Globalization and Political Violence, 1970–2008. *International Interactions*, 38(5), 622-646.
- Frankel, J. A. (2003). The environment and globalization. Ανακτήθηκε από: https://www.researchgate.net/publication/5184689_The_Environment_and_Globalization
- García Arenas, J. (2020). Globalisation at a historic crossroads: deglobalisation or reglobalisation?. Ανακτήθηκε από: <https://www.caixabankresearch.com/en/economics-markets/activity-growth/globalisation-historic-crossroads-deglobalisation-or>
- Gills, B. K. (2010). The Return of Crisis in the Era of Globalization: One Crisis, or Many?. *Globalizations*, 7(1-2), 3-8.
- Gills, B. K. (2010α). Globalization, Crisis and Transformation: World Systemic Crisis and the Historical Dialectics of Capital. *Globalizations*, 7(1-2), 275-288.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, doi: 10.1080/09669582.2020.1758708.
- Grennan, D. (2019). What Is a Pandemic?. *JAMA*, 321(9), doi:10.1001/jama.2019.0700.
- Grinin, L. E., & Korotayev, A. V. (2013). Globalization in historical retrospective. *Globalistics and Globalization Studies*, 8-35.
- Halonen, T. (2010). A Fair Globalization During Crisis. *Globalizations*, 7(1)-2, 1-2.
- Heymann, D. (2003). The Evolving Infectious Disease Threat: Implications for national and global security. *Journal of Human Development*, 4(2), 191-207.
- Ingram, A. (2005). The New Geopolitics of Disease: Between Global Health and Global Security. *Geopolitics*, 10(3), 522-545.
- Irwin, D. (2020). The pandemic adds momentum to the deglobalisation trend. Ανακτήθηκε από: <https://voxeu.org/article/pandemic-adds-momentum-deglobalisation-trend>

- James, P., & Steger, M. B. (2014). A Genealogy of 'Globalization': The Career of a Concept. *Globalizations*, 11(4), 417-434.
- Kahanec, M., & Zimmermann, K. F. (2008). Migration and Globalization: Challenges and Perspectives for the Research Infrastructure. Ανακτήθηκε από: <http://ftp.iza.org/dp3890.pdf>
- Lee, H.-H., Yi, I., & Park, D. (2013). Impact of the Global Financial Crisis on the Degree of Financial Integration among East Asian Countries. *Global Economic Review*, 42(4), 425-459.
- Messer, E., & Cohen, M. J. (2007). Conflict, Food Insecurity and Globalization. *Food, Culture & Society*, 10(2), 297-315.
- Modelski, G., & Devezas, T. (2007). Political Globalization is Global Political Evolution. *World Futures*, 63(5-6), 308-323.
- Morens, D. M., Folkers, G. K., & Fauci, A. S. (2009). What Is a Pandemic?. *JID*, 200, 1018-1021.
- Munck, R. (2010). Globalization, Crisis and Social Transformation: A View from the South. *Globalizations*, 7(1-2), 235-246.
- Munck, R. (2007). *Globalization and Contestation. The new great counter-movement*. Oxon: Routledge.
- Nayyar, D. (2006) Globalisation, history and development: a tale of two centuries. *Cambridge Journal of Economics*, 30, 137-159.
- Nieman, M. D. (2011). Shocks and Turbulence: Globalization and the Occurrence of Civil War. *International Interactions*, 37(3), 263-292.
- Niewiadomski, P. (2020). COVID-19: from temporary de-globalisation to a rediscovery of tourism?. *Tourism Geographies*, doi: 10.1080/14616688.2020.1757749.
- Obstfeld, M., & Taylor, A. (2003). Globalization and Capital Markets. Στο: D. Bordo, M. T. Alan, & J. Williamson (Eds.), *Globalization in Historical Perspective* (σελ. 121-187). Chicago: University of Chicago Press.

- Olivié, I., & Gracia, M. (2020). Is this the end of globalization (as we know it)?. *Globalizations*, 17(6), 990-1007.
- Ortiz, I., Behrendt, C., Acuña-Ulate, A., & Nguyen, Q. A. (2018). Universal Basic Income proposals in light of ILO standards: Key issues and global costing. Ανακτήθηκε από: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---soc_sec/documents/publication/wcms_648602.pdf
- Pollins, B. M. (2008). Globalization and Armed Conflict Among Nations. *Conflict Management and Peace Science*, 25(3), 191-205.
- Rennen, W., & Martens, P. (2003). The Globalisation Timeline. *Integrated Assessment*, 4(3) 137-144.
- Samers, M. (1999). 'Globalization', the geopolitical economy of migration and the 'spatial vent'. *Review of International Political Economy*, 6(2), 166-199.
- Sandbrook, R., & Romano, D. (2004). Globalisation, extremism and violence in poor countries. *Third World Quarterly*, 25(6), 1007-1030.
- Saw, S. K. (2018). Globalization and migration in the contemporary world order: an insight into the postnational condition and the diasporas. *Social Identities*, 24(3), 339-363.
- Scholl, C., & Freyberg-Inan, A. (2013). Hegemony's Dirty Tricks: Explaining Counter-Globalization's Weakness in Times of Neoliberal Crisis. *Globalizations*, 10(4), 619-634.
- Singh, T. (2010). Does International Trade Cause Economic Growth?. A Survey. *The World Economy*, 33(11), 1517-1564.
- Soi, N., Koskei, I., Buigut, K., & Kibet, J (2013). «Effect of International Trade on Economic Growth In Kenya. *European Journal of Business and Management*, 5(10), 131-137.
- Steger, M. B. (2005). Ideologies of globalization. *Journal of Political Ideologies*, 10(1), 11-30.

- Tacoli, C., & Okali, D. (2001). The Links Between Migration, Globalisation and Sustainable Development. Ανακτήθηκε από: <https://pubs.iied.org/pdfs/11020IIED.pdf>
- Van Hove, J., & Van Goubergen, J. (2020). The future of (de)globalisation; Challenges for international trade in pre- and post-corona times. Ανακτήθηκε από: <https://www.kbc.com/en/economics/publications/the-future-of-deglobalisation.html>
- Vos, R. (2010). The Crisis of Globalization as an Opportunity to Create a Fairer World. *Journal of Human Development and Capabilities*, 11(1), 143-160.
- Watson, I. (2001). Rethinking strategy and geopolitics: Critical responses to globalization. *Geopolitics*, 6(3), 87-116.
- Williamson, P. (2020). Dangers of de-globalisation. Ανακτήθηκε από: <https://www.jbs.cam.ac.uk/insight/2020/dangers-of-de-globalisation/>